

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HÉRA ZOLTÁN
MAKAY IDA
PÁL JÓZSEF
PÉCSI GABRIELLA
VERSEI

BERTHA BULCSU
DÉRY TIBOR
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
THIERY ÁRPÁD
WEÖRES SÁNDOR
SZÉPPRÓZAJA

CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZÍNHÁZRÓL
CSÁNYI LÁSZLÓ:
GÁL ISTVÁN RÓL
FUTAKY HAJNA:
PILINSZKY JÁNOS RÓL
HALLAMA ERZSÉBET:
A MECSEKI FOTÓKLUB
POMOGÁTS BÉLA:
DÉRY TIBOR VERSEI

4

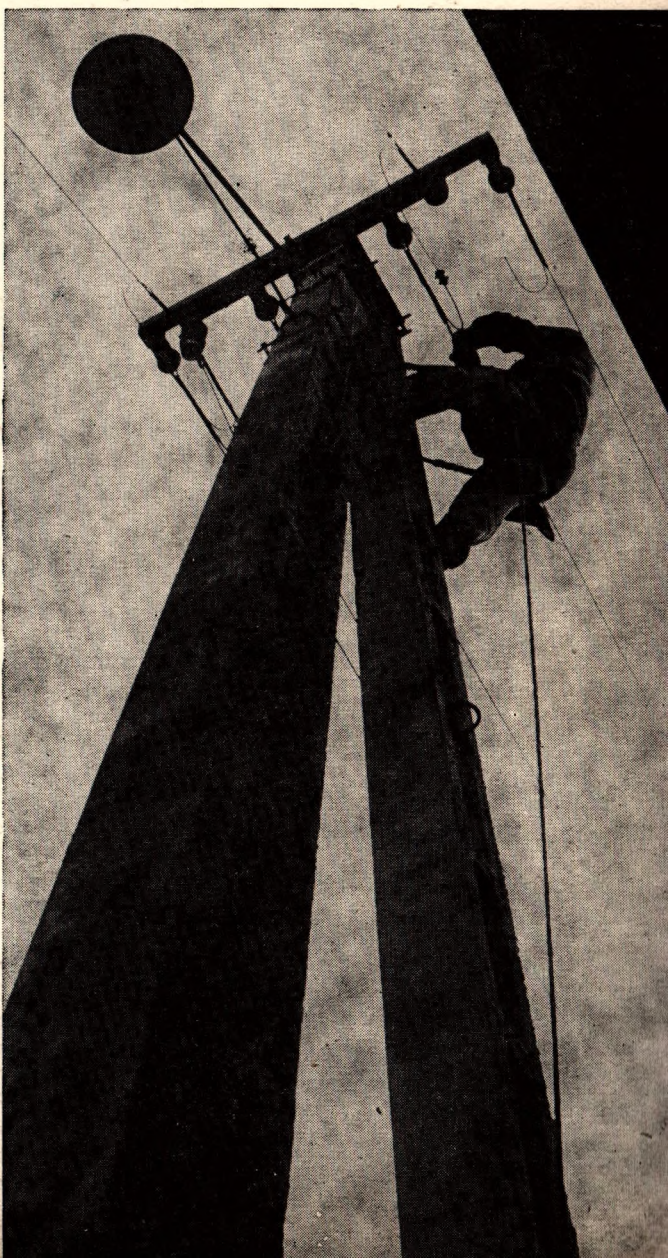
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

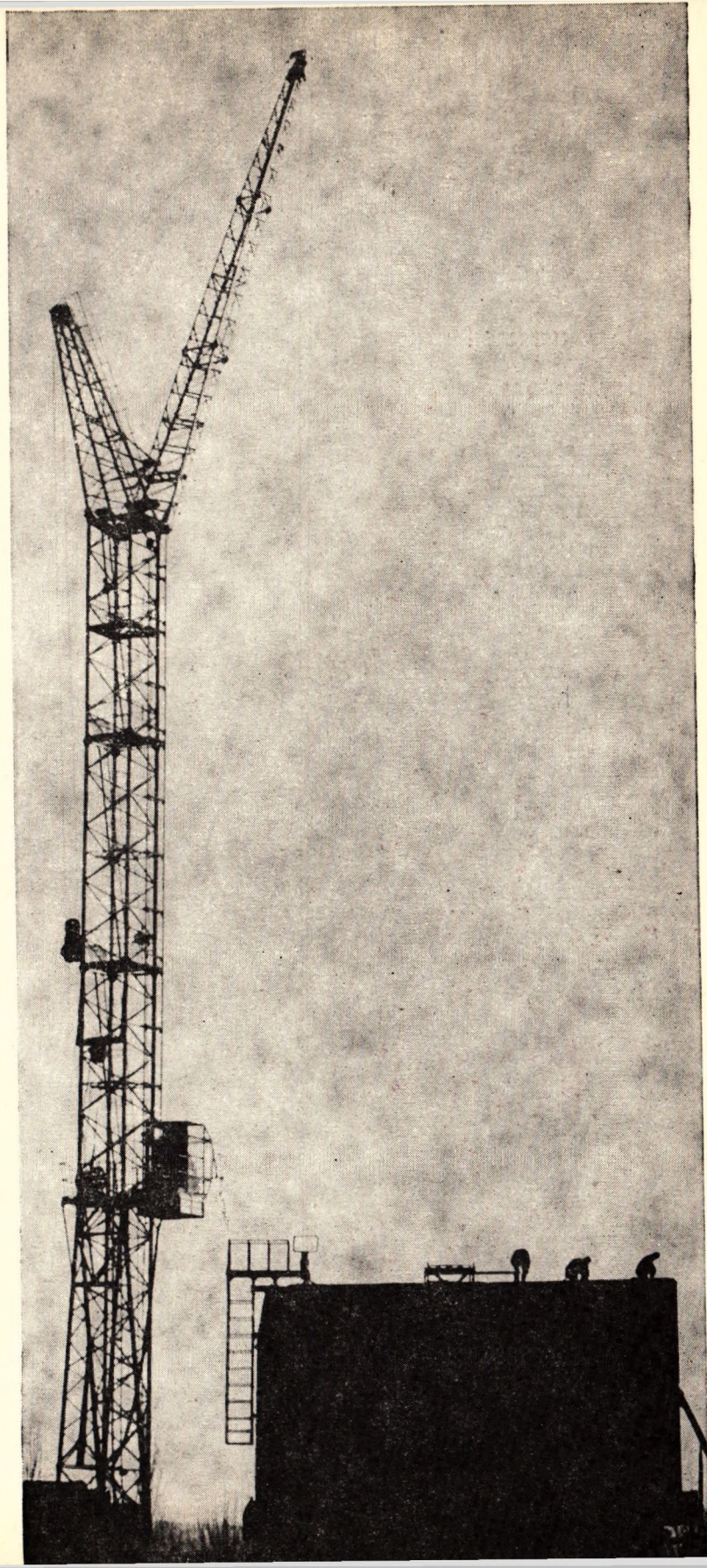
ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
CZIMER JÓZSEF
CSÁNYI LÁSZLÓ
DÉRY TIBOR
DÉVÉNYI IVÁN
DOROGI ZSIGMOND
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HALLAMA ERZSÉBET
HÁRS ÉVA
KÉREK IMRE
HÉRA ZOLTÁN
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
MAKAY IDA
MÁNDOKI LÁSZLÓ
CS. NAGY ISTVÁN
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
PÁL JÓZSEF
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
SZEPESI ATTILA
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPAD
TUSKÉS TIBOR
WEORÉŠ SANDOR
ZAGONY RUDOLF
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

KEMÉNY MIKLÓS
LAJOS LÁSZLÓ
MARTYN FERENC
LANTOS MIKLÓS
MAROSY ISTVÁNNÉ
NÁDOR KATALIN
RÁCZ JÓZSEF
RÁCZ KÁROLY
SZÁSZ JÁNOS
TÁM LÁSZLÓ
TILLAI ERNŐ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1971. ÁPRILIS

TARTALOM

ARATÓ KÁROLY: Itthon vagyok (vers) - - - - -	291
WEŐRES SÁNDOR: Egy kortárs Psychéről - - - - -	293
HÉRA ZOLTÁN versei: Szózat, A haldokló utolsó szavaiból, Hidak a ködben - - - - -	299
THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora (regényrészlet I.) - - - -	301
PÁL JÓZSEF versei: Felbukkantál, A levegő, Borzas hajam - -	305
DÉRY TIBOR: A szórakozott ember (elbeszélés) - - - - -	306
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Búcsú a fegyverektől; az- az... (elbeszélés) - - - - -	309
KERÉK IMRE: Öledben folytatódik (vers) - - - - -	317
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: A Lebegők királyához, Engedj siklani	318
BERTHA BULCSU: Knoll úr kertjében - - - - -	320
MAKAY IDA versei: Nem hasonlítok, Akinek megbocsáttatik - -	328
CSÁNYI LÁSZLÓ: Élmény és erudíció (<i>Arcképvázlat Gál Istvánról</i>)	329
MÁNDOKI LÁSZLÓ: Megemlékezés Berze Nagy Jánosról - -	334
PÉCSI GABRIELLA versei: Mese, Groteszk - - - - -	336
TAKÁTS GYULA: Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai elé - - - -	337
HALLAMA ERZSÉBET: A Mecseki Fotóklub - - - - -	339
CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia (<i>Beszélgetések a mai szín- házzól II.</i>) - - - - -	343
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	349
SZEPESI ATTILA versei: Gitár-song, Ónarckép, Nemzedékek - -	354
POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor versei (<i>Jegyzetek A felhőállatok c. kötetéhez</i>) - - - - -	355
CS. NAGY ISTVÁN: Keresztes (vers) - - - - -	360
FUTAKY HAJNA: „... Vigasztalás és megvigasztalódás...”? (<i>Jegy- zetek Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok c. kötetéhez</i>) - -	361

TÜSKÉS TIBOR: Az érdes világosság költője (<i>Kalász Márton válogatott verseiről</i>)	367
ZÁGONY RUDOLF versei: A másik múlt, Egy ismeretlenhez	370
DOROGI ZSIGMOND: A sokaság fia (<i>Váci Mihály posztumusz verseskönyvéről</i>)	371
ZENTAI MÁRIA: Garai Gábor: Orpheusz átváltozásai	373
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Kiss Benedek: Gazdátlan évszak	374
DÉVÉNYI IVÁN: Az angol irodalom a huszadik században	376
ANGYAL ENDRE: Miroslav Krleža: Kálvária	377
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükréi IV.	379
A Jelenkor krónikája	383

KÉPEK

A Mecseki Fotóklub műveiből

RÁCZ KÁROLY: Háztetők	292
LAJOS LÁSZLÓ: Figyelő szemek	298
SZÁSZ JÁNOS: Nézőtér	308
LANTOS MIKLÓS: Lovak	319
LAJOS LÁSZLÓ: Kemse (Ormányság)	342

*

MARTYN FERENC rajza	338
---------------------	-----

Műmellékleten

TILLAI ERNŐ: Káposzta -
 KEMÉNY MIKLÓS: Vasárnap
 SZÁSZ JÁNOS: Birkák
 LANTOS MIKLÓS: Téli Mecsek

A borítón

NÁDOR KATALIN: Szervátiusz-szobor
 TAM LÁSZLÓ: Kezek
 MAROSY ISTVÁNNÉ: Modern építkezés
 RÁCZ JÓZSEF: Szerelő

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
 Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
 Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
 a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál
 (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon,
 valamint átutalással a KHI, 215-96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,- Ft.
 71-741 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

Itthon vagyok

*A tűzhelyen kis lángok lelkek
lobognak melegítenek
szűkölve égési sebekkel
iszkol belőlem a hideg*

*Hol gunnyasztottam eddig
zuzmarával agyamon
a didergésből kilépek
páncélzatát lecsatolom*

*Villog kivont kard fény
kezemben markolata
suhintom négy égtáj felé
beledöföm a napba*

*Reped az óriás narancs
buggyan édes leve
csorog ágazó patakokban
opálos égen lefele*

*csorran mézszínűen csöpög
tányérsapkákra diszterekre
terpeszben álló ünnepek
lábai közt cicázó gyerekekre*

*Hejehujáznak rohamnak velem
nyakamra spárgát kötnek
s tüleresztik ingó fejem
magasába a léggömböknek*

*Vissza vissza sikoltod
rémülten integetni látlak
míg félelem göngyöli össze
hirtelen hosszú árnyad*

*Sikolyodtól orra bukott
elgáncsolt képzeletem
eléd kullog térdét porolva
megáll félúton mereven*

*Hívhatod becézheted a dacot
szájsarkából letörölheted
úgyis elinal megint
becserkészni a rengeteget*

*Eljön utánam figyelni velem
ki nyugtalan izgek-mozgok
tolyékony-ólom-alkonyatban
merülnek el parázsló dombok*

*Vacogó foggal libabőrösen
nézi párásdó szememmel
fogadkozások aknára futó remények
oldalukra dölve süllyednek el*

*lékett kapott mesékről
menekülő hajótöröttek
mentőövvel derekukon
csapkodva úsznak moszat-zöldek*

*Gyűrűzve forgok perdülök
én is hullámzó télben
rozmár-bajusszal törfogakkal
tarajló fehérségben*

*Esetlen járok totyogó
csobbanva bukok víz alá
fosztor-gerincű látomásért
hogyan éhem csillapítaná*

*De tik-tak talióra üt
köpadlón újra konyhában vagyok
s hüvelyezem a hétből
a borsószem-hétköznapot*

*Míg kétoldalt tölcser-tülem kinő
hallom dobbanva mennek
szuronyt szegezve katonásan
egymás után a percek*

*S már l á t o m is őket mögöttük
a zászlóerdőt transzparenszeket
viszik éneklő szerelmeim
főszalagozott nevemet*

*Utánuk kiürül a tér
s mint akit odahagytak
elárvult emelvényen állók
szalutálok magammak*

*Rossz emlékü kép ponttá zsugorodik
hunyorogva körülnézek
lángcsíkosan süvitenek
fölköttem ágyúból lött évek*

*nagy ivben hullanak le
robbanva csapódnak be ott
hol tótágast állt a kölyökkor
madártojásért ágakon*

csimpaszkodott

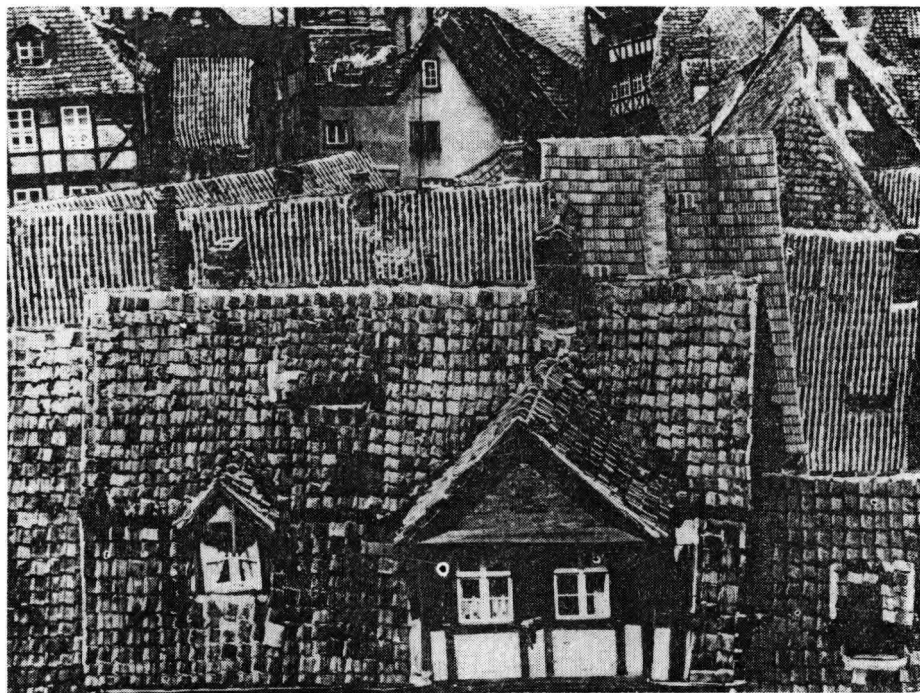
*Arcomon testemen halálíg
szilánkjaik nyoma
Alpok domborzati térképe
emberöltöm lenyomata*

*De megvagyok itthon vagyok
dohog a Mecsek hatalmas kazán
fűti egyre hevíti
izzásig antracit hazám*

*Ki tárgy lenni nem akarok
hegyesedik figyelmem
bordáimhoz koccan lógáz a világ
mint viharlámpa bennem*

*Órangyalban ha hinni tudnék
vattakezü ápolónővér lenne
lazitaná időm az átvérzett
gézt koponyámra tekercseelve*

*De nincs hát préselt fegyelemmel
hívalkodom tüntetek bátran
míg izmosodik tollai kinőnek
s talán el is bír majd a szárnyam*

Egy kortárs Psychéről

*Achátz Márton: „Magyar asszonyok arczképcsarnoka”
(Budapest, 1871.) egyik lejezete.*

LÓNYAY ERZSÉBET

(1795–1831)

A Lorántffy Zsuzsannák és Bethlen Katák után íme az ellenpélda: Zedlitzné Lónyay Eliza. Őt nem aszalta szikárrá a buzgó önmegtartóztatás, a sok imádságos térdepelés, talán nem is hitt Istenben. Erkölcse, mint a madaraké. Mégis akik láthaták őt (évről évre folyton kevesbbednek az ilyenek) mosolyogva bár, de tisztelettel emlékeznek reá, s megemlegetik leggyakoribb mondását, ahányszor feslettségét szemére veték, többnyire azt felelte: „Fogadj el olyannak, amilyen vagyok, mert ha bármi mást vársz tőlem, folyton csalódnod kell bennem”. S hallottam olyan hölgytől, ki sok időt töltött együtt vele: „Egész életében piszokban hentergett, különös módon mégsem tudott bepiszkolódni. Fénylett, mint a csillag”.

Találkozhatnom vele csak egyszer volt szerencsém. Mint az előző karczolatokban már említém, boldogult édes apám Vayék gazdatisztje volt Irsán; s egy alkalommal, valami adásvételi ügyben, meg kelle látogatnia Budán Teleki Imre gróftot; én akkor Pesten gymnasista nebulo voltam, s engem is magával vitt. Az Űrnak 1825. esztendeje májusában történt, még csak tizennégy éves valék, de úgy emlékezem, mintha ma esett volna. Apám indult a gróf irodája felé, tágas napfényes előszobán mentünk keresztül, ott ült két asszony. Hát az egyik ránk szól:

– Ispán úr, mily megfogni való kis nyúl fia vagyon. Míg oda benn tárgyalt, hagyja itt nálunk, hogy rontsuk.

Ezért tehát apám belépett, én az előszobában maradtam. Az országnak akkori két leghíresebb szépsége ragyogott reám: Teleki grófné s barátnője Zedlitz báróné. Mindkettő túl az éretlen ifjúkoron, s ez még nem nagyon látszódott rajtuk, Telekiné harminczöt éves volt, társnője harmincz. A háziasszony ujjast kötögetett, vendége előtt képesújság, tányérka, csésze.

Nem feledhetem őket. Telekiné Desseffy Amália, mint egy nyugalmas antik szobor: ovalis arcz, felette bronzbarna sűrű hajkorona, fehér nagy homlok, szelid fényű zöld szemek, kissé erős metszésű orr, finom keskeny száj, rózsás orcák, gömbölyded áll. Termete magas, méltóságos, se-kövér, se-sovány, az ember három négy ficzkándó lurkót képzel köréje. Boldogító Juno jelenség, a férfiak gyönyörködnek benne, de nem futnak utána.

Zedlitzné merőben disharmonicus látomány, mintha minden porczikája más vásárról volna. Czigány vér is volt benne, s ez nagyon látszódott rajta. Fekete, örvényes haj; sötétkék, szinte fekete szempár; igen piczi orr, majdnem vastag ajkak, orczáin és állán gödröcskék. Mind e czigány lágysághoz nem illő hatalmas Lónyay homlok, melynek magasságát néhány lefele fésült tincsel enyhíté. Bőre világos barna, de a korom-fürtök mellett kékes-fehérnek s gyöngyösen csillogónak látszott. Teste gyermeken kicsi, vékony, könnyű, de acrobaticusan izmos. Ha Amália asszonyt rózsaszín márványból faragták, Eliza asszony pedig fekete-fehér patak-habból volt, folyton másként villant.

Mondom, ott álltam e két szépség előtt. Amint a báróné mély szeme rám sütött: úgy érzém, ruhátlan vagyok, átlát rajtam. Mukkanni se birtam; megszánt, székre ültetett, süteményt dugott a kezembe. Buzgón rágtam a tésztát, hogy valamit csináljak

s össze ne rogyjak, de azt se éreztem, milyen íze van. Mikor készen lettem vele, Zedlitzné szalvetta helyett csak úgy a kezével törölte le arcomról a morzsákat s az édes kenőcsöt. Most már szégyenkeztem is, közel a síráshoz.

Látta kinomat Telekiné, s megkérde nevem. Valahogy kinyögtem, erre társalgásba elegyedtünk.

- Marcsi, mit tanulsz az iskolában?
- Hát... mathesist, latint, hittant, verseket...
- Tudsz verset mondani?

Minden erőm összeszedve, a szoba közepére álltam, s hogy megmutassam, ki vagyok én: nem csak úgy hadarva, hanem lelkesen, fújtam Berzsenyit: „Romlásnak indult hajdan erős magyar...” S érzem a korbácsot kezemben, düh sodort, ostorzom e puhult, elnémetesült aristocrata nőket. S ahogy ott álltam kis csizmámban és szalvaltam, hirtelen rá kelle döbennem: mintegy fűszálon kapaszkodó bogár vagyok, s két nagy idegen arcz figyel gyengéd vigyázattal, egy más fajta létből: nincs semmi kapocs, nem is lehet soha.

Visszajött apám és megmentett. De hiszen nem is akart senki se bántani, s a két hölgy búcsúzóul ajándékokkal megtömött.

Ennyi volt Lónyay Erzsébettel találkozásom. Ám többeket hallottam felőle.

Élete, mint egy kalandos regény. Három éves korában elrabolták Lónyáról, szüleinek várkastélyából. Hol cigányoknál, hol apácza-zárdában nevelkedett. Amint nagyobb lón, a bodrogmenti Hegyalján testvéreivel s rokonaival oly fajtalan életmódot folytatott, melyről talán nem is ő tehetett, csak neveletlenül belecsozott; oly bacchanalia folyt ott, hogy a közeli Gönczön vagy Vizsolyban, ha valaki dobzódott, azt mondták rá: Úgy él, mint a tokaji grófok. Nem csoda, hogy övéinek felháborító mulatozásába, éretlenül s még itélő képesség híján, belé keveredett; az a csoda, hogy mégse züllött el, s ki birt emelkedni belőle.

Bécsi rokonaihoz, Montenuovo herczegékhez menekült; tizennyolcz éves vala, s azt mondják, akkor volt a legszebb; ott más veszély várta: annyi ostromlója s kérője támadt, főtisztek, diplomaták, uralkodó herczegek, hogy nem lehetett nyugsága tőlök. Ő volt a császári főváros ünnepelt és áhitott spectaculuma.

A Montenuovo családban csak aféle társalkodónői szerepet töltött be; s néhány alkalommal, talán kitűzött virág gyanánt, Franciscus császár udvari báljaira is elvívék. S ebből ütött ki a catastropha.

Megpillantá őt Salvator Xaver főherczeg, a császár unokaöccse, spanyol trónörökös, e tizenhat esztendőös romlatlan kamasz; kaszárnnyában és harczi gyakorlatban nevelkedvén, leányt közléről még ritkán látott; máris lovassági ezredes, nyilván nem katonai érdemei, hanem születése folytán. Hát ez a fiú, Elizát első látásra megszeretvén, s gyanútlanul csak jót akarván, szó nélkül kézen fogta imádoztját s a Hofburgból kivezette. Mentek az utczákon, kéz a kézben, szótlan, s a leányka csak várta, mi lesz. Végre Salvator Xaver bement egy pékségbe, vett egy krajczárért a leánynak turós pogácsát. Magának nem vett, mert két krajczárja nem volt. Leültek egy templom-lépcsőre, koldusok közé, akik hozzájuk képest gazdagok, mert még a legárvábbnak is lehetett harmincz vagy ötven krajczárja.

A grófkisasszony a túrós pogácsát megfelelezé a spanyol trónörökössel, majszoltak. A fiú végre megszólalt:

- Szeretlek, most és mindig. Légy a feleségem.

A leány hamarjában nem tudott mi mást válaszolni:

- Hát azt is lehet.
- Azt is? És mit még?

– Te kedves kis katona vagy, tiéd lehetek esküvő nélkül. Egyszerűbb. Hiszen nincs két krajczárod. S a pap, orgonaszó, násznép, hosszú fehér uszály, többbe kerül.

– Hogy képzeled? Én vagyok Hispania régense, én leszek a legkatholikusabb monarcha, csakis törvényesen nősülhetek.

- De a szokás a törvénytelenég. És nem tudják meg.

– Akkor még úgy se szabad, mert Isten mindent lát. Különben is, előbb megtudják, mint mi magunk. Azt is tudják, hogy itt üldögélünk.

Elza körültekintett. Sajátságos, a szokottnál ma mennyivel több semmittevő ögye-
leg, ház-szegletben, oszlop tövében, függöny mögött ablakban. Egyik se pillant ide,
ki újságot olvas, ki a körmet manikürözi, mind csupa discretio.

– Ha feleségül veszel, gyere velem a Tiszántúlra kanásznak. Nagyon egészséges.
Túl-sokan lebzselnek itten.

– Nem megyek kanásznak, te jössz velem spanyol királynénak. De nem köthetek
mésalliance-ot; beszélnem kell az országtanáccsal, hogy neked uralkodói címet ado-
mányozzanak, s akkor elvehetlek. Az se baj, ha pusztá cím, mely mögül a hűbér-terü-
let rég elúszott. Lehetnél Jeruzsálem királynője. De mégsem, ezt csak egyházi személy-
nek adják; inkább Lothringen, vagy Brabant nagyhercegnője. Vagy ha ez államközi
akadályba ütközik, legyen tiéd Peru, esetleg Mexico. Tudod mit? Legyél India csá-
szárnöje, jól illik a szemedhez.

– Nem kell. Öseim Rákócziak, Thökölyek, Bethlenek, mind erdélyi fejedelmi csa-
ládok. A fejedelem-kisasszony titulus megillet engem, több ágról is.

Ennek Salvator Xaver igen örvendett, s kéz a kézben nyargaltak vissza az udvari
bálba. Ott a fiú, Elzát vállon karolva, az osztrák–magyar Imperator elé állt:

– Ferencz bátyám, engedelme reményében, eljegyezkedtünk Transsylvania feje-
delemnőjével, Princeps Rogozy unokájával.

Franciscus nagyot nézett: tudomása szerint Transsylvania az ő birodalmának egyik
tartománya, semmiféle fejedelemnője sincsen. S Rogozy, a kurucz Räuberführer, aki
ellen a Monarchiának nyolcz évig kelle hadakoznia! Franciscus ez évben, 1813-ban,
fordult szembe kellemetlen sógorával, Napoleonnal, – most egy Rogozy unoka, még
csak ez hiányzik.

A jánykát szemével felmérve, kijelenté ily alkalmakra tartogatott kedélyes Wo-
nerisch dialectusával:

– Oan ganz hibsches Zigaanerweibli aus Schadarada Huihei.

Csinos cigány nőcske Sátoraljújhelyről – ez persze szó szerint igaz. De a csá-
szári szájból Elza pecsétes elítéltetése.

Néhány percz múlva Sedlnitzky, a császár nagyhatalmú rendőrministere és bizal-
mása, a leányba karolt és kivezette. Künt annyit mondott:

– Későre jár, ilyenkor kislánynak ágyban a helye.

Mégsem állhatta meg, lakáj-szemtelenséggel (hiszen akit a gazda megalázott,
azzal a szolgának mindent szabad) megkérdezte:

– Vagy nem szeret ágyban?

Erre a nő pofon teremté a spiczli ministert. S az apró fekete cicza izomzatát ös-
mervén, a pofon aligha vala nőies erőtelen.

Salvator Xaver főherczeg három havi kaszárnya áristomot kapott, hogy kedvesé-
vel ne találkozhassék. A leálynak pedig rendőrministeri parancs érkezett: Elise Lonya,
ki magát Transsylvania fejedelemnőjének s grófnőnek jogtalanul nevezi, közönséges
cigány kalandornő, a székvárosból kitiltatik.

Ezzel néki a Montenuovo herczegéknél befellegzett. Bár tudják, hogy Elise mit
se vétett: nagyon sajnálják, de . . .

A Brunszvik grófokban volt bátorság a kitiltottnak befogadására. Ott húzódott
meg, a nagy lelkű Teréz szárnyai alatt. S ha jött a rendőr-osztag, hogy a végzést fog-
natosítsa, valamelyik Brunszvik férfiú, hol Károly, hol Ferencz, elállta az ajtót, mond-
ván: Gräfin Elise az ő rokona, semmi incorrect dolgot el nem követett, tehát a cigány
szélhámosnő bizonytalán más valaki, keressék másutt.

Elza, daczból, a kiutasítás ellenére Bécsben maradt Brunszvikéknél néhány hó-
napig. Csak mikor a hullámok elcsöndesültek, akkor távozott.

Hazájába visszatérve, szinte semmije se volt; a Lónyay földbirtok, melyet az
elhúnyt szülők után ő és három testvére örökölt, adósságok alatt nyögött. Az ifju gróf-
nő, állandó otthon nélkül, kalandozásokra tékozlá szépségét, hol Kassán, hol Pesten,
hol szépesi, sárosi városokban tűnt fel és illant megint tova, gavallérjai sóvárgás és
remény közt követték, többnyire csak hült helyét találván; ahol megjelent, olyannyi
mulatozás, családi viszály, duellum, pletyka támadt, hogy veszett hire mint boszorkány-
szél kavargott léptei nyomába. Ez vala életének legpompázatosabb s legkritikusabb

szaka. Minden képmutató tisztességre fittyet hányó szabadosságát, szerelmi viszonyainak nyíltságát, jókedvének állandó viharos ünnepét, könnyű madár-röptét némelek új erkölcs demonstratiojának tekinték, őt prophetanóként tisztelik, önzetlen csodálóival valának, mint Dessewffy Amália, s még akkor is helyt állottak mellette, midőn a vele való érintkezés már veszedelmessé vált és botránynak minősült. De mert szeretőitől, vagy életvitelének szinte már vallási rajongóitól megfizetni nem hagyta magát, egyre nehezebb körülmények közé süllyedett; végre, üldöztetés közepett, Kassán a Dessewffy familia védő közelében megállapodván, szövés-fonásból és némi rokoni segítyből tengette életét.

A hivatal szemében lázadó, erkölcsromboló, bűnöző; sectája előtt a testi-lelki szabadság felfedezője, női Columbus. Maxim von Zedlitz báró, csehországi gazdag földesúr, a hivei közt sorakozott. A hirhedett szerelem-papnőt feleségül kéré, megengedvén, sőt szinte megkövetelvén, hogy eztán se szakítson független magaviseletével. Maxim és Elise frigye 1816. esztendő júliusában, Sárospatakon megkötetett, evangélikus templomban, de a mysticus Rózsakeresztes Társaság jelvényeit és szokásait is alkalmazva. Ugyanis a báró e titkos gyülekezet tagja vala; és e kis létszámú, de szerteágazó testület évszázadok óta szemben állott minden hivatalos vallás-erkölcscsel, anélkül azonban, hogy active a törvényes rend ellen fordult volna, mert a fegyvertelen passivitas is szabályai közé tartozott.

A Zedlitz kastélyba, Kramovba költöztek, a Szudéták fenyevesei tövébe; Lónyay grófnő, immár Zedlitz báróné, életében először itt töltött nyugalmas éveket, könnyelmű csapongásairól hosszú időre megfeledkezett. Zedlitz-utódokat szült, 1817-ben Miksát, 1821-ben Máriát.

Hetven jobbágy családok, közel ezer jobbágyjok volt. Zedlitz, ez aulicus főúr, nem lépett a jobbágy-felszabadítás hivei közé; de mint természettől jámbor ember, s mint Rosicrucianus, minden lehetőet az alája rendelték javaért. Szenvedélye volt az orvosság-feltalálás, gyógyszer-főzés, kuruzsolás. Mind az ezer jobbágyát egyenként ösmeré, s azt is tudta, melyiknek hány foga van, melyik rheumaticus, melyiknek szívét, gyomrát, veséjét szükséges orvosolni. Felesége csúfolódva, de valójában dicsekedve szokta mondani, hogy ha utaznak, Max kofferje megtelik zacskókkal, rajtok cseh nevek: ez Vaczlavnak epe-tea, ez Zdenka néni derekára karlsbadi só, és így tovább. S Eliz még écczaka is kénytelen arra ébredni, hogy párja felkiált: El ne feledd, holnap meg kell vizsgálnom Cseszlav tüdejét, ki kell húznom a kis Mara odvas zápfogát. Sokáig ez volt az egyetlen panasz, amit Elza Maximra mondogatott.

A férj jótékonykodása a feleségre is átragadt. Ő is látogatta a betegségekben, vagy bánatban, vagy akármilyen bajban szenvedő cselédjeiket; s kalandor hajlandóságát azzal elégíté ki, hogy hét országban is talált tehetséges, de szegény fiúkat, lányokat, kik az ő támogatása nélkül elkallódnának. Így lőn a szépen tánczó gyermek Elssler Fáni, Zedlitz költségére, Nápolyban ballerina-nevendék; Kolarich Ernestina így tanulhatott Prágában énekelni; s támogatást nyert sok más, kik mégse bírtak kiemelkedni, egy lipői tót fa-faragó juhászbojtár, egy hegedűs fiú Krakkóban, egy görögül verselő medicus Pesten, s ki tudja már valamennyit. Így a férjnek is volt már asszonyán kérkedve szidni valója: kívánatára annyi aranyat költ a Fánikra és Nesztikre, mint egy Kurfürst a babáira, ő, aki Ilsén kívül nőt nem érint.

Hét vagy nyolcz éven által ennél súlyosabb panasz ritkán esett; csakhogy Erzsébet forró vére mind-keservesebben tűrte a nyugodalmas mindennapokat. Magyar hazája előmozdításával törődve, hosszabb időre Pestre költözött, s a Széchenyi István és Wesselényi Miklós lelkesítette reformer ifjúsággal foglalatoskodott. A conservativ férjnek ez mindinkább zokon esett, úgyszintén feleségének barátsága a két democratizáló aristocratával. Már nem látá oly példamutatónak s megőrzendőnek imádott istennéje olimpusi szabadságát, mint egybekelésök idején.

Hogy a Kramovban vagy Pesten tartózkodás dilemmáját megoldaná, 1830-ban egész családját europai körutazásra vivé, majdnem egy teljes esztendőre. Bejárták Németthont, Angliát, Franczot, Italiát. Az után mégis haza kelle térniök.

1831-ben Maxim 60 éves vala, Elza 36. S akkor lángolt fel a báró féltékenysége, mikor már hamvad a parázs.

A báróné látogatásait a vigaszra, vagy más segítségre szoruló jobbágyoknál – mit az asszony az urától tanult – Zedlitz úgy tekinté: titkos szerelmi találkák izmos paraszt legényekkel. Talán önnön erejének apadása, s nem asszonyának viselkedése készítette ez állandósuló gyanúra. Ha éjjel az ablak alatt zörgött a fű: most mászik be Ilse-hez a parádés kocsis. Ha több járás-kelést hallott: egyszerre egy már nem is elég a telhetetlennek, s elképzeli, ahogy felesége ágyánál sorba állanak s váltják egymást. Gyötrő káprázatok ezek, Zedlitz már aludni sem tudott, csak a foghyatatlan szeretőket számlálta.

Egy kiérdemesült ökörhajcsár, hetven-egynehány éves, félig béna, már mozdulni alig birt, ágyhoz kötődött. Mert senkije sem élt, Zedlitzné naponta többször bejárt hozzá, etette, tisztába tette, mint a csecsemőt. S a férj, bekukkantva, látta, hogy neje a takaratlan, meztelen férfit az ágyban dédelgeti.

A báró, mikor az asszony eltávozott, izgatottan berontott az öreghez:

– Feleségem szeretkezik magával?

„Liebelt meine Frau mit ihnen?“ s a vén, aki félig süket is volt, olyasmit érthetett: „Lieb ist meine Frau zu ihnen?“ Azt hitte, hogy cselédjéhez mindeddig oly ember-séges földesúr ellenőrizni akarja az ápolást. S az öregember, örvendvén, hogy édes úrnőjének gondoskodását legalább egy jó bizonyítvánnyal viszonzhatja, bénaságától telhetőleg bólogatott, még nevetett is:

– Ja-ja-jaa!

Zedlitz kitámolygott. Kasznárjával, bizalmasával közlé: Ilyen a szolgál-fajzat, ez a hálája, hogy jó urának asszonyát elszereti; a kiméletes urat annyira pipogyának nézi, hogy gyalázatát szemébe meri mondani, még ki is neveti. A kasznár ismerte gazdájának efajta képzelgését, mégse merészelt ellene szólni, hiszen akkor ő is egy követ fú a kigyókkal.

Mindez 1831. esztendő márcziusának 25-ikén történt. A kastély előtt állott a bárói czimeres batár, s két ló befogva. Ma az egész család, mind a négyen, Kramovból egy másik birtokukra, Klebiczbe látogatnak.

A báró visszaparancsolta fiát és leányát. Fárasztó lesz az utazás, vihar is készül, a gyerekek maradjanak otthon.

Kocsis sem kell, az ur fog hajtani. Csak ketten ülnek a batárba, Maxim és Elza. Nem csak az emberekre, a bárónénak az állatokra is gondja vala. Az egyik ló füle tályogos.

Kért az urától kenőcsöt a ló fülére.

Max odaadja a tele tégelyt s a kenő ludtollat. Eliz leszáll, keni a sebet; a kenőcs csip, a ló megrándul, a másokra is átragad a „bántanak, fussunk innen“.

A súlyos batár előre-gördül; mire az emberek odarohannak, a nő holtan fekszik alatta.

Baleset volt, vagy a féltékeny férfi tette: nem világolt ki soha. A szép asszony-nak egy sikolyát sem hallották, így távozott e világból Lónyay Erzsébet, akibe szerelmesedtek diplomaták és aristokraták Madridtól Moszkváig, Kopenhágától Konstantinápolyig.

A férj soha se gyógyult ki bánatából, soha se nősült újra. S három év múlva utána halt szerelmesének. Mikor közeledni érte halálát, a kramovi parkban szobrot emeltetett: Elise hü portraitja, szárnyakkal; talapatán egyetlen szó: „Psyché“. Mert így szokták becézni övét.

Itt abba is hagyhatnám. De még elmodom, mi lett két gyermekökkel.

A cseh báró osztráknak képezte őket, német ajkú s a császárhoz hű alattvalóknak. És negyvennyolczas magyar lett mindkettő.

A kisebbik, Mária, szabadságharcunkat végig szolgálta: honvéd mozgó kórházban ápolónő volt. Itt ösmerkedett össze későbbi urával, Czóbel Endre szabolcsi birtokossal. E napokban mindketten Pesten az én vendégeim; ezen emlékezősem anyagának nagyobb részét tőlök tudom, s ők kontrollálják, ha valót irtam-e. Mária baronesse nem engedélyezé, hogy szeretett emlékü szüleinek képén helyel-közzel retouchet alkalmazzak; mondá, a Hold is feltjaival együtt ragyog. – Most écczaka, mig e sorokat

jegyzem, a szomszéd szobában alszanak, s a vékony üveg-ajtón át hallom Bandi barátom fel-fel-horokanásait, s a Nagyságos Asszony kedves szuszogását.

Miksa élete, mint egy Jókai regény; ezennel tálczán kínálom thema gyanánt a mi nagy elbeszélőknek. Császári katonatiszt volt, 48-ban Magyarországra szökött, báró Zedlay Miksa néven Komáromban Klapka segédtisztje lett. A világozi fegyverletétel után a halálra ítélték listáján szerepelt, de még idején Törökországba menekült. Nehány év multán Abyssiniában találjuk, Axumban a Negus bizalmas embereként magyar ménest próbált tenyészteni, s ezzel az afrikai országot felvirágoztatni. Terve inkább álmódosásból, mint lehetőségéből szöve, nem sikerülhetett. Később Canadában az első magyar földműves colonia alapítója; de nem akart vezetője lenni, egyszerű kétkézi munkás tagja maradt. Az 1860-as években az éjszaki erdőbe felfedező útra indult, azóta nem jó levél tőle; de a colonia tagjai azt írják, hogy küld néha életjelet.

Lónyay Erzsébetről még annyit: barátjai mulattatására verseket írt, nem ritkán sikamlósakat. E költeményeket nem taglalhatom, mert mit sem olvashattam belőlök; leánya sem tudja, megőriztetnek-e valahol.

Emlegetik, mily kiváló tornász, lovar, vívó, úszó vala. Kis gyöngye szénczinegének látszott, de feketepárducz rugalmassága s ereje volt. Emlegetik sokféle kézfogását. Volt olyan kéznyujtása, mintha bársony kis czicza helyezkednék el. Tudott nedvesen tüzelő, gödör-szerű tenyeret férfi-kézbe simítani, szerelem-igérőt. Tudott baráti kezet szorítani: ne félj, veled vagyok. S néha e lány finom marok ha büntetni kívánt, mint aczél kapocs zárult, hogy a csontok ropogtak.

Ha volna fehér lilium csokrom, nem az ő sirjára vinném. Helyezzünk gondolatban emlékjelére egy szál égő piros rózsát, ennyi megilleti.

Szózat

*Mit sóhajtozol, mondd, mi veszett el?
Leszakadtak az égről a csillagtűrtők,
elakadt tán a föld csigája?
A szálló galambok hasán az ezüst megfeketült,
a tengeri koronaszintjén szűnik az ingás-motozás?
Nem vívják a fecskék, mint régen, a várak falait,
örült örvényben, vihar előtt?
Ó, veled voltam egykor a kiégett mezőn,
a bogáncsok langusztá-vázainál.
Láttalak, s emlékezem.
Menj csak, én bízom benned!*

A haldokló utolsó szavaiból

*Valami hiányzott
a szavakból és a szavakon túl.
Ó, nem a szív, nem a mosoly.*

*Valami hiányzott
a szíven és mosolyon túl,
ó, nem a fájdalom.*

*Valami hiányzott túl a fájdalomokon,
ó nem a láz, ez a
festett birodalom.*

*Valami, amivel több
megégetésnél a tűz,
sikolynál, láznál a fájdalom.*

*Talán a fák csúcsain túl,
talán a felhőkön túl,
valami magas kavargás, megfordulás.*

*Talán a visszacsatolás,
talán a pontos célzás,
egész testünkkel bizony.*

*Mint mikor köre zuhan a villám.
Valami hiányzott, miként nektek is.
Talán azért van ez, a szomjtól.*

Hidak a ködben

*Hová, hidak, ebben a partja-sincs ködben,
a szomorú szivárgás fölött, mely nem foszt meg
semmitől és nem ígér semmit, csak csordul
homályos északról még búsabb délre?
E lassú szivárgás fölött, mely nem idéz semmit,
mintha nem is lett volna semmi, oly közönyös.*

*Elakadtak a szelek, a világ nyakig iszapban.
Ki menne most felhajtott gallérral, öles léptekkel,
hordozva fonák kinjait, gomoľgó mámorait,
a hűlő ég alatt inat, derekat ki feszitene,
s hűrt, gégét a megpattanásig?*

*Nagy hatalom az ég – hallik a zsalúk és kalapok alól.
Magszeppentek az őrzők.*

*Hová, hidak, ebben a partja-sincs ködben,
a sirály-zúzmarás szakadék fölött,
horkanó dűhvel, feszülő csüddel, sokszorozva az áqaskodást,
elvesző fejű mének, rontó szűgyűek,
remegő lágyékkal, hová?*

Oroszlánok kora

Regényrészlet

I.

Lassan besötétedett.

A major udvarán lidércszerűen imbolyogtak a viharlámpák. Wolfék több mint egy órája már a kazlak között ácsorogtak a zuhogó esőben. Az őrzésükre kirendelt vöröskatonák nem túl nagy lelkesedéssel közrefogták őket, elállva a kazlak közötti kijáratokat, bár Wolféknak eszükbe sem jutott, hogy ellenálljanak, vagy megszökjenek. Csak álltak. Fölszerelésüket, kis holmijukat a nyakukban tartották. Az öreg katonaköpenyek és pokrócok átáztak, nehéz szaggal gőzöltek. A látványban volt valami állatszerű kiszolgáltatottság. Alig szóltak egymáshoz, legfeljebb föl-fölmordultak. Különös, már-már a reménytelenséggel felérő fáradtság tartotta hatalmában őket, és ezt a fáradtságot – bár ők nem tudtak különbséget tenni – nem a testükben, hanem a lelkük mélyén érezték.

Wolf a csoport szélén ácsorgott. Máskor csaknem komikus hosszúsága sorsszerűen magasodott ki a többiek közül, mint egy viharban ácsorgó csontos fa. Át is érezte ezt a sorsszerűséget. Az összenyalábolt ponyva a nyakában lógott, de nem érezte a súlyát, mint azt sem, hogy a ruhája a bőréig átázott, s időnként fázósan összekoccantak a fogai. Türelmetlenül méregette a kazlak sötétjét, mintha meglepetésre számított volna abból az irányból. Sovány, felhorzsolódott arca megfeszült a fájdalomtól, és csak az a tudat enyhítette kissé a lelkéig hatoló fájdalmat, hogy mind közül ő fog itt utoljára összeesni. A nedves sötétségen túl látta az erdészházat, az erőtlenül ledőlt falakat. Voltak pillanatok, amikor egész közel érezte, akár meg is érinthette volna, és ha erre gondolt, egy csöppet se haragudott a bőrkabátosra, a dandárparancsnokságra sem, de különösképpen önmagát sem okolta. Így tűnődött magában elégedetten: Megtörtént és kész! Meg kellett, hogy történjen, mert ez a dolgunk. Mától kezdve a valóságban is forradalmárok vagyunk, nem vitathatják el...

És egyszerre feltörték a mélyről a gyerekkora óta benne dolgozó könyörtelen erők, amelyek eredetéről semmit sem tudott, csak érezte; megszületett benne a vágyakozás, hogy az igazságért harcoljon, s ha kell, gondolkodás nélkül fel is áldozza érte az életét. Egy idő óta tudta már, hogy maga a forradalom született meg benne, amelyet időről időre átélt önmagában, és azt is tudta: előbb-utóbb kegyes lesz hozzá a sors, és részese lehet egy csodálatos forradalomnak, ahol az a legfontosabb, hogy halálba küldje az igazság ellenségeit, lehetőleg minél többet, de a legszebb mégis az lesz, amikor eljön az idő, és meg tud halni a forradalomért... De azután eszébe jutott, hogy lecsatolták a derékszíját, elvették a fegyverét – egytől egyig megbocsáthatatlan mozdulatok – és a zászlóaljparancsnok!... A zászlóaljparancsnok!... Wolf megremegett, amikor eszébe jutott, hogy a parancsnok pisztolyának a csöve rásegeződött. Halálos biztonsággal, ellentmondást nem tűrve, mintha a pisztoly csöve mélyen befürödött volna a bordái közé. S akkor már nem volt olyan biztos az érzéseiben, nem tudta, hogy mi volt valójában az igazságos – amit ők tettek, vagy amit a zászlóalj parancsnoka – s vajon most, a körülményektől függetlenül forradalmárnak érezheti-e magát, vagy pedig nem történt más, mint értelmetlenül kockára tette a társai életét és odaadását?... Mint oly sokszor előfordult már, ha nehéz helyzetben érezte magát, az anyjához folyamodott segítségért. Alázattal és áhítattal gondolt rá: oldott, biztató nézésére, reménytel teli türelmére, amellyel minden fölött úrrá lett, fáradhatatlanságára, ahogy a sötét konyhában egymás után élte az éveket, keskeny kis arcára, mely mindig olyan volt, mint egy templomba készülő gyermeké, vékony mozdulataira, ő, a csodálatos mozdula-

tokra, hisz mind olyan volt, mintha velük a levegőbe emelkedett volna, és a súrolt lábasokkal, kancsókcal, aprófával, kosarakkal, foltozásra váró nadrágokkal, ingekkel, penészfoltos imakönyvével a kezében csak egy pillanat műve, hogy elszáll a felhőkön túlra . . .

Ahogy múlt az idő, és tétlenül áldogáltak az esőben, Wolf egyszer csak megdöbbenve tapasztalta, hogy egyre nehezebben tudja maga elé képzelni az anyját. Az arca először imbolyogni kezd, majd elhomályosodik, a mozdulatai nem keltik benne a régi bámulatot, és a helyét csalódottság tölti be, mintha hosszú időn át egy tévedés áldozata lett volna. Egyre homályosabban tudott csak az anyjára gondolni, helyette mind hevesebb vágyat érzett egy tiszta ágy és benne egy engedelmes női test után. Wolf nem értette, hogy mi történik benne. Makacsul állandóan az anyja alakját akarta maga elé idézni, hogy legyen ereje elviselni azt, ami most éjszaka és holnap rá vár. Mindig oly könnyű és természetes volt, hogy az anyja után vágyódik, most pedig mély zavar és szégyenkezés fogta el, hogy másként van. De ami a legszörnyűbb volt: érezte, hogy mind kevésbé tud már küzdeni magában az anyja alakjáért, ugyanakkor pillanatról pillanatra erősödött benne a heves vágy egy fiatal női test után. A nőnek egyelőre arca nem volt, csak a formái duzzadtak és melegsége sugárzott Wolf lelkében.

*

Reggelre elcsigázva érkeztek meg a városba. A régies, kis homokkő szobrokkal és díszekkel cicomázott szálloda előtt, ahol a dandárparancsnokság dolgozott – megálltak. A szálloda lépcsősoros bejáratának két oldalánál, a mitológiai témákat idéző oszlopok előtt fegyveres vöröskatonák ácsorogtak. Rövidesen bámészkodók vették körül Wolfékat, kérdéseket tettek fel a kísérő osztag katonáinak, mások csöppet sem hízogó megjegyzésekkel zaklatták az őrség tagjait, főként a piacra igyekvő asszonyok. Az arra járó férfiak a járdáról éppen csak odapillantottak a bizalmatlan külsejű csoportra, majd siettek tovább, mintha nekik is részük lett volna abban, amit Wolfék elkövettek.

Később a hátsó kapun bevezették őket a szálloda udvarára. Egy ideig alkalmas helyet keresve vonultak fel s alá; az egykori kerthelyiség letaposott virágágyain, a tél folyamán összedőlő lugastartókat kerülgetve, aztán hátra mentek a gőzfürdőig, ahol fertőtlenítésre vártak az előző nap toborzott vöröskatonák, végül az udvari erkélysor alatt állították sorba őket, ahol az előző báli évad idején még tánctól kipirult hölgyek legyezgettek magukat, és ellágyulva hallgatták a tiszték bókjait.

Kis idő múlva alacsony, rövidlátó férfi jött ki az erkélyre, a kormányzótanácsi biztos, egy személyben a dandár közvetlen ezredének a politikai parancsnoka. Áthajolt a csiszolt kőkorlát fölött, a nyakát nyújtogatva kereste Wolfékat, majd amikor észrevette, az őrség pontosan az erkély alatt kísérletezik, hogy a fal mellé sorakoztassa az anarchistákat, fürgén – úgy tűnt: csupán egy-két lépéssel – a földszinten termett. Elsétált a komor, mozdulatlan arcok előtt. A biztos nem volt több harmincöt évesnél. A feje azonban kopaszon fénylett, ráadásul tojás alakú is volt, amitől időnként az egész ember megjelenése komikusnak látszott, bosszúságára általában akkor, amikor harcias szeretett volna lenni. Erős, telt orra fölött ingerülten igazgatta a szemüvegét, ujjával a nyergét böködte, mintha a szemüveg állandóan le akart volna csúszni. Kétszer is elment Wolf előtt, harmadszorra gyors lépésekkel visszajött.

Wolf elvörösödött, és azt gondolta: Megismert, mint ahogy én is őt. Kutyaszorítóban vagyok most, az biztos . . .

– Mi a neved?

– Wolf Antal.

– Szóval, Wolf Antal . . . – ráncolta homlokát a biztos. – Én ismerlek téged.

– Én is ismerem magát.

A biztos arcán egy kis grimasz jelent meg, majd a következő pillanatban eltűnt.

– Te is ismeresz.

– Ismerem – mondta Wolf valamivel határozottabban, sőt most már egy kis bátorsággal a hangjában.

A biztos közelebb lépett Wolfhoz, kopasz feje nem ért fel Wolf álláig. A többiek

ezt érthetetlennek találták, s csak arra tudtak gondolni, hogy Wolf e percben a hosszúságával tiszteletlenséget követ el.

– Hogy hívnak engem? – kérdezte a biztos felpillantva Wolf arcába.

– Hajnal... Hajnal... – nyögte Wolf, és izzadni kezdett. – A keresztnévét sohasem tudtam biztosan.

A biztos visszahúzódott.

– Neked bajuszod volt azelőtt.

Wolf az ujjával megtapogatta a bajusz helyét.

– A szerbek miatt levágattam.

– Az szép... – mondta a biztos elgondolkodva. – Csak azt nem értem, hogy kerülész te ide? Azt nem értem.

Wolf arca elkomorult.

– Gyalog hoztak az éjjel.

– Szóval, gyalog.

– Majd leszakadt a lábunk.

A biztos hosszan nézett Wolfra. Távolról érkező, figyelmetlen nézés volt. Közben alig észrevehetően mozgatta a fejét.

– Akkor ti anarchisták vagytok, Wolf Antal! És valami nagy disznóságot követetek el!

Wolf elvörösödött.

– Mi nem vagyunk anarchisták!

A biztos két nikotinos ujjával megfogta Wolf mellén a zubbonyt.

– Figyelmeztetlek, hogy ne hazudj nekem, mert mielőtt idejöttem, elolvastam a jelentést, amit a zászlóalj küldött.

Wolf arca égett, mintha felszakított sebhelyek borították volna el. Fogalma sem volt, hogy mikor fordul majd komolyabbra a dolog, a lelke mélyén leginkább mégis attól félt, hogy közben már komolyra is fordult, csak ő nem figyelt oda, és máris pótolhatatlan mulasztások terhelik.

– Maga ismer engem – mondta, és nagyon szeretett volna végre tenni valamit a többiekért, legalább kimondani egy-két jó szót. – Bányászok vagyunk mind. A tizen-nyolc napos sztrájk alatt szöktünk át a demarkációs vonalon. Sokan jöttünk, itt megbeálltunk a vörös zászlóaljba.

A biztos irtózott az indulatoktól, az erőszaktól, a megtorlástól még jobban, és ez volt a magyarázata annak is, hogy tulajdonképpen még mindig nem döntötte el: forradalmi törvényszék elé állíttassa-e Wolfékat, vagy pedig megbocsájtó érzéseire hallgasson. Nem szólt, de az arca valami ilyesmit mondott: az Isten verjen meg benneteket!...

– Hány éves vagy? – kérdezte végül.

– Huszonnégy – mondta Wolf.

– És ezek hány évesek itt? – pillantott a biztos a többiekre.

– A legidősebb harminc.

– Te vagy a vezetőjük?

Wolf a fejét rázta.

– Engem nem neveztek ki. Mindent együtt csinálunk.

Bencze ekkor – aki egyébként a sor vége felé állt, és nem hallott jól minden szót – úgy érezte: kilátástalan helyzetük most javult egy keveset, és elérkezettnek látta az időt, hogy megszólaljon.

– Mi megbizunk őbenne! – mondta keményen, és mereven nézett kifelé az oszlopok közül, a szálloda magas kökerítésén túl, a szomszédos utcákon túl, mintha közben azt a látszatot akarta volna kelteni, hogy nem ő szólt.

A biztos végignézett a bányászokon. Pillantása arcról arcra vándorolt, mintha ellenőrizni akarta volna, hogy ott vannak-e még a helyükön, aztán épp oly fürge, sietős járással, mint jött – elment. Sok idő telt el, mire megjelent fölöttük az erkélyen, derekszíjjal, csillagos tányérsapkával fölszerelve. Áthajolt a korláton, és leszólt Wolfnak.

– Gyere föl ide!

Átmentek az emeleti termeken. Szőnyeg nem volt a hallban és a folyosókon, a festményeket is leszedték, csak a helyük világosodott a falon, a kárpitozott bútorok is a fal mellett sorakoztak, mint egy kitáncolt bálteremben – Wolf mégis úgy érezte, hogy az ő számára minden tárgy, az egész szálloda megőrizte hajdani előkelőségét. A túlsó szárnyon visszamentek a földszintre, majd Hajnal benyitott egy ajtón. Az irodája volt. Megoldotta a derékszíját, a tányérsapkát levágta a vaságyra.

– Mennyi a létszámod? – kérdezte, miközben a vaságy nagyot nyekkent alatta.

– Velem együtt huszonöt.

– Tudsz bánni velük?

Wolf elmosolyodott.

– Jó emberek ezek.

– Az kevés, hogy jó emberek! Nem erre van itt most szükség! Fegyelmeztetek legyenek! A fegyelem, ez itt most a döntő!... Mert egyszer csak rájuk jön valami, és szépen fölrobbantják alattunk a szállodát...

Wolf hallgatott.

– Meg lehet bízni ezekben az emberekben? – kérdezte a biztos.

– Meg.

– Felelősséget is vállalsz értük?

Wolf nem szólt, mintha a választ latolgatta volna.

– Tudod mit jelent az, ha felelősséget vállalsz értük?

– Tudom.

A biztos fölkelte. Ide-oda lépegetett, mert a nem túl nagy, ráadásul bútorokkal megtöltött szobában járkálásról szó sem lehetett. Végül megállt, fürkészve Wolfra pillantott.

– Vállalod, vagy nem vállalod? – kérdezte.

– Vállalom – mondta Wolf, és szerette volna, ha a szó, amit kimondott, súlyosabban hangzik.

– Szükségünk van egy fegyelmi szakaszra – mondta a biztos. – Belőletek alattunk majd.

– Mit kell csinálni? – kérdezte Wolf.

– Politikai ellenőrzés mindenütt!... A lakosság körében tapasztalt ellenforradalmi megmozdulások elfojtása... Azután a vonatok ellenőrzése. A vonat melegágya a politikai bomlásnak... Aztán itt van a spekulánsok megfélemezése... Szébbnél szebb feladatok! A vöröshadereg katonái között is állandóan nyitott szemmel kell járni. Figyelitek az emberek hangulatát, és ahol szükség van rá, ott azonnal közbeléptek.

Wolf szeretett volna most egyértelműen érezni és gondolkozni, ide állni, vagy oda, egyetlen helyre és nem vissza, és nem kérdésekkel halmozni el önmagát, mint tette: mit szólnak vajon majd a többiek, örüljön-e vagy sem annak, ami ezután a szakaszban rájuk vár, mélység felé zuhannak-e, vagy pedig most lépnek elő igazán forradalmárrá, most valósul-e meg az erős vágy, hogy az igazságért és mások boldogulásáért harcoljanak?... Érezte, hogy valami szétárad benne, a legkisebb idegvégződéseikig elhatol, nem éget, nem dermedt, inkább súlyos lesz tőle az ember.

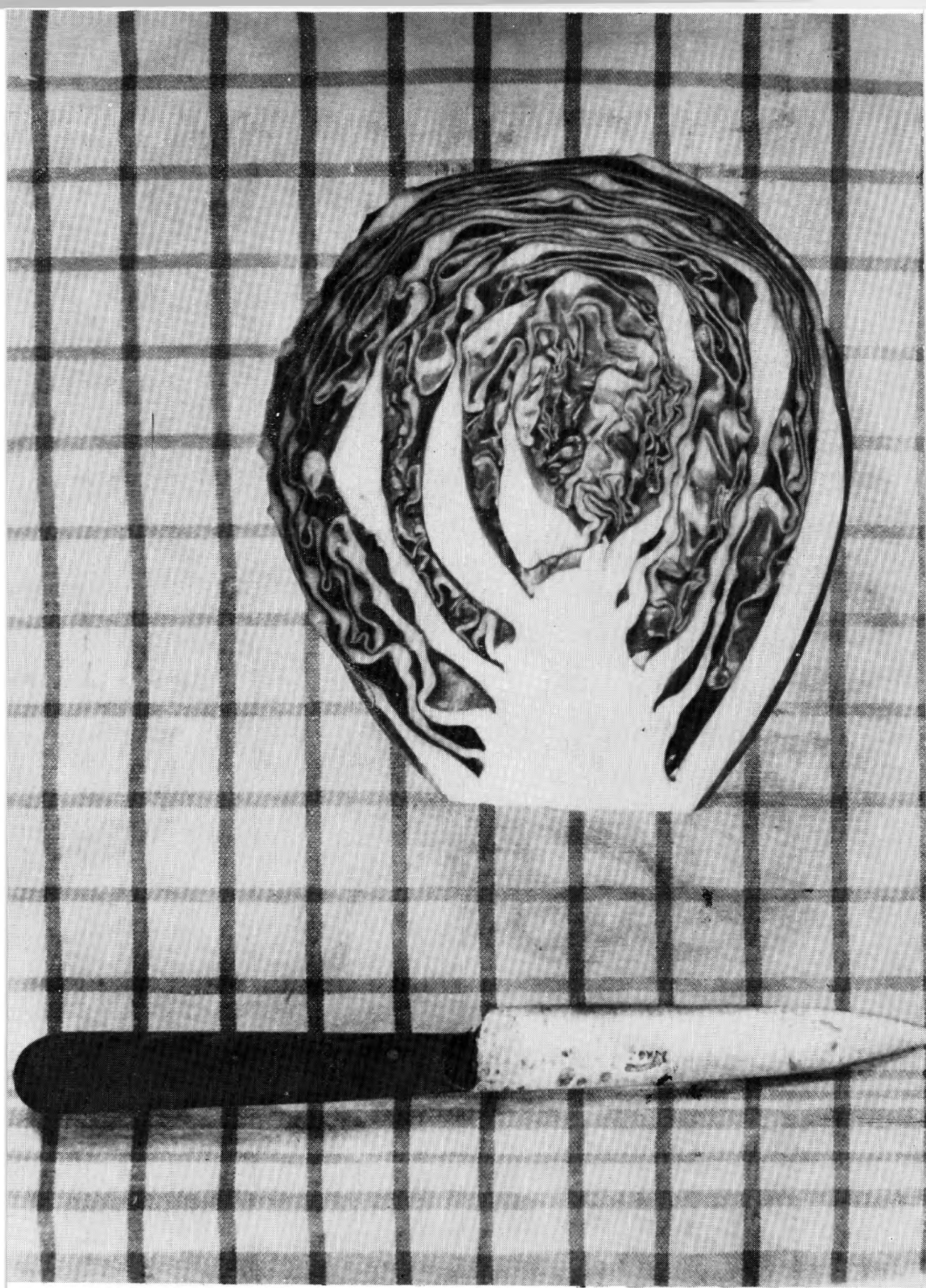
– Te leszel a parancsnok – mondta a biztos.

– És nekem ki fog parancsolni? – kérdezte Wolf.

– Én. Itt szemben a folyosón van egy szoba, azt megkapjátok, ott rendezzük be a szakasz ügyeletét. Két ember éjjel-nappal szolgálatban lesz. A többiek a laktanyában naponta rendszeresen végzik a kötelező fegyvergyakorlatokat, mint a dandár bármelyik katonája. A fegyverzet egy puska, egy pisztoly. Akik ellenőrzésre mennek, fejésként öt kézigránátot is kapnak.

A biztos az asztalfiókból kerek dobozt vett elő, tele volt finomra vágott szűzdohánnyal. Nagy gonddal sodort egy cigarettát, de láthatóan nem sokat sodort eddig az életben, majd Wolfot is megkinálta. Amikor Wolf megnyálazta a papírt, az orrát enyhe púderszag csapta meg. Azt gondolta megütközve: hogy is tehetette csúffá ezt a finom dohányt abban a bűdös dobozban?

(Folytatjuk)

PÁL JÓZSEF

Felbukkantál

az anyaöl forrásából

első hangod a sírás

s az utolsó

még élni

még élni

lemérted-e a kettő közöttit

A levegő

mellkas-ívét megnyitotta

a deltaszárnyú lándzsa

*méhek döglenek hernyók helyett
felpuffadt halak a part homokján*

*valahol újszülött üvölt
hangja beleharap
a Koponya-hegy köveibe*

Borzas hajam

*ujjaid után vágyik,
nem a rendért, simogatásért nyöszörög,
nem kell néki a szikrátpattantó fésű, -
hallod? ha fésülöm, ujjaid után nyöszörög.*

A szórakozott ember

Hát kérem, ilyen emberek is vannak a világon! Tudniillik szórakozottság tekintében...

Igaz ugyan, hogy én mindig is gyanakodtam a szórakozott emberekre. Azt véltem észrevenni, hogy emlékezetük kormányozható, vagyis csak akkor hagy ki, ha szükség van rá, hogy kihagyjon, hogy álmodozó adósok ugyan, de talpukon álló hitelezők, hogy réveteg hivatalnokok fölfelé, de óraműbélű főnökök lefelé, hogy feledékenyek, ha unt és hogy pontosak, ha új szerelem ügyében kell cukrászdában találkára megjelenniök... Azt véltem észrevenni, hogy az ilyen slendrián, magáról is megfeledkező, álmodozó, nem erre a földi életre teremtett bájos és megható szórakozottság vérfagyasztó pontosságú geometriai ábrává válik abban a pillanatban, hogy saját érdekeiről van szó...

Én kérem, amikor ez a történet lejátszódott, épp Bécsben voltam.

De előbb még meg akarnám kérdezni: nem vették még észre, milyen ravaszok a szórakozott emberek? S hogy bosszúállók is többnyire?

Teszem, itt van Dénes barátom. Medikus és amellet zenész. Szórakozott ember! Teszem, megkérem, hogy hozza el holnapra, este hét órára, a Café Zentralba Köbellin tankönyvét a szerves kémiáról. Százat tehetsz egy ellen, hogy éjfél felé fogod csak megtalálni, persze nem a Zentralban, hanem a Café Kaiserhofban, amint iszonyúan ásit s panaszosan néz reád, hogy felültetted és már két órája váratod itt, holott megígérted, hogy pontosan tíz órára... – Hol a Köbellin? – kérdezed. – Micsoda kérék? – mondja. – Szóval megint elfelejtetted? – mondom és bosszankodom magamon, hogy minek is bízom meg benne. Szégyenlősen néz rám. – Hát igen! – mondja. Álmodozik. Nagy, szürke szeme, mint két szürke tó, amelyekben angyalok tükröződnek, épp aranyhajukat fonva. Révetegen szimatol. Angyalszag van körülötte. – Légy szíves, hozd nekem vissza holnapra – mondja – azt a nadrágot... – Micsoda nadrágot? – A nadrágomat – mondja kissé türelmetlenül –, amit Pörtschachban kölcsönöztem neked. – Négy éve, hogy együtt nyaraltunk Pörtschachban és tényleg nekem is rémlik már, hogy ott egyszer kölcsönadott egy foltozott...

Hát ilyen a szórakozott ember!

Vagy, ha vendégségben vagytok együtt, elmenet, szórakozottságból felveszi a házigazda kalapját. Miért? Mert ő kalap nélkül jött, az övét odahaza felejtette s már elfelejtette, hogy elfelejtette. Vagy meg van híva hétvégre nagynénjéhez Balatonberénybe s este lefekvéskor, persze, hogy szórakozottságból, a saját szobája helyett az unokanővére szobájába nyit be, épp abban a pillanatban, amikor az a harisnyáját veti le édes, fehér lábcskájáról. Százat lehet tenni egy ellen, hogy az ötvenéves Melanie nagynénje szobájába sohasem nyit be tévedésből, amint az épp a harisnyáját húzza le... nem, arra a fejedet teheted, hogy nem fordulna elő, ha száz évig vikendezne is Berényben. Persze, azért néha a saját kárára is szórakozott. Például felül a 7-es kocsira, egy Déry-regényt olvas, elfelejt leszállni a Podmaniczky utca sarkán, kimegy Óbudára s csak a végállomáson veszi észre, hogy... S a fejére üt. De százat lehet tenni egy ellen, hogy ha akkor leszállt volna a Podmaniczky utca sarkán, pont szembe találkozik a szabójával, akinek már nyolc hónapja nem fizetett részletet, s aki kolerikus természetű ember, már több adósát hevesen megpofozta...

De hát most Bécsben vagyunk s nem a Podmaniczky utcán, a Ring-Rundbahnnon s nem a 7-es kocsin. Dénes barátom felszáll, felragyog az arca, amikor meglát, mellém telepszik. – Rég láttalak, Prütyök – mondja –, hol csavarogsz? Mit szólsz Schildkrott cikkéhez a Medizinische Wochenschriftben a pyrasolderivatumok alkalmazásáról a mo-

dern terápiában... Rém érdekes! Tegnap beszélgettünk róla az asszisztenssel... Egyébként épp tegnap milyen érdekes esetem volt egy fiatal lánnyal! Még múlt évben ismerkedtem meg vele, de már egy fél éve nem láttam... – Mit mondott az asszisztens? – kérdem. Az jobban érdekelt tudniillik, mivel épp a gyógyszeres vizsgámra készültem. Dénes int a kezével, hunyorog a szemével. – Ma este kilenc órára találkat adott a Rotenturm utcai cukrászdában. – Az asszisztens? – kérdem meglepődve. – Dehogy – mondja –, a kislány! Nagyon érdekes eset! Amellett olyan édes kis szőke feje van! – De a pyrasolderivatummal mi van? – kérdem türelmetlenül. – Semmi – mondja. – Olvasd el! Tiszta fehér, mint a kipárolt konyhasó, hirtelen rózsaszínű elborulásokkal, mint amikor a lakmuszpapír, a sav behatására egyszerre elpirul s amellet olyan édes kis fitos orra van... – Minek? – kérdem elborzadva – a pyrasolderivatumnak? – Dénes merengve néz rám. – Ugyan – mondja. – Grétének. Nagyon érdekes eset! Képzeld, öt perce sem vagyunk együtt...

De közben a villamos megérkezett a Burgringre s nekem le kellett szállnom... Felállok. Dénes is feláll, hadonászva jön mögöttem, egészen a lépcsőig. – Te is itt szállsz le? – kérdem. Meglepetve néz ki az ajtón. – Dehogy – mondja. – Hisz nekem még tovább kell mennem! Te jó Isten, hol hagytam a jegyzeteimet! – s hanyatt-homlok visszaroohan a villamos belsejébe, én leszállok, a kocsi elindul, letről még látom, amint Dénes hirtelen megáll futtában, s orrát vakarva, révedezve körültekint, mint aki nem tudja, hogy mit is akar tulajdonképpen. – Bimf! – gondolom.

Estefelé, amint lézengek az utcán, eszembe jut, hogy be kellene düteni ezt a bimfet. Fél kilenc van. Pontosan kilencre elérek a rotenturmstrassei cukrászdába, a bimf már bent ül, haboskávét iszik szürcsölvé. – Hogyan? Hát mégis eljöttél? – kérdem, heves felháborodást tettető arccal. Csodálkozva néz rám. – Ugyan – mondom dühösen –, már megint szórakozottságot tettetesz... vagy pedig már azt is elfelejted, amit két órával azelőtt beszél meg veled az ember... Hisz ez már dementia praecox... Mi, mi? – dadogja ijedten. – Mit beszéltem meg? – Megrándítom a vállam. – Hagyjuk ezt a komédiát – mondom –, ha megbántad a dolgot, akkor mondd meg egyenesen, szembe... Azt beszéltek meg, ma délután hat órakor, a Ringbahn B. kocsiján, a Bellaria és a Mariahilferstrasse között... talán így visszaemlékszel... hogy én jövök el helyetted a találkára Grétével... most már vissza méltóztatsz emlékezni?... hogy átengeded nekem a kislányt...

Dénes ijedten rámnéz. – Ez biztos? – kérdi. – Hogy biztos-e? – mondom s a tettetett dühtől csak úgy csattog a fogam. – Tényleg? – kérdi Dénes s az arca most olyan kifejezést ölt, mintha már ő is emlékeznék. Aztán hosszan rámnéz, egy kicsit merengve, de azért különös a tekintete, ezúttal valóban különös. Feláll. – Hát akkor megyek – mondja. – Szervusz. Bocsásd meg, hogy elfelejtettem, amit megbeszélünk. – Kimegy az ajtón, egyszer még szórakozottan, szomorkásan visszánéz. – Bimf! – gondolom.

Két nap múlva összehalálkozunk az utcán. Felragyog az arca. – No – mondja –, hogy sikerült? Összebarátkoztatok? – Hogyne! – mondom. – Jól érezted magad? – kérdi s hamiskásan hunyorít a szemével. – Tán csokolóztatok is? – Hát persze! – felelem hetykén, mivelhogy tényleg. (Huszoney éves voltam akkor, kérem, gyorsan ment az ilyesmi.) – Szájon? – kérdi Devecseri, s pislogva néz le vizenyős szemével nagy krumpliorrára, mintha meg akarná öntözni mindkét oldalról. Egy darabig csend lesz. Emlékszem kérem, egy kicsit mintha meg is fájdult volna akkor a szívem, sajnáltam azt a csúnya, tehetetlen, szórakozott fiút, akinek minden jó kisiklik a kezéből. – Csokolóztatok? – ismétli mélabúsan és gondterhelt arccal néz rám. – Ejnye, azt azért mégse kellett volna! Nagy könnyelműség, vétkes könnyelműség! – Már miért volna könnyelműség? – kérdem csodálkozva. Tovább ingatja a fejét. – De azért érdekes eset, mi? – mondja. – Miért volna olyan érdekes! – felelem ingerülten. – Nagyon csinos, kedves kislány, de semmi különös érdekesség nincs rajta. – Hogyan? – mondja Dénes. – És a nyákhártyái? – Mi van a nyákhártyáin? – kérdem meglepetve. – Apró vörös foltok – mondja. – Hogyan? Hát nem vetted észre? S a kezek feszítőoldalán azok a kis kerek, élénkpiros foltok, melyek alatt a bőr erősen megvastagodva, hegszerű képletet alkot... – Hát nem láttad? – Ugyan? – mondom ingerülten – sómör, mi lenne

más! – De Dénes int a kezével. – Úgy ám – mondja –, de a nyákhártyák... Te jó Isten, hát elfelejtettem volna neked megmondani, hogy Grétének van egy nagybátyja, aki most jött haza a polinéziai szigetekről... – Kérdőn nézek rá, Dénes arcán iszonyú rémület tükröződik. S egyszerre megértem, s érzem, hogy elsápadok. – Lepra tuberosa? – kérdelem dadogva. – Azt diagnosztizáltam – mondja Dénes s izgatottan néz a szemembe. – Mondtam neked, hogy érdekes eset! Tegnap még nem akartam neki szólni... előbb utána nézek a könyveimben, gondoltam, azért adtam neki találkát ma estére... De hát minden jel arra vall... Nem láttál a jobb hüvelyk- és mutatóujj között egy barnán elszíneződött göböt? – Nem emlékszem – mondom megtörtén.

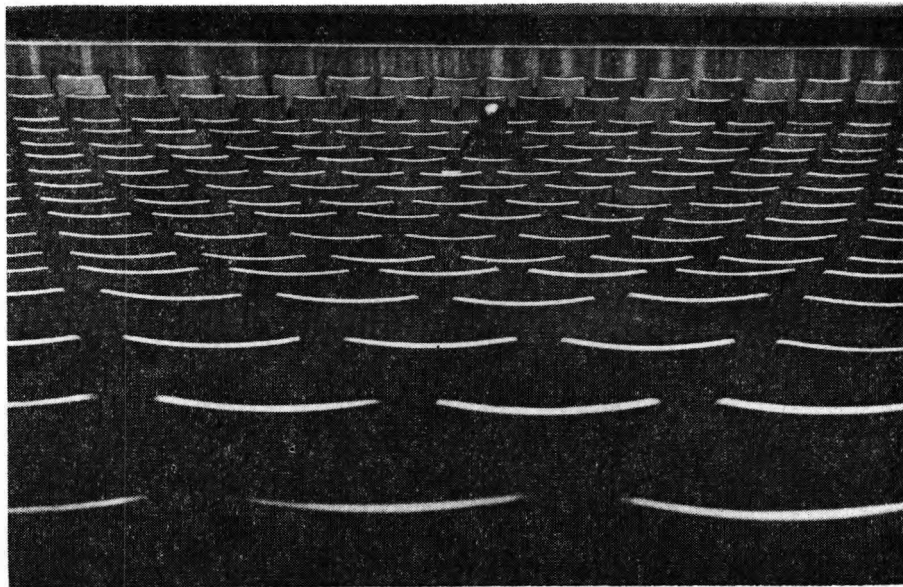
Csend támad. Dénes a kezét tördéli. – Egy év az inkubációs idő – mondja. – Esetleg kettő. Legtöbbször letális kimenetelű... Eddig még senkit sem sikerült életben tartani... S te azt mondogod, csókolódtál is vele, tán szájon is csókolta... S én tényleg elfelejtettem volna szólni?

Hát kérem, képzelhetik, hogy mit éreztem. Képzeltetik kérem, mit éreztem az inkubáció ideje alatt, s hogy rohantam egyik orvostól a másikhoz... de hát jobb erről nem beszélni! Ha akkor leprát kapok, tisztára a szórakozottságnak tudható be, a bájos, angyaltekintetű szórakozottságnak, az önfelédlt ártatlanságnak...

De hát kérem nem haltam meg. Sőt kutyabajom sem lett, nemhogy leprám. Csak iszonyú időket töltöttem el verejtékezve, főleg az első hetekben, hónapokban... Dénessel nem találkoztam ebben az időben, bárhogy kerestem is, nem tudta senki a lakását. Grétét sem láttam. Mert hogy a másnapi találkára nem mentem el, nyilvánvaló.

Egy év múlva hazautaztam. De máig sem tudom, valóban lepra esete forgott-e fenn, vagy hogy Dénes rosszul diagnosztizált-e, vagy hogy egyszerűen nem is diagnosztizált semmit és csak az én mulattatásomra találta-e ki az egész történetet? Mondtam ugye, hogy a szórakozott emberek bosszúálló természetűek?

S később aztán eszembe jutott az a különös tekintet is, amellyel a cukrászdában nézett rám, mielőtt elment, az a mélyről jövő, átható tekintet... Gyanús ez, kérem!

Búcsú a fegyverektől; azaz...

Ahogy a maga kissé drámai módján kifejezte, „nyitott szemmel dúgta fejét az oroszlan torkába”. Az oroszlant Jutkának hívták, húsz esztendő volt, amikor megismerkedtek, csupa életerős, túlcorduló életkedv, gyönyörű test, külvárosi arc, külvárosi humor. A fej tulajdonosa, Keveházy András már jóval túljárt az ötvenen, egy vegyészeti kutató intézetben dolgozott, a Farkasréten, s a munkahelyétől nem messzi lakott, három szoba hallos, újjáalakított régi villalakásban, garázzsal, mert kocsit vett magának.

Keveházy megrögzött agglegény volt, az erőszakos barátnők leperegtek róla, mint esőcseppek az ablaküvegről. Az egyik azzal kecsgettette, hogy „otthont” teremt neki:

– Minek, kedves? Nagyon jól érzem magam így.

A másik azzal, hogy „melegséget” visz az életébe:

– Fölösleges, kedvesem, külső és belső fűtéssel egyformán el vagyok látva.

A harmadik a család szépségeit akarta feltárni előtte, azaz gyerekeket szülni:

– Legyen észnél, kedves! Minek folytatni azt, amit az ember befejezni készül?

A negyedik követelődött, hogy ennyi és ennyi évi szolgálat után megérdemli, hogy a kapcsolatukat törvényesítsék.

– Ilyesmiről köztünk sohasem volt szó, kedves.

Így szerelte le sorra a támadókat, igen szép számban, mindig elegánsan, nyugodtan, tartózkodón, hidegen, udvariasan, arisztokratikusan. Ősrégi családból származott, ezt átérezte s másokkal is annyira elfogadtatta, hogy mikor a Rákosi-korszakban „elvtársnak” szólították, az az elvtárs olyanformán hangzott, mintha méltóságos urat mondtak volna.

Jogos volt hát az általános megdöbbenés a baráti körben meg a hivatalban, amikor híre ment, hogy ez a szó jó értelmében vett úriember, egyben a kémia egyik legkitünőbb hazai művelője, megházasodott s a felesége szexinek elvitathatatlanul szexi, de a halat késsel eszi, a tortát kanállal, zöld nadrágjához püspök-lila pulóvert visel, a szókincse olyan, hogy egy rakodómunkás egy az egyben elfogadhatná.

Az elővezetés során mindez részben túlzásnak bizonyult. Sokan azzal magyarázták ezt, hogy mitizáló nemzet vagyunk, mások Keveházy nevelő munkájának eredményét látták benne.

– Nem tudom, miért vagytok úgy oda? – nyilvánította véleményét a találkozás után egy fiatal vegyész –, Jutka jópofa csaj, az alakja remek, a humora üdítő. A titka pedig az...

Erre mindenki elhallgatott.

– Az öreg nagy nőfaló volt világeletében. Ha valamire való nő közelébe került, többnyire hanyatt fektette – jegyezte meg egy idősebb kolléga, hangjában az irigység s az emlékezés összekeveredett.

– Csakugyan! – kottyantotta ki a szőke Ili a laborból, aztán ijedten nézett körül.

– A titka pedig az – folytatta a fiatal vegyész –, hogy... ugyebár...

– Finoman fejezd ki magad!

– Ennél finomabban nem tudom, Ilike drága.

Jutka valahogyan meggyorsította és megerősítette Keveházy reflexeit, aki nem ámitotta magát azzal, hogy visszatért a fiatalsága, vagy hogy másodvirágzását éli, de azt pontosan lemérte, hogy sokkal fiatalabb, mint utolsó barátnője, a szénfekete Spitzerné társaságában. Ennyi elég volt ahhoz, hogy mikor Jutka választás elé állította, feleségül vegye.

– Nézd, Bandikám – mondta a lány –, tetszettél, nem játszottam meg magam, lefeküdtem neked ingyen. Vagy nem?

– De, de... – hápogott Keveházy szédülten a szokatlan őszinteségtől.

– Én viszont, mielőtt végzek, férjhez akarok menni. S te erre a célra marhára megfelelsz.

– Csak nem gyereket akarsz tőlem? – kérdezte a vegyész gyanakvón.

– Tenyésztési célokra egyelőre nem hasznosítom magam.

Dehát akkor? Kérdezte a férfi a kezével.

– Hiába erőlködnek ezek is, azok is, elmaradott, kispolgári társadalomban élünk. Ez a szitu. Hiába vagyok felvilágosult, félek, hogy én is úgy járok, mint egyik másik lánykollégám, egyszer csak elfog a pánik, hogy jaj istenem, nem mentem férjhez és most már késő, a kutyának sem kellek. Ebből jön aztán, hogy ha görbén néznek az emberre, azt hiszi, ezért, ha mellőzik, megint csak ezért és így tovább a komplett dili állapotáig. Én mint asszony akarok elindulni a pályámon.

– Keveházy Andrásné, építész mérnök! Jó indulás lenne, mi?

– Hű! – kaccantott föl a lány –, csak nem hiszed, hogy a te babéraidat akarom a seggembe tűzni pávatollnak?! Szó sincs róla. Az irodai szobám ajtaján ez lesz: – K. Boda Judit.

Na és? – kérdezte ezúttal a férfi keze.

– Számít a lakás, számít, hogy melletted megtanulok kulturáltan élni. Mindjárt folytatom, de már nagyon nyom a limonádé.

E rejtélyes kifejezés értelmét Keveházy akkor fogta fel, mikor a vécében fölharogott a zuhogó víz.

– És örök hűséget sem esküszök neked, Bandikám, mert arra nincs időm – folytatta Jutka. – Betervezhetsz, mint epizódot az életedbe, én is úgy tervezlek be.

– Tiszta beszéd – ismerte el Keveházy s eltűnődő tekintettel pásztázott végig a múltján. Nem megvetendő dolog egy ilyen verbő epizód után lépni örök frigrre az impotenciával. Olyan ez, mint mikor a színész nagy szerepben búcsúzik a közönségtől, a legszebb cezúra lét és látszatlét között. Léleekben már belemert a furcsa ügyletbe, de tájékozódni akart afelől, hogy a partner miként képzeli a részleteket.

– Mit akarsz azzal mondani, hogy nem esküszöl örök hűséget? – kérdezte.

– Félrepötyyinteni nem fogok, időm sincs rá, energiám sincs rá, meg aztán haverok vagyunk. Nem igaz? Hanem a sirig nem kísérlek el, ha csak a legközelebbi hónapokban el nem hunysz, mert akkor számíthatsz rá, hogy ott leszek a temetéseden.

– Hiába – csóvált fejet a vegyész –, két világ vagyunk, két különböző világ.

– De mindkét világból hiányzik valami, ami a másikban megvan.

Azzal levetkőzött.

A férfi imádta nézni, amint keze a tarkóján, hanyatt feküdt, két teli melle kissé eltávolodott egymástól, hónalján édesen csillogott az aranygyapjú, arcán várakozás, a kíváncsiság egy árnyalatával, vajon hogy történik majd a közeledés.

Hátsó gondolatok nélkül állapotok meg, csupán egyetlen részletet nem tisztáztak, mert c tekintetben ki-ki magától értetődőnek érezte az álláspontját. A férfi egyetlen percre sem vesztette szem elől, hogy epizódfigura, akinek hamarosan el kell tűnnie a színről. Nem örült neki, de váratlanul sem érte, mikor Jutka vagányos bájjal és közvetlenséggel, gyöngéden, mindamelletts köntörfalazás nélkül tudtára adta, hogy vége.

Ezúttal Keveházy nem firtatta a részleteket, melyeknek felderítéséhez nem kellett túl sok fantázia. Biccenással jelezte, hogy rendben van, azzal a bárszekrényhez ment s mikor töltött, kezében nem remegett a palack, a pohár sem. Felhajtotta a vizespohárnyi whiskyt. Rámosolygott virtuálisan elvált feleségére s tünődve így szólt:

– O, beata solitudine, sola beatitudine, beata impotencia.

Jutka megjegyezte, hogy a mondatból csak az impotenciát értette meg, arról viszont korai beszélni, hiszen...

Elengedte a füle mellett a megjegyzést s azt indítványozta, hogy ha Jutkának más elfoglaltsága nincs, menjenek vendéglőbe és az eseményhez illő keretben, pezsgős vacsora mellett beszéljék meg a továbbiakat. Ez valahogy úgy hangzott, mintha Keveházy meg akarná „ünnepelni” a szakítást, ez szemlátomást sértette a nő hiúságát. Noha

nem szándékozott fájdalmat okozni, gyűlölte a nagy jeleneteket, most mégis bántotta, hogy a férje szemrebbenés nélkül fogadja a csapást. Legalább a szívéhez kapott volna, vagy eltorzult volna az arca, bárcsak egyetlen pillanatra! . . .

Három üveg pezsgő ürült ki, mire végére jutottak a megbeszélésnek. Abban állapodtak meg, hogy Keveházy kiveszi a szabadságát s Jutka azalatt lebonyolítja a válást, meg mindazt, ami azzal összefügg. A költségeket a férfi viseli, az ügyvédjének teljeskörű meghatalmazást ad, egyetlen kikötése, hogy mire hazaérkezik szabadságról, ne maradjon semmi függőben.

– Oltári nagy fej vagy! – hatódott meg Jutka a maga kevéssé előkelő módján, s meg is csókolta volna férjét, ha amaz több alkalommal nem leckéztette volna meg a nyilvánosság előtt tanúsított „civilizálatlan” megnyilatkozásai miatt. Az utolsó pont megbeszélésénél kevés híján szétfoszlott a baráti hangulat:

– És természetesen az ügyvédet arra is felhatalmazom, hogy havi ezer forintot biztosítson neked.

– Minek gondolsz te engem? – pattant föl a fiatalasszony.

– Annak, ami vagy – válaszolt a férfi felkészületlenül.

– És mit gondolsz, mi vagyok?

Amúgy sebtében erre valóban nehéz lett volna válaszolni. Keveházy agya gyorsan mozgott, sorra pergette és dobta el a válaszokat.

– Szóval te kurvának tartasz? – csattant föl Jutka a kelleténél hangosabban. – Három évi együttélés alatt nem vetted észre, hogy nem vagyok az.

– Csendesebben, kérlek, csendesebben . . . – simogatta a nő kezét. Amaz elrántotta.

– Milyen jogon tartasz te engem kurvának?

Ekkor már néhány asztaltársaság felfigyelt, Keveházy olyan kinosan érezte magát, mintha egy követségi fogadáson lecsúszott volna a miniszter öccsellenciája jelenlétében a nadrágja. Semmitől sem irtózott jobban, mint a hangoskodástól.

– Erről szó sincs – suttogta. – Akkor nem vettek volna feleségül.

– De akkor miért bánsz így velem? Miért akarod megfizetni, hogy lefeküdtem neked?

– Nyugodj meg, én csak át akarlak segíteni az első nehézségeken . . .

– Tudom – tüzelt tovább Jutka –, hogy a régi világban a nők megfizették az izéjüket a férjükkel, tudom, hogy Amerikában ma is ez a szokás. De én más ember vagyok! . . .

Nyilván Jutka önérzetének ez az elemi kitörése tetemesen hozzájárult ahhoz, hogy egy pont a sok közül tisztázatlan maradt, s hogy Keveházy ügyvédje mindenben teljesítette Jutka kívánságait.

Üdülése sokkal nyugtalanabbul telt, mint feltételezte. Bármennyire előkészítette magát elvesztésére, bármennyire beletörődött a szakításba, Jutka istentelenül hiányzott, a reggelek sivarak voltak, akár felhozatta a reggelit a szobába, akár az étteremben evett. Hiányoztak az apró figyelmességek s az apró civakodások akörül, hogy ki készíti el a közös reggelit, ki kinek az ágyába fekszik. A vacsorát is könnyű kis huza-kodások kísérték, nagy kacagások hol egyik, hol másik rovására s ilyen vagy amolyan engesztelési műveletek.

Keveházy tartotta magát eredeti elhatározásához, hogy a válás után nyugodt lassú csapásokkal bevezet a beata impotencia szélcsendes révébe. Napról napra érett és szilárdult az elhatározása, amiben nem csekély része volt doktor Csontos Bálint nyugalmazott főorvosnak, régi barátjának, akivel összefutott a soproni Fenyves Szálló éttermében.

– Ide hallgass, András – fejtegette az öreg doktor az illendőnél több fokkal hangosabban –, más férfi az én koromban sunyít, vagy nagyokat lódit. Én nem! Én büszkén, nyílt sisakkal, öntudatosan vagyok impotens. Szabad elhatározásból, mert biológiailag még nem tartok egészen ott, de elkövetek minden emberileg elkövethetőt, hogy a libidónak még a nyomát is megsemmisítem magamban.

Szokása szerint Keveházy a kezével kérdezett.

– Gondolj csak utána, András, mennyi bosszúságtól, szervezéstől, idegeskedés-

től, zsarolástól kíméled meg magad, ha a nőket kiiktatod az életedből. Az egyik azzal fenyegetőzik, hogy botrányt csap, ha nem veszed el feleségül, mert állítólag felcsináltad, a másik közli, hogy kiugrik az ablakon, a harmadik a lakására hív, a férj váratlanul hazaérkezik és te három óra hosszat lapulsz gatyában a függöny mögött, ami a társadalmi állásoddal összeegyeztethetetlen. Vagy beleszeretsz valakibe és akkor jönnek a konfliktusok, ő vagy a család, az idegeid nulláslisztté örlődnek. Veled is megesset nemcsak velem, hogy heteket fektettél bele egy nőbe, dumáltál, elvitted ide, el amoda, kéglit szereztél s az eredmény mi volt? Gyakran egy közepes koitus, ami nem érdemli meg szép magyar nevet.

Ivott, bajuszát megtörülte, majd így folytatta:

– Én, drága barátom, meggyőződéses impotens vagyok, mert nem kockáztatom, hogy egy ostoba lúd miatt infarktust vagy szélhűdést kapjak aktus közben vagy utána. És ha valami elszánt cicamama hozzám dörgölődik, mindjárt az elején értésére adom, hogy fagyaltot, hideg sört, pezsgőt nem iszom, mert érzékeny a torkom, az agyereim meszesednek, tehát szellemi partnernek sem vagyok alkalmas, én a nőket megnézem, sőt gyönyörködöm bennük, de csak úgy, mint a műalkotásokban, mert kezeit csókolom, impotens vagyok. Neked is azt ajánlom, mint orvos és barát, hogy légy mielőbb impotens, mert annál szebben fejezed be az életedet.

Felemás vigasztalás volt, semmi esetre sem hatott csillapítólag az idegeire. Amellett az orvos, mintha maga sem lenne meggyőzve igaza felől, állandóan ismételte érveit. Keveházy tehát felült a kocsijára és odébb állt. A céltalanság érzetét azzal az egyszerű fogással háraitotta el magától, hogy mindig meghatározta a célt: – Soprontól azzal indult, hogy a Balatonhoz megy. Keneséről azzal, hogy Siófokra, onnan Lellére, majd Fonyódra. Útközben levegőbe bökött hüvelykeek jelezték, hogy tulajdonosaik arra felé tartanak, amerre ő. Többnyire egy kissé késve kapcsolt, de felvette a kéredezhetőket, akik többnyire párban szálltak be, mert a családoknak kitett lány mögött csaknem mindig felbukkant a hozzá tartozó fiú. Ha rokonszenvesek voltak s elszórakoztatták, házhoz szállította őket, azon az áron is, ha emiatt meg kellett változtatnia az útirányát.

Fonyódon magányos lány állította meg, gyorsan melléje ült. Ő még egy szempillantásig vesztegelt, a lányhoz tartozó fiút várta. Nem jött senki, gázt adott, az utat nézte s visszamerült gondolatai közé.

– Meg sem kérdezte, hova megyek? – szólalt meg hosszú hallgatás után a vendégutas.

– Majd megmondja – dűnnyögte szórakozottan, tekintete az országútra tapadt.

– Azt sem tudja, kit visz – hangzott a következő megjegyzés.

– Soprontól idáig legalább harminc személyt fuvaroztam, egyikről sem tudom, kicsoda.

– Hova megy tulajdonképpen?

– Őszintén szólva, nem tudom.

Egyetlen kalandja ez a lány volt, cél nélkül utazott s pillanatnyilag egyedül arra vágyott, hogy minél több kilométert gombolyítson a saját személye s valamely leverő esemény közé, amelyről Keveházy csupán foszlányokban értesült, mert szándékosan nem figyelt a vallomásra, lefoglalták saját hasonló gondjai.

A folytatásra meglett volna a lehetőség, némi szervezés, némi bonyodalom árán. Nem sokáig habozott, a sztoikus szemlélet, mely egész életére rányomta bélyegét, felülkerekedett benne. Ez is csak epizód lenne s a vége talán a mostaninál is fájdalmasabb.

Ahogy megbeszélték, hazatérése előtti nap felhívta a lakását:

– Hogyne, Bandikám, minden a legnagyobb rendben van. Mindent lebonyolítottam. Majd meglátod. Várlak. Szia.

A „majd meglátod”, a „várlak” kissé meggondolkoztatta. Arról, hogy a válasz után találkoznak, nem volt szó, igaz, arról sem, hogy ne találkozzanak. Így mindenesetre úribb, korrektebb, emberibb és az is meglehet, hogy egyetmást még el kell intézni.

Jutka valószínűleg leste az utat, mert amikor a villa előtt megállt, elébe rohant, átölelte, megcsókolta s lelkendezve újságolta:

– Kimondták a válást.

– Nagyon ügyes vagy – mondta fanyarul s lefejtette magáról a volt feleség karját.

– Persze Péter nélkül nem ment volna. Állati csavaros esze van az ügyvédnek s az égvilágon mindenkit ismer. Az egész ember csupa „szevasz” és „van szerencsém”.

Eközben Keveházy farral betolatott a garázsba, az ajtót bezárta, a kulcsot zsebre vágta. Hiába húzódozott, kar a karban mentek fel a lépcsőn.

– Úgy örülsz neked, mint hülye tábornok a kitüntetésnek.

– És most hunyd be a szemed.

A férfi nem értette minek s ezt megintcsak a kezével kérdezte.

– Hogy annál nagyobb legyen a meglepetés.

Hát az csakugyan nagy volt, a meglepetés. Első benyomása az volt, hogy idegen lakásba tévedt. A berendezési tárgyak vezették a felismeréshez, hogy mégis otthon van, a fogas például, amely az előszoba közepéről a bal oldalra húzódozott, jobb oldalra viszont másik fogas tapadt a falhoz, emezzen az ő, amazon a Jutka cuccai függtek. Az ő fogasát esernyőtartó egészítette ki. Aztán az ajtók. A tantusz leesett, megértette, hogy Jutka leválasztatta a lakást.

A váratlan helyzetekben sohasem találta föl magát, teljesen hatalmába kerítette a megdöbbenés, hogy tudta és beleegyezése nélkül ilyesmi történhetett. Kérdőn pillantott a tettesre.

Jutka arca ragyogott, széles, boldog mosolygás tündökölte be. Büszke volt a munkájára és szemlátomást dicséretet várt. Kézen fogta a férfit:

– Na, gyere! – azzal végigvezette először az új lakáson, amelyben majd ő fog lakni az új férjével: – remek fiú, nagyon fogod szeretni. Lehet, hogy még ma bemutatatom.

– Annyira nem sürgős – sziszegte fojtottan.

Nem elég, hogy a lakását leválasztotta, ráadásul még idehozza az új férjét társberlőnek. No nem, bratyizni nem fogunk! A méreg lassan terjedt szét benne, feszítette a fejét, hogy a hűdés kerülgette. Megoldhatatlan lélektani helyzet! Egy jól nevelt, fegyelmezett úriember nem könnyíthet magán az övével rokon helyzetekben mindig beváló varázsigékkel, melyek épp hatékonyságuk folytán terjedtek el: „a kurva mindenségét”, az „isten így meg úgy”... Amellett ez nem volna elégséges, nyomatékul pofonoknak kellene csattanniok. De hiába, az sem az ő világa. Dühöngésébe büntudat vegyült: – ha nem keveredik bele ebbe az abszurd ügybe és nem lépi át határait, mint ahogy nem lett volna szabad megtennie, mindent megtakaríthatta volna.

– Bandili – szólalt meg váratlanul Jutka –, neked valami nem tetszik.

Hitetlenkedés érzett a hangjában s áradt a vonásaiból. Ekkor már a Keveházy lakrészében jártak.

– Mi ellen van kifogásod? Magam dolgoztam ki a beosztást, szerintem ennél jobbat a Corbü sem tudott volna kieszelni. A mi fürdőszobánkat és konyhánkat a két lakás közé helyeztem. Amellett a közös falakat mindenhol külön szigetelték, rádió, tévé nem hallatszik át egyik lakásból a másikba. Az előszobán kívül semmi sem közös. Mi nem tetszik?

Hümmögött, a kezét dörzsölte, ami egyébként nem volt szokása. Szótlanul leült a karosszékébe, amely ugyan nem ott állott, ahol az elmúlt évtizedekben, de mégis megfelelő helyen. Intett Jutkának, hogy üljön le. Amazt egy kissé meglepte a hangulat feszessége, de semmiképpen nem zökkentette ki jókedvéből:

– Mindjárt, csak hozok piát.

– Először is gratulálok – szólalt meg a férfi ivás után –, a lakás átrendezése mesteri. Meggyőződésem, hogy kitűnő építész-mérnök válik belőled.

– Már azt hittem, nem értékeled a melómat. Kösz.

– További meggyőződésem az, hogy ha majd mátol hatvan-hetven esztendőre örök álomra hunyd a szemed, erre a munkádra leszel a legbüszkébb.

Jutka figyelt, két szemöldöke kifeszült a homlokán.

– Nem azért mintha nem bíznék benned. Ismerem a bürokráciát, téged is le fog nyelni, akármilyen nehéz falat vagy s addig emész, amíg kontár nem válik belőled. De nem erről akarok beszélgetni veled. Egy kérdésre szeretnék feleletet. Egyetlen kérdésre.

– S az mi?

– Hogy olvastad-e „A burok” című hirhedt regényt?

– Nem. De miért kérded?

– Erről a regényről – egyébként megvan róla a véleményem – sok vita folyt.

– Én nem folytam bele a vitákba...

– Biztos?

Jutka türelmetlenül vont a vállát:

– Nem tudom, mire akarsz kilyukadni, de tény, hogy úgy kerülgeted, mint sóher buzeráns a drága selyemfiút.

– Furcsa szellemességeket szedtél föl, amióta nem találkoztunk. De hogy folytassam, az olvasók arról vitatkoztak, hogy „A burok”-nak mi a vége tulajdonképpen. Szerintem te befejezted a befejezetlen történetet.

– Hagyd már azt a hülye regényt és nyögd ki, hogy mi fúrja az altestedet.

Keveházy beszivta az ajkát és sziszegésformán kérdezte:

– Arra volnék kíváncsi, honnan vetted azt a merészséget, hogy a lakásomat, az én lakásomat tudtom és beleegyezésem nélkül átépítesd?

Ezúttal Jutkára került az elámulás sora. Alsó állkapcsa vacogásformán verődött a felsőhöz. Meglepetésében soká nem lelt szavára. Fulladt hangon kérdezte:

– Te nem akartad?

– Sok részletet megbeszeltünk, átépítésről, emlékezetem szerint nem esett szó.

Nem is eshetett, a lakás harminc év óta az enyém. Tartásdíjat felajánlottam, lakást nem. Most kiderül, hogy amilyen önérzetesen utasítottad vissza a tartásdíjat, ugyanolyan gátlástalanul rendelkezél a lakásommal.

Jutka vérvörösén pattant föl ültéből:

– Minden pénzem ráment az építkezésre, de ha így beszélsz, még ma elköltözöm.

Indult volna, de a férfi elkapta a karját, ő visszarántotta, már-már dulakodásra került sor, végül Jutka engedett. Engedett Keveházy is, mert félig-meddig bocsánatot kért, holott semmi sem esett az indulataitól távolabb. Egy pohár ital a legjobb áthidaló művelet. Ittak, ki-ki a padlót nézte maga előtt, Jutka dacosan szegte föl az állát:

– Ezek után nem tudom, miről beszéljünk... – a melle magasába emelte a kezét... – és, és, és, és – sivitotta –, ha nekem nem szóltál, miért nem szóltál Péternek? Az ügyvédednek! Főlöszleges volt titkolódnia vele. És tudod mit? Hülyeség!

Iparkodott utána gondolni mind annak, ami azon a pezsgős, epizódzáró vacsorán lezajlott, de nem bukkant fel mozzanat, mely őt igazolta volna. Az ügyvédjével másnap beszélt, kurtán közölte vele, hogy a feleségével minden részletben megegyezett, tisztázatlan pont nincs, tekintse az asszony minden kívánságát, mintha az ő – mármint Keveházy – megbízása volna. A hibát ő követte el. Mihelyt ezt belátta, arckifejezése önkritikus színezetet öltött.

– De most aztán ki a farbával! – támadott Jutka. – Ezek szerint ki akartál tenni az utcára?

– Azt nem...

– Akkor mit gondoltál? Tudom, a sorsomra akartál hagyni, hogy menjek vissza a szüleimhez, akik elváltak és hét év óta egy rekamién alusznak, külön-külön takaróval és csak azért nem fojtják meg egymást, mert félnek a sittől. Én is csak azért nem fojtottam meg őket... Pedig még mindig jobban jártam volna, mint így...

Nyelt, megfeszítette a nyakizmait, aztán úgy robbant ki belőle a sírás, mintha öklendezne. Hüppögve panaszkolt:

– Pedig azt hittem, hogy haverok vagyunk.

Mialatt a fiatalasszony sírt, sirdogált, majd csak szipogott, Keveházy átgondolta a helyzetet. Az émélygésig idegenkedett attól, hogy másokkal ossza meg hajlékát. A háborúban a halálfélelemnél is több szenvedést okozott a kényszerű zsúfoltság, az éjszakai testközelség a vele járó zajokkal, bűzökkel, érintésekkel. A barátnőivel sem aludt egy ágyban, hiába kérte egyik-másik, néhányszor megpróbálta, azzal vége.

– Haverok vagyunk – hagyta rá –, de eszembe sem jutott, hogy a történetek után egy lakásban maradunk.

– Azt hittem, hogy ... – legyintéssel fejezte be: – reménytelen minden magyarázat.

– Kész tény elé állítottál. De elfogadom, mert tulajdonképpen igazad van. Nekem kellett volna felajánlanom a lakást.

A fiatalasszony arca felragyogott, könnyei egyetlen másodperc alatt párává lényegültek s elszlottak a szoba légtérében. Innen-onnan megcsókolta a tartózkodón visszahúzódó férfit, aki miután a gyöngédségi roham kiadta erejét, tovább folytatta:

– Elvégre az életem vége felé semmi szükségem nincs három szoba hallos lakásra, plusz cselédszobára.

– Hát ez az, – én is így ítélem meg a helyzetet. – Te kifelé tartasz az életből, én most kezdem. Miért ne kezdhetném a te lakásodban, amikor békésen elférünk benne?

– Kifelé tartok ... – vonta föl a szemöldökét a férfi. Állandó közösségben élt ezzel a tudattal, de hallani nem szeretett róla.

– Vagy nem?

– Mit tagadjuk!

Tovább ittak, Jutka virslit főzött vacsorára, a fiúját letelefonálta, hogy nem alkalmas, másnap találkozni. Keveházy hálásan simogatta végig a tekintetével. A hangulat meghitt volt, mint kapcsolatuk virágkorában

– Ne haragudj, hogy visszatérek a lakásügyre, de érdekel az erkölcsi felfogásod. Más nemzedék, más erkölcs – erre vagyok kíváncsi.

– Valamelyik filozófus ürgétől olvastam, hogy az ember minden helyzetben úgy cselekedjék, mint ahogy azonos helyzetben másoktól elvárná. Ha én öreg spinkó volnék, s a lakás az enyém volna s a fiatal férjemnek nem volna fedél a feje fölött, én nem haboznék egy perccig sem. Ez az én erkölcsi felfogásom. De látom, valami nem világos.

Szokása szerint a férfi a kezével jelezte, hogy nem:

– Valamit megkérdeznék, ha megigéred, hogy nem érzékenykedsz. Szerinted egy asszony lakást elfogadhat elvált férjétől, tartásdíjat viszont nem. Mi az indokolás?

– Buta öreg szivar vagy, azért nem érted mi a különbség a kettő között – mondta Jutka s eközben engesztelésképpen apró csókokkal hintette be a férfi arcát. – A pénzért meg kell dolgozni, lakás pedig jár mindenkinek, aki dolgozik.

Körülmutatott:

– Már, mint ha van. Ebben a lakásban négy ember kényelmesen elfér.

– Érdekes felfogás – hümmögte Keveházy. – És mondd, ez általános?

– Az én nemzedékemben nagyjából az. De most már megint teljes az erkölcsi zűrzavar. Minden évjárat másként gondolkozik, a csajok egyik fele a szüzességét árulja, a másik a kurvaságát – szavait beletörődő közlegyintéssel kísérte.

Akár az én fiatalágomban, emlékezett vissza a férfi a vad csókolódzásokra felszűz úrilányokkal, bál után a taxiban, a kapualjban, az előszobában vagy másutt; rafinált polgárasszonyokra, akik másodfoglalkozásban üzték a szeretkezést, mint manapság a téeszek a kiegészítő ipari tevékenységet. Disztingválni kell, mert párhuzamot találhatni, de azonosságot soha.

Mikor lefeküdt, egy kissé kóválygott a feje, nemcsak az italtól.

Tervszerűen készült a magányos életre, kiegészítette a lemezgyűjteményét, eddig utálta, most mégis tévét állított föl a szobájában. Könyveket vásárolt, elsőnek Schopenhauer egyik rövid dolgozatát vette meg egy antikváriumban s hagyta, hogy a kintűnő szerző meggyőzze az élet gyötrelmes és oktalan voltáról, beszerezte Boethius De consolatione philosophiae című híres művét, de nem talált benne vigaszra, annál nagyobb élvezettel olvasta viszont Platon párbeszédeit.

Hivatalában a vegyészett foglalkoztatta, néha odahaza is, ha egy-egy feladat betolakodott a magányába. Eddig túlnyomórészt krimiket olvasott, most felfedező útra indult a történelem, az irodalom, a képzőművészetek birodalmába, s minthogy az országhatárokon túli helyváltoztatást nem kedvelte, halomszám vásárolta az útleírásokat.

A leválasztott lakás nem bizonyult szűknek, Jutkáék valóban nem zavarták. Megismerkedett utódjával, Boga János épületgépésszel, gyorsan megbarátkozott vele. Esküvő előtt Jutka megkérdezte, hogy a régi világban szokás volt-e válás után gyászévet tartani.

– Csak kíváncsiságból kérdeztem – mondta a tagadó válasz után.

Jutka több ízben meghívta hozzájuk, de a meghívást csak olyankor fogadta el, ha rajta kívül más vendég nem volt.

– Nem rossz így egyedül, Bandi bácsi? – tudakolta egy nap az új férj, a lépcsőházban.

A fejét rázta, hogy nem, szó sincs róla. Ugyanigy nyilatkozott Jutkának is. A végén úgyis mindenki egyedül marad, jobb korán elkezdni, mint későn.

– De ilyen fiatalon!

– Ne csacsiskodjatok, gyerekek.

Őszre fordult az idő, a tájat reggelenként köd ülte meg, a nyugalmazott százados asztmában szenvedett. A közös séták megszűntek, ezzel befelelgett a hét végi programoknak. Maradt a lemezjátszó, maradtak a könyvek és a tévé.

Aznap különösen sűrű volt a köd, tejfelben úszott az egész környék, az ablakból a szomszéd házat nem, csupán elmosódó körvonalait látta, ha nem tudja, hogy ház, azt hitte volna, domb áll átellenben. Csípőre vágott kézzel vesztegelt az ablak előtt s nézte, amit a hunyorgó villanylámpák nedves fényében láthatott.

Megszólint a csengő.

– Ki az ördög zavar ilyenkor?

Barátságatlan arccal nyitott ajtót. Jutka állt a küszöb előtt, csinosan, illatosan – visszaemlékezett, hogy ő tanította meg tisztálkodni –, jókedvűen és mégis féltéken:

– Nagy kérésem volna, Bandili.

Behívta, leültette, a kezével biztatta, hogy rajta, elő a kéréssel.

Jutka körülnézett, kezébe vette a rádióújságot s a tévé műsorában az ujjával rábökött az egyik számra:

– Ezt szeretnék meghallgatni, azaz megnézni. Úgy volt, hogy Tivadar kocsival Teriékhez visz, de a köd miatt lemondta.

Jutkáék a korszerű gépesítésben még csak a hűtőszekrénynél tartottak, a tévé már feltűnt a láthatáron, a koci egyelőre a távoli jövő ígérete volt.

– Gyertek át, úgy sincs programom.

– Tudom, hogy minket mindig szívesen látsz – Jutka nyelt egyet. – De nemcsak rólunk van szó, többen vagyunk.

– Gyertek. Ital van bőven, de ennivalóval nem szolgálhatok.

– Kösz... – Jutka már rohant s nemsokára beözönlöttek a fiatalok, lányok leeresztett vagy felfésült hajjal, fiúk apródfrizurában, kórszakállal, állszakállal, oldalszakállal, valóságos szőrzorgia. Egy-kettőre nézőtérre alakították át a szobát, Keveházy kinek-kinek abból az italból töltött, amit legjobban szeretett. A lányokat természetesen megnézte, olyanformán azonban, mint kiállításon a festményeket. Valamennyien mosolyogtak rá, a lényükből fakadó biológiai, de személytelen mosollyal, kivéve egy magas, telt, szabálytalan arcú vörösesszőke nőt, aki félreérthetetlenül rá, azaz neki mosolygott. Mikor a gines poharat a kezébe nyomta, megcsapta a nagy egészséges test meleg illata.

– Parancsoljon.

Befejeződött az idiótikus esti krónika, a képernyő elsötétült, majd a bemondó kedves arca töltötte be. A szobában minden neszt elnyelt a csend. Még néhány perc és a népszerű énekes, rángatózó arccal, vonagló szájjal, ide-oda tekergő tagokkal hozzákezdett a vadul ütemes üvöltéshez.

– „Isteni!” „Állati!” – „Haláli!” „Oltári!” „Marha jó!” hallotta innen is, onnan is a lelkes elismerést, halkán mindig, nehogy a lelkeskedő megzavarja a többiek élvezetét.

A szám véget ért:

– Nem, nem, a nagy lámpát ne gyújtsd meg! Maradjon a hangulatvilágítás.

Ittak, ettek, cigiztek, először az énekest méltatták, aztán más tárgyra került a sor. Végül megköszönték a szíves vendéglátást:

– Nekem volt öröm – szabadkozott Keveházy s nem pusztán udvariasságból beszélt így, csakugyan remekül érezte magát, ahogy a friss élet úgyszólván körül áradta. Elégedetten dudorászva fordult vissza a küszöbről, miután az ajtót kulcsra zárta. A szobában megrezzent.

A karosszékében, amelyben az újságot szokta olvasni, a tévét nézni, most hanyagul keresztbevetett lábbal a vörösseszőke nő ült. Valószínűleg a fürdőszobából került elő.

– Annyi érdekeset hallottam magáról Jutkától, hogy kíváncsi lettem. Szeretnék elbeszélgetni magával. De ha zavarom . . . – kezével enyhén a karfára támaszkodott.

– Nem! Nem! Maradjon.

K E R É K I M R E

Öledben folytatódik

*ták látványosbódéi közt suhanva
átugorva szélfogó dombokat
falaim közé végre megérkezel
bevágódsz a kozmikus léghuzatban
dörgő dobokkal víg zenebonával
asztalomnál megállsz virágot
teszel vázámba részegítő
piros borral megitatsz szerelemmel
kanyargós énekkel szalagozod
a szombateste sápadt lampionját
küllöző virradatban átölelsz
vasfényű hétköznapiakon velem vagy
gondok darázstészékét fejemből
kifüstölöd megalkuvások
mocsarából kiemelsz rügyező
gallyaim csupálhatják igazam
elárverezhetik hiába
rendhagyó életem öledben
folytatódik rontás nem érhet
gyökerek indák alvilága
hiába kéri szívemet hiába
kárognak talpig feketében
varjak siratóasszonyok
vállam fölé emelkedő Nap
hozzád igazodom ne hagyj el
május bokrok alá tüzet rakó
sarkcsillagom ragyogó koronám*

A Lebegők királyához

*Ki megnyitottad türelmem kapuját,
hallgasd a Lebegők énekét.*

*Paripák patája üvegcsipőként muzsikál,
lantokat penget kétéjű sirály.
Jönnek violakék halak,
zöldhasú siklók,
nagyrendületű polipok;
fuvolát fújnak,
vibráló hártán hajladoznak,
zsongatnak kagylókkal-teli dobot.*

*Boríts válladra kendőt,
hajnal szövőszékén szőtt selyemből.
Vedd föl tűzvörös csizmád,
hozasd koronád korallteremből.
Óríz nyolctarkú cápa,
ültet fogsorára:
keringő trónra.*

*Jön a Hullámalatti-Birodalom
soknyelvű lakója;
hódol, táncolva lobog előtted,
harsogva nyomja
a tajtékból-épített tetőket.
Alábuknak a szörny-városok,
a velőért hemzsegek;
lengeted rózsákkal befont szárnyad,
ne villogjanak a temetők.
Világító halak, iszapból emelkedő gyertyák,
szállnak magasba,
gémeik, hóteher kócsagok
pártaként szikráznak hajadba.
Fókák bálnaszem-gyémántot
cipelnek eléd,
figyeled a tenger dobogóiról
csörtető zenét.*

*Ha fölnyújtod karod,
megtámasztod az eget;
tölgyesek mellé babusgatod
a gomolygó-ruhájú fenyeseket.
Biztatod a fénycsápú csillagokat;
hegyek oltárán áldozzanak
zöldlángú tüzet,
mint sámánok, pogány papok.*

*Hajítod a két égi labdát:
a Holdat, a Napot.
Serceg tört ezüst,
híg arany omlik a mélybe;
combtöved habos,
öledben erdőnyi kéve.*

*Parányi vagyok,
virágok fölött vigyázó pásztor,
harangot kérdezek
gyönyörről, gyászról.
Ki megnyitottad türelmem kapuját,
vonuló végtelen;
rejtőzhessem a Lebegők közt,
áldd meg törekeny énekem.*

Engedj siklani

*Szemfedő fölé hajtott fejem
fáradtan emelem.
Engedj siklani Istenem,
tajtéktalan nagy vizeken.
Ne tarts rabkötő zsinegen.*

Knoll úr kertjében

1. Kép

Külváros. Az utca közepén ósdi, egyetlen kocsiból álló villamos csikorog. Emeletes és földszintes házak váltakoznak. Érezhető, hogy a házak mögött kertek vannak, üres telkek, gazzal borított épületromok, rossz kerítések. Néhány portál. Patyolat, cipész és egy díszhal-kereskedő. Poros, avétt cégtábla. „Knoll Bálint: Madár és díszhal – Egzotikus ritkaságok”. A portál előtt három katona áll. A kirakatot és a cégtáblát mustrálgatják. Késő délután van.

Vidosa őrmester: (A szivarját foltozgatva, sercintve) Megihatnánk egy korsó sört... Olyan száraz már a torkom, mint egy falusi padlás... Százados elvtárs, járt már az Aranykerékben...?

Vatics százados: (közömbösen, a portált mustrálgatva) Nem...

Vidosa őrmester: Pedig itt van mindjárt... Visszafelé a második keresztutca... Csapolt sör, jó pörkölték... Olyan zaftot sehol nem csinálnak, mint az Aranykerékben... A jó zaftcsinálás művészet...

Vatics százados: (még mindig a portált vizsgálgatva) Ez lesz az... Knoll Bálint, madár és díszhal...

Szalai főhadnagy: Ki a bejelentő?

Vatics százados: (irataiba pillant) Nem adtak nevet. Úgy látszik, névtelen bejelentés.

Szalai főhadnagy: Valaki unatkozik a környéken...

Vatics százados: Négyet írnak... Négy darab tíz mázsás szerkezet.

Szalai főhadnagy: Legjobb lenne hétfőre halasztani az egészét... Mire itt kiderül valami...

Vidosa őrmester: Visszafelé a második keresztutca... A kocsmáros nekem jó emberem... Az majd mond nekünk valamit erről a Knollról... Megisszuk a sörünket,

és döntünk valamit... Ezeknél szombaton frissen csapolt, pincehideg sör van...

Vatics százados: (szórakozottan, tünődve) Szombat van?

Szalai főhadnagy: Szombat délután... És ahogy ezt neked már a hét elején jelentettem, szeretnék elutazni a menyaszszyonyomhoz.

Vatics százados: Dunavarsány...?

Szalai főhadnagy: Ha nyolc órára megérkeznek... Ugye... Mégiscsak szombat van és...

Vatics százados: (szórakozottan nézi a kirakatot) Szombat van... Ismét szombat... Névtelen bejelentés... Ki lehet ez a Knoll?

Vidosa őrmester: Az Aranykerékben biztos, hogy ismeri valaki... Fogadok, hogy onnan hordja a sört. Onnan kell hogy hordja, s akkor a kocsmáros ismeri.

Vatics százados: És, ha Knoll nem iszik sört?

Vidosa őrmester: Efelől a százados elvtárs nyugodt lehet... Biztos, hogy iszik ez sört... Úgy issza ez a sört, hajaj...

Vatics százados: Menjünk be, ismerkedjünk meg Knollal... Ennyi időnk talán még maradt.

2. Kép

Az üzletnek tagerendás, festett mennyezete van. A bejárati ajtótól balra kalitkák sokasága emelkedik a mennyezetig, papagájokkal, kanárikkal. Mind csivitelnek. A bejáratnál jobbra a csend birtodalma húzódik. Nagy akváriumok, ugyancsak a mennyezetig. Az üzlet hátsó fala előtt repedezett festésű pult húzódik. A pulttól jobbra két ajtó nyílik, egyik a hátsó, másik az oldalfalba. A hátsó falon ósdi falióra ketyeg. Súlyzó mélyen lelógnak. A pult és az ajtó között festetlen, kecskelábú asztal áll, három széssel. Az asztalon pénztárkönyv, és zacskók sokasága. Knoll éppen kö-

lest szór a kalitkába. Ötven és hatvan közötti férfi. Vastag arcú, zsirosan izzad. Arcában fekete puskapor-nyomok. Jobb karja könyéktől hiányzik. Lafog rajta az ing. Az ajtó felett megszólal a csengő. Belépnek a katonák.

Vatics százados: Jónapot kívánok...

Knoll rájuk pillant, de nem válaszol.

Vatics százados: Jó helyen járunk?

*Knoll hátat fordít nekik. Lassan töl-
tögeti a madarak etetőit.*

Vatics százados: Knoll Bálintot keres-
sük.

*Knoll rájukmered, de nem szól sem-
mit.*

Vatics százados: Ön Knoll Bálint?

Knoll: Mivel szolgálhatok...? Dízshal, tubifex, papagáj? Esetleg valami egzotikus?... Kalitkát is árulok... Kalitkát, akváriumot. Pontos, megbízható berendezéseket... Ki adta meg a címetet...? A belvárosban gondolom...

Vatics százados: (az irataiba pillant) Névtelen...

Knoll: Van még két darab ékszerteknő-söm... Ajánlhatok talán egy aligátort is?... Nem, az nem lesz jó. Az aligátor bűdös... Lakásban legszebb az akvárium... De ha gyerek van, akkor mégis jobb az aranyhőrcsög... (felemel egy ketrecet) Szíriai hőrcsög... Ismerik? Jól tartható a lakásban... Szaga nincs. Finom, puha a bundája... Nyáron az erkélyen is tarthatják. Belvárosi lakás?... Nyilván belvárosi... A napfény árt neki. Napra nem lehet tenni... Kis árnyék, valami zöld alatt... Hetenként takarítjuk a ketrecet. Vízüket naponta kétszer kell cserélni...

Vatics százados: (érdeklődve nézegeti az aranyhőrcsögöt) Szép állat...

Knoll: Élelmezésük egyszerű... Beérik a zöldség hulladékkal, esetleg egy kis kukorica... Becsomagolhatom?

Szalai főhadnagy: (idegesen közbeszól) Knoll, maga nagyon jól tudja, hogy miért jöttünk.

Knoll szomorúan az aranyhőrcsögre pillant, aztán ketrecestől visszateszi a pult sarkára.

Vatics százados: A Flottila aknász századától vagyunk... Tűzszerész járőr... Bejelentés érkezett hozzánk, hogy az üzlete mögött a kertben, néhány háborús szerkezet rozsdásodik...

Knoll: A mi házunk mögött...?

Vatics százados: (az irataiba pillantva) Négy darab egy tonnás időzített bomba. Második világháborús, amerikai típus.

A madarak zsvivajgása alábbhagy...

Knoll: Ki a bejelentő?

Vatics százados: Névtelen bejelentés...

Knoll: Na látják... Mindjárt gondoltam, hogy tévedés... De ha már itt járnak, vegyenek valamit... Ajánlhatom a legkisebb akváriumot, egy darab császár-sügérral...?

Szalai főhadnagy: Ide figyeljen Knoll. Szombat van...

Knoll: Szombat?

Szalai főhadnagy: És mi is emberek vagyunk... Engem például Dunavarsányba várnak... Legyen egy kicsit megértő... Nem okozunk semmi felfordulást. Szakemberek vagyunk. Maga az aranyhőrcsöghöz ért, mi pedig a robbanóanyaghoz...

Vatics százados: Négy darab egy tonna... Amerikai típus...

Knoll: (ingatja a fejét) Tévedés.

Knoll háta mögött lassan kinyílik az egyik ajtó. Sovány, harminc év körüli nő jelenik meg a nyílásban.

Vidosa őrmester: Ne haragudjon, hogy megkérdem: Honan hordja maga a sört?

Knoll: (meghökken) A sört...?

Vidosa őrmester: Fogadok, hogy az Aranykerékből...

Az üzletben kis huzat támad. Knoll megfordul és észreveszi a feleségét. Rámered, érezni, hogy nem örül a jelenlétének.

Knoll: Te vagy az, Juli?

Juli: Hallottam, hogy beszélgetsz valakivel...

Knoll: Három katona van itt...

Juli: Beszélgessek csak. Gondoltam, hogy a régi bajtársaid...

Knoll összerезzen. A katonák jelentőségteljesen egymásra néznek.

Vatics százados: Jónapot asszonyom. Ha nem haragszik, Knoll úrral váltunk még egy-két szót. Tudja...

Juli: Miért nem ülnek le? Sajnos az üzletet nyitva kell tartanunk. Jöhet még vevő... Kicsi errefelé a forgalom. De itt az asztal mellett... Ha leülnének... Bálint, van itthon sör?

Knoll: Sör...?

Juli: Úgy láttam, délben hat üveggel hoztál...

A katonák egyenként elhelyezkednek az asztal mellett.

Knoll: Ja... Sört mondasz... Persze... A sör... Odatettem a...

Juli: Nem tudom hová tetted. Már én is megittam volna egy üveggel... Olyan meleg a délutánok. De aztán nem akartam abbahagyni a munkát. Tudják, van egy kis kötőgépem... Eldolgozgatok... Az uram is szeret egyedül lenni. Nem zavarom... Rendezi ezeket az állatokat, és gondolkodik közben... Itt nincs is akkora hőség, ugye...?

Vidosa őrmester: Olyan hűvösség van itt kérem, mint egy kerthelyiségben...

Knoll: (a feleségéhez) A pincelépcsőre tettem a sört... Ahogy lemész mindjárt jobbra... Poharak is kellenek.

Juli: A pincében jobbra...? Ott már kerestem...

Knoll: Nem oda tettem? Na majd behozom én azt a sört, te meg állíts poharakat.

Juli: Igen, hozom a poharakat... (az asszony Knollra hunyorít, s fejével a kaszsa felé int. Jelezve, hogy a katonákat nem akarja egyedül hagyni a pénzzel)

Knoll: (dörmögve kimegy az üzletből) Hol az ördögben van hát az a sör...

Juli hirtelen a katonához lép.

Juli: Én irtam a bejelentést...

Vidosa őrmester: A kisasszony irta...?

Vatics százados: (suttogva, ingerülten) Vidosa!

Juli: Az uramnak négy bombája van a kertben. Minden éjszaka kimegy hozzánk. Hajnalig matat a gödörben. Egyszer meglestem... Hallottam, hogy beszél nekik. Úgy beszél hozzánk, mintha nők lennének, csak nagyon gonoszul. Meg akarja őket ölni... De én félek... Ha ezek a bombák mégis...

Vatics százados: A kertben van mind a négy?

Juli: Amikor megvettük ezt a kis házat, a bombák már itt voltak a kertben. Az uram tudta, hogy itt vannak... Azt hiszem, azért vette meg a házat... A ház egyébként nem ér sokat... Nagyon öreg épület, régimódi... A légnyomás is megrepesztette a háború alatt...

Neszek hallatszanak a háttérből. Juli az ajtóra pillant, aztán eltávolodik a katonáktól.

Juli: A legértékesebb halunk a császár-sügér... Csak az a baj, hogy nagyon öszszeférhetetlen... Egyedül kell tartanunk az akváriumban. Emberben is van ilyen... Némelyik ember, hajaj...

Knoll szuszogva belép az üzletbe.

Knoll: Na itt van a sör... Most már csak poharak kellenek... Juli...

Az asszony kimegy az üzletből.

Vatics százados: Nagyon kedves magától Knoll, hogy sört tesz elénk, de az az igazság, hogy nem sörözni jöttünk.

Szalai főhadnagy: Időnk sincs valami sok... Tudja szombat van, s az ember ilyenkor már katona is, meg nem is...

Knoll megrökönyödve mered a főhadnagra. Egy üveg sört tart a kezében, és lassan forgatja, dobálja, mint egy követ.

Vidosa őrmester: Egy pohárral azért elfogadunk ebből a sörből... Ha megengedi... (Vidosa felkap egy üveget és kinyitja az asztal szélén)

Nyílik az ajtó. Az asszony megérkezik a poharakkal.

Juli: Beszélgessek csak, nem akarom magukat zavarni...

Az asszony kimegy. Knoll merően utána pillant, aztán megtölti a poharakat, és felemeli a sajtját.

Vatics százados: A felesége azt gondolja, hogy bajtársak voltunk valamikor...

Knoll: (barátságatlanul) Nem tudom, hogy mit gondol a feleségem. Nem látok bele a fejébe. A feleségem feje egyébként is kicsi.

Vatics százados: (elhülten) Kicsi...?

Knoll: Felborzolja a haját, így aztán nem látszik.

Vatics százados: (békitően) Bocsásson meg Knoll, azt hittük, harmónikus kapcsolatot fűzi a feleségéhez... Mi egyébként is hivatlan vendégek vagyunk itt...

Knoll: Mi az, hogy harmónikus...? Bolondok maguk? Azt hiszik talán, hogy csak a nagyfejű nőket szokás szeretni? Ha a nőknek kicsi a fejük, éppen úgy szeretik őket, mintha nagy lenne a fejük. Az Államokban még jobban...

Vatics százados: Az Egyesült Államokban...?

Knoll: Igen, az Államokban...

Vatics százados: Soha nem hallottam idáig, hogy Amerikában kicsi feje van a nőknek...

Knoll: Ki mondta ezt magának?

Vatics százados: Rosszul értettem talán?

Knoll: Én azt mondtam, hogy az Államokban a kicsi fejű nőket jobban szeretik, mint a nagyfejű nőket...

Vidosa őrmester: Nem a fej számít...

Knoll: Csak a fej számít őrmester. Csak a fej. A fejtől függ minden... A fej olyan, mint egy műszer, mint egy szerkezet...

Vatics százados: Mint egy gyújtószerkezet... Így érti, nem?

Knoll: Oké... Lehet, hogy így értem...

Szalai főhadnagy: (feláll) Ha megengedi Knoll, körülnézek a kertben.

Knoll fél kézzel visszanyomja a főhadnagyot a székre.

Knoll: Igyanak csak... Jó hideg ez a sör...

Szalai főhadnagy: Lekésem a vonatot...

Knoll: Hiába siet főhadnagy... A vonat már elindult...

Szalai főhadnagy: Dunavarsányba tíz órákor megy az utolsó. De szombat van. Szerettem volna nyolcra odaérni.

Knoll: Nincs ilyen, hogy egy vonat tíz órákor indul. Csak sínek vannak, és vastestek. Hatalmas lezúduló vastestek.

Szalai főhadnagy: Nem szeretném Knoll megsérteni, de a dunavarsányi menetrendet én jobban ismerem. Ugyanis Dunavarsányban lakik a menyasszonyom. Dunavarsányban, és a feje középnyagy.

Knoll: A maga vonatja viszont...

Vatics százados: Knoll... Vannak pilanatok, amikor úgy érzem, hogy már találkoztunk egyszer az életben...

Knoll: (alaposan megnézi a százados arcát) Nem... Akkor én is emlékeznék.

Szalai főhadnagy: Mi az, hogy az én vonatomból viszont...?

Senki sem figyel a főhadnagra.

Vatics százados: Megenged egy kérdést...?

Knoll: Nem szeretem a kérdéseit. A halakról akar kérdezni, vagy a bombákról?

Vatics százados: A halak nem érdekelnek túlzottan. A bombákról viszont mindent tudok...

Knoll: (felnevet, majd lesajnálóan) Mindent...? Maga...? A bombákról...

Vatics százados: Ez a szakmám, Knoll... Tűzszerész százados vagyok.

Knoll: Ez a szakmája? Monja csak, a bombák milyen neműek?

Vatics százados: Nőneműek, Knoll! Mindig nőneműek...

Knoll: (idegesen, elveszti az önuralmát) Honnan tudja?

Vatics százados: A szagukról, s ahogy sikoltanak...

Vidosa őrmester: Mennyiért ad egy ilyen döngöt?

Knoll: (éppen csak odaveti) Négyszázért...

Vidosa őrmester: Nem tolongnak a vökök...

Knoll: (az őrmesterre pillant) Ne piszkálja a hullót. Ezeknek nyugalomra van szükségük...

Vatics százados: Kérdeznék valamit, Knoll.

Knoll: Ne kérdezzen semmit. Igyon inkább. Fölhoztam maguknak az összes sörmöret.

Vatics százados: Mi történt a kezével?

A katonák mind Knollra merednek. A háttérben lassan kinyílik az ajtó. Knoll felesége sápadtan áll a félhomályban. Knoll megérzi a huzatot. Megborzong, de mire megfordul, a felesége visszahúzódik, mint egy szellem.

Knoll: Juli . . . Te jársz ott?

Válasz nem érkezik. Hosszú csend. Knoll visszafordul a katonákhoz.

Vatics százados: Mi történt a kezével? Knoll: (megtapogatja az üres ingujjat) Leszakadt . . .

Vatics százados: Mesztegnyő. Mond ez magának valamit?

Knoll: Semmit.

Vatics százados: És mit szól Táborfalvához?

Knoll: Nem értem, mit akar mondani.

Vatics százados: Mustárgáz . . . Nem emlékszik? Első világháborús bombák, lövedékek . . .

Knoll: Nem tudom, miről beszél . . .

Vatics százados: Elásták a trianoni szerződés után . . . Azokat hatástalanítottuk 1955-ben . . . Volt ott egy törzsőrmester, aki korábban az amerikai légierőnél szolgált . . . Úgy hívták a sorkatonák, hogy „Oké törzsőrmester”.

Knoll: Egyre zavarosabb lesz.

Vatics százados: „Oké törzsőrmester” talált egy második világháborús páncélgránátot. Negyvenmilliméteres, stramm páncélgránát volt. „Oké törzsőrmester”, aztán megpróbálta a zsebkésével . . .

Knoll: Nem igaz.

Vatics százados: Amikor kijött a kórházból leszerelték. Hiányzott az egyik keze, s amúgy sem rajongtak a múltjáért.

Knoll: Nem igaz.

Vatics százados: Ismerte talán „Oké törzsőrmestert”?

Knoll: Jó szeme van, százados . . . Meghíztam azóta, nem gondoltam, hogy felismer.

Vatics százados: Nagyon megváltozott. Emberileg is.

Knoll: Öregebb vagyok és magányosabb. Amit a zsebkésről mondott, az pedig hazugság.

Vatics százados: Tudom.

Knoll: Lent álltam a megsemmisítő gödörben. A katonák saroglyán hordták oda

a régi löszert . . . Amikor kezembe került ez a páncélgránát, megpróbáltam lecsavarni a fejét. Felrobbant a hüvely. Oxidálódott már a gyutacs, vagy valamilyen más vegyi folyamat kezdődött a belsejében. Nem hallottam a robbanást, a fényt sem láttam, pedig azt mondják, messzire látszott. Zúgott a fejem amikor felálltam, de nem tudtam, hogy mi történt. A lejtőn kifelé indultam a gödörből. Már kint voltam, amikor éreztem, hogy valaki hátulról megfogja a karomat. Visszanéztem. De senkit sem láttam. Ahogy fordultam, megpillantottam a vért. Akkor már láttam, hogy csuklóból hiányzik a jobbkezem.

Vatics százados: Emlékszem, Knoll . . .

Knoll: Mire kórházba jutottam, elűszkösödött. Le kellett vágni könyékig . . .

Szalai főhadnagy: Ha tudom, hogy maga tűzszerész volt, akkor már régen kint vagyok a Keletiben . . .

Knoll: Én ma is tűzszerész vagyok.

Szalai főhadnagy: Úgy értem, hogy most már civil. Katona volt, és most civil.

Knoll: Nem így van, főhadnagy . . . Aki valamikor katona volt, az bizonyos értelemben mindig katona marad.

Vidosa őrmester: (bizakodóan) Igyunk akkor egyet. (felemeli a poharát, de a többiek nem is figyelnek rá) Egészségére a bajtársaknak.

Szalai főhadnagy: Mit szólna hozzá Knoll, ha én most mégiscsak megnézném a kertet?

Knoll: Ebből parancsoljon, ez még jó hideg. (sört önt a főhadnagy poharába)

Szalai főhadnagy: Nem értem magát, ember . . .

Knoll: (felemeli a saját poharát, közben a pult és az asztal között mozog) Egészségükre . . .

Vidosa őrmester: Egészségére a bajtársaknak.

Vatics százados: Hány bombája van Knoll?

Knoll: (a pultnak támaszkodva, az ajtó nézi) Négy darab egy tonnás . . . Időzített amerikai . . . Egyben óraszerkezet van, háromban acetón-kámfor . . . Nem robbantak fel . . .

Vatics százados: Mi a szándéka ezekkel a bombákkal?

Knoll: Kettő szerelhető . . .

Vatics százados: És a másik kettő?

Knoll: Azok biztosítva vannak szerelés ellen.

Vatics százados: Azért talán szállithatók.

Knoll: Kézben... De nem biztos... Nagyon érzékenyek...

Szalai főhadnagy: Van egy ötletem, Knoll. Menjünk ki mind a négyen a kertbe. Szépen kísérelünk, zsebre teszünk három üveg sört és nézelődünk.

Knoll: Nagy még a hőség odakint.

Szalai főhadnagy: Nem nyúlunk semmihez...

Knoll: Agyonizzadunk...

Szalai főhadnagy: Fák csak vannak...?

Milyen kert ez?

Knoll: Ecetfák vannak, és gaz.

Vidosza őrmester: Maguk nem ássák fel a kertet?

Knoll: Erre még nem gondoltunk...

Szalai főhadnagy: A szomszédok nem zaklatják magát?

Knoll: A szomszédok...?

Szalai főhadnagy: Az ecetfák miatt...

Knoll: A házak mögött itt mindenütt ecetfák állnak. Ecetfák, s a romok között csalán, lapulevél, bodza.

Vatics százados: Milyen romokról beszél?

Knoll: A romokról... Ezek itt nem valódi kertek...

Vatics százados: Nem értem.

Knoll: Itt nem lehet ásni... Az ásó kövekbe ütközik, edényekbe, ágyszodronyokba, repszekbe... Ezek itt nem is kertek... Seholy kerítés, mezsgyékő, jelzőpózna... Csak ecetfák, bodza, lapulevél... Ezeknek a házaknak itt, eredetileg nem volt sem kertje, sem udvara.

Vatics százados: Azt akarja mondani, hogy telekkönyvileg nincs udvar, a valóságban van udvar...?

Knoll: Hivatalosan itt nincsenek kertek... Mögöttünk házsorok álltak... Csak aztán 1944-ben egy szőnyegbombázás, végzett velük.

Vatics százados: Nagyon megváltozott maga Knoll.

Knoll: Dehogy... Semmit sem változtam. Az ember nem változik meg, csak lassan kijön belőle, ami eredetileg is bent van.

Szalai főhadnagy: Itt én nem vettem volna házat.

Knoll: Igaza van, ez a ház nem sokat ér...

Vatics százados: Ha kérte volna, hogy ne szereljék le, akkor...

Knoll: Kértem. Két nap alatt megjött az elutasítás. Még a kórházban feküdtem.

Vatics százados: Fellebbezni kellett volna.

Knoll: Nem bíztak bennem. Nagyon keveset tudtak rólam. Mindenki féltette a nyakát.

Vatics százados: Ne haragudjon Knoll, de én úgy emlékszem, mindent tudtunk magáról. A személyzeti osztályon mindenki bizott önben. Már csak az apja miatt is, aki munkásember volt. Csepeli öntöde, ugye...?

Knoll: Az apám könyvelő volt.

Vatics százados: Könyvelő? Érdekes... És legalább Csepelen?

Knoll: Nem. Hatvanban, a Cukorgyárban.

Vatics százados: És Csepelen az a Knoll, az ki volt?

Knoll: Az apám öccse.

Vatics százados: És mi lett az igazi apjával? Az Hatvanban maradt?

Knoll: Az én apámat 1919 őszén halálra ítélték. Ugyanis kommunista volt. Kommunista és politikai biztos. Kiszöktünk az országból. Csikágóban telepedtünk le. Apám a vágóhídon dolgozott 1922-ig. Akkor baleset érte. Meghalt. Ötéves voltam, amikor az anyám újra férjhez ment. Magyar emberhez, persze.

Vatics százados: Ha ezt maga elmondja őszintén...

Knoll: Senki sem hiszi el...

Vatics százados: Lehet, hogy igaza van, hiszen az amerikai hadseregben szolgált, mint őrmester.

Knoll: Mint őrnagy.

Vatics százados: Ne túlozzon Knoll, maga fedélzeti géppuskás volt egy bombázógépen.

Knoll: Pilóta voltam. Japán ellen vetettek be először.

Vatics százados: Soha nem mondta, hogy őrnagyi rangja volt.

Knoll: Őrnagy valaki, vagy őrmester, a halálnak mindegy. Huszonöt éve vége a háborúnak, de az én háborúm még tart...

Vatics százados: Knoll, azt ajánlom, nézzünk körül az udvaron... Lehet, hogy azok a bombák nem is olyan veszedelmesek. Sétálunk egyet, szippantunk néhány mély lélegzetet az almafák alatt, aztán kész.

Knoll: Ecetfák.

Vatics százados: (érezni, hogy nem hisz Knollnak) Mindegy. Legyenek ecetfák.

Knoll: Aztán negyvennégyben, háromszor bevetettek Budapest ellen...

Vatics százados: (megdöbben) Idejött bombázni...? Ember... Maga...

Knoll: Jelentkeztem az egység parancsnokánál, és kértem, hogy váltsanak le... De akkor már kevés volt a pilóta, sokan meghaltak... A parancsnokunk megígérte, hogy nem vetnek be többet Budapest ellen, de aztán a parancsnokunk is meghalt... Harmadszorra aztán beleszálltam a boforcok tüzébe. A fegyverbombásunk nem tudott kiugrani. Delaware indián volt, s amikor meglátta a sárga fényt, Gicelamu'kaonghoz fohászodott leborulva. Bent égett.

Vatics százados: Maga bombázta ezt a várost?!

Knoll: Tudom, hogy mit gondolnak rólam... Önkéntes voltam... Amikor először bevetettek, tudtam, hogy a fasizmus ellen harcolok. Az apámra gondoltam... Soha nem féltem, ha Japán fölé kellett repülnöm... Berlin felett sem féltem... Csak Magyarország felett... Valami akkor megroppant bennem. Éreztem, hogy hazátlan vagyok... Elbitangolt állat. Idegen mindenütt...

Vatics százados: Idefigyeljen, nézzük meg a bombákat...

Knoll: Megfogadtam, hogy ugyanannyi bombát hatástalanítok, ahányat ledobtam...

Szalai főhadnagy: Ez a négy, ez...

Knoll: Ez a négy még vissza van.

Vatics százados: (feláll) Nézzük meg a bombákat.

Knoll: Ezek az én bombáim.

A katonák sokatmondóan összenéznek.

Vatics százados: Persze, hogy a maga bombái... Megnézhetnének azért a kert...

Knoll: (az asztalhoz lép és kiönti az üvegekből a maradék sört) Én is így gondolom, a kert megnézhetnének... Érdekes kert a mienk.

Valamennyien az aligátorra pillantanak.

Szalai főhadnagy: És, ha megállnánk az

ajtóban? Bizonyára van itt valami ajtó, ami a kertre nyílik...

Knoll: Igen, van itt egy zöld vasajtó. Átjáró volt valamikor... Át lehetett járni a másik utcába. Keskeny út vezetett oda. Nem is út, inkább csak sikátor. Az asszonyok használták...

Szalai főhadnagy: Elég, ha kinyitja ezt az ajtót.

Knoll: Nyitva van.

Szalai főhadnagy: Én most már nem akarok bemenni a maga kertjébe. Elég ha az ajtóig elvezet...

Knoll: (felemeli a sörös poharát) Szívesen kimennék magukkal a kertbe... Csak attól félek, hogy megéreznek valamit a bombák...

Vatics százados: És, ha maga kimegy közéjük...?

Knoll: Megszokták már a szagomat... A kezemet... Azt hiszik, hozzájuk tartozom... Én aztán, gondolhatják, óvatos vagyok... Énekelek nekik, vagy mesélek Kaliforniáról... Nem is sejtik, hogy...

Vatics százados: A szagát...?

Knoll: (a százados orra elé tartja a kezét) Szagolja meg, milyen szagot érez?

Vatics százados: (meghökken) Nem tudnám megmondani.

Knoll: Pilóta szagot, hangár szagot, alumínium szagot, a fagyott levegő szagát. Halottak szagát... Érzy már? Égett fű, égett föld szag.

Vatics százados: (döbben) Igen... Égett föld szag...

Knoll: És a jegesedő alumíniumszárnyak nyögése...

Vatics százados: Szaga...

Knoll: Az ugyanaz... Csak az egyiket a fülünkkel, a másikat az orrunkkal érezzük meg... A bombák legtöbbször a szag miatt robbannak fel... Mindegyik egy hisztérika... Kényes ringó... Fénylenek, pihegnek... Engedik, hogy matasak rajtuk... Még a legkényesebb helyeken is... Énekelek neki, s nem is sejtik, hogy meg akarom őket ölni...

Vatics százados: Mondja Knoll, van valamilyen konkrét terve?

Knoll: Váratlanul majd, mint a disznókat...

Vatics százados: Késre gondol?

Knoll: Dehogy... Csökulcs és csavarhúzó... Megszokták már a kezemet, simogatom őket, ezek vinnyognak, de aztán hirtelen...

Vatics százados: Szép dolog, hogy énekel a bombáknak, de attól tartok, ez egy kicsit hosszadalmas módszer...

Knoll: (sértődötten) Hát mit lehet tenni? Én az összesnek énekeltem... Három bevetés, számítsa ki... És csak ez a négy van már az enyimekből vissza. A szomszédos kertekben persze sok bomba van még... Soha nem lesz ennek már vége... Ahol csak megbolygatják a földet, mindenütt előkerül valami. Ennyi gyilkot szétszórni Európában...

Vatics százados: Ebben igaza van... Én sem értem... Ahol csak házat kezdenek alapozni, vagy régi pajtákat bontani, mindenütt előkerül valami. 1945 óta négyszáz tűzsereszünk halt meg. Mind tisztek és altisztek.

Knoll: (rosszkedvűen) Szerelés közben?

Vatics százados: Szerelés, vagy szállítás közben...

Knoll: Ez főleg a szag miatt van... A bombák megérik az idegen szagát... Kényes dögök ezek... Ringyók, én mondom magának, ez mind ringyó...

Vatics százados: Knoll, én megértem magát... De mi lenne, ha mégis kimenének a kertbe. Csak körülnéznénk és kész... Két perc...

Knoll: Jó lenne, ha kijönnének a kertbe... Csak az ösvények, annyira személyesek, hogy eltévesztenék...

Vatics százados: Az isten szerelmére Knoll, hát mekkora ez a kert?

Knoll: Látszólag pontosan akkora, mint egy kert... Csakhogy az ösvények lesüllyednek a gyökerek alá, s a romok is ott vannak még mindenütt... A járatok, teljesen egyszemélyesek...

Vatics százados: Kiásta a bombákat?

Knoll: Körülástam mind a négyet... Mindegyik a saját gödrében pihen... Olyanok, mint a kanadai borz... Járatok vezetnek a fekhelyükhöz...

Vatics százados: Azt hiszem, Knoll, magának igaza van... Négy ember nem mehet ki a kertbe De ha ketten megpróbálnánk. Én is régi fiú vagyok.. Engem megszoktak már a bombák...

Knoll: Magát...? Maga aknász...

Szalai főhadnagy: Knoll, van itt valahol mosdó?

Knoll: Mellek helyiség...?

Szalai főhadnagy: Így akartam mondani...

Knoll: (az oldalajtóra mutat) Ott az az ajtó, aztán balra...

Szalai főhadnagy kimegy az oldalajtón. Valamennyien utána pillantanak.

Vatics százados: Az aknákat valóban többre becsülöm... Látszik rajtam...?

Knoll: Nem értem ezt a főhadnagyot...

Vatics százados: Fiatalember még, és hát nagyon sietős a dolga. Dunavarsányba készül a menyasszonyához...

Knoll: Nem értem ezt a főhadnagyot...

Vatics százados: Legmagasabb a képzettsége nálunk...

Knoll: Kimegy a kertbe...

Vatics százados: Ne gondolja... Nagyon tiszteli magát...

Hirtelen megbolydulnak a madarak, vizzognak, sírnak. Vidosa zavartan megáll a vizeskannával.

Knoll: Kiment...

Vatics százados: Talán csak, azon a vasajtón...

Robbanás hallatszik. Az üzlet hátsó fala megreped. A kalitkák egy része leborul a földre. Kinyílik az oldalajtó, és nyikorogva leng, mintha a légnyomás, vagy a huzat mozgatná. Négyszögében lassan megjelenik Knoll felesége. Sápadt, fehér, misztikus.

Juli: (ijedten) A főhadnagy... A főhadnagy...

Knoll: Tudom... Elment...

Juli: Az előbb itt... Itt az ajtó mögött állt...

Knoll: Csak egyszer tévedünk, és többet nincs rá alkalom.

Vatics százados: (az ajtó felé lép, rekedten) Talán csak... Az is lehetséges...

Knoll: Várjon... Ez a kert, egyszemélyes...

Knoll arcát látjuk, aztán ketrecében a magányos, rémült aranyhőrcsögöt, majd a csíkos, szépformájú császársügért, mely egyedül egyensúlyoz az akvárium közepén. Végül a magányos aligátort. Furcsa, tájdalmas, állati nyögést hallunk. Távoli, félelmes, bizonytalan hangot.

Nem hasonlítok

*Hátrálj, míg elég messze vagy!
 Nem hasonlítok asszcnnyodhoz.
 Arcom nem puha gyermekarc,
 Kin-véste, mély jeleket hordoz.
 Mellem nem hűvös lányoké:
 lappangó zsarát. Tüzzé lobban
 egy érintéstől, s eleven szén
 lesz már a kéz is. Akit szoptat,
 fájdalmat nyel. Korán kiszárad.
 Csipőm nem boldog asszonyé,
 bronz-urnája a tűzhalálnak.
 (A szerkezet rajt átdereng már;
 domborműve a csontszobrásznak).
 Hátrálj, míg elég messze vagy!
 Nem asszonyokra: csontra, kőre
 hasonlítok én mindhalálig.
 Nem nő vagyok; a szerelem,
 emelhetetlen tömb, az egység,
 nem osztható férfira, nőre.*

Akinek megbocsáttatik

*Nem üt soha. És nem segít.
 Senkiért nem hajol a porba.
 Jóllakva ring a hintaszékben,
 álmosan nézi, hull a bomba
 távol mezőkre, városokra.
 Ő ült o t t, a k k o r, kockát vetve
 sandított olykor a keresztre
 tizenkettőtől háromig.
 Ő, ki nem tudja, mit cselekszik.
 Tétlenséggel öl, hallgatással,
 Ő, kinek megbocsáttatik.*

ÉLMÉNY ÉS ERUDÍCIÓ

Arcképvázlat Gál Istvánról

Minden azt akarta, hogy író legyen. A ház, amelyben született, a táj, amely annyi örvendetes titkot tartogatott számára, egyaránt az irodalomra fordította figyelmét, vagy talán többre is, arra, amit Cicero a studia humanitatis ac litterarum névvel illet. A bonyhádi családi házban hajdan Illyés Gyula élt kosztosdiákként, kertjükből pedig a plébániára látott, ahol Vörösmarty vendégeskedett, miközben barátaival, Egyed Antallal és Teslér Lászlóval, „beszédjük csak a haza s a literatura volt”.

Egyik tanára, a Bonyhádra vetődött Riedl-tanítvány, adta kezébe az első Babits-könyveket, s a készülő esztétának csak a szomszédos Szekszárdra kellett utaznia, hogy a valósággal szembesítse olvasmányélményeit. Egy későbbi vallomásában azt írja, olyan izgalommal járta Szekszárdot és környékét, mint Illyés Sárszentlőrincet, midőn megtudta, hogy diákkorában ott élt Petőfi. A Babits iránt érzett csodálat a feladatot is magában hordta: cikket írt a szekszárdi újságba, az első, Babitshoz valóban méltó írást, hogy a nehezen felkészülő várost megpróbálja megtanítani legnagyobb fia tiszteletére. A vállalt feladat persze reménytelen volt, de legalább megadta Babitsnak azt az elégtételt, hogy nevét, saját szavait olvashatta a Tolna megyei Újságban, mely oly sokáig tudomást sem vett róla.

Babitstól, aki barátságával tisztelte meg, Németh László műhelyébe került. „Kár, hogy a lelkesedést nem lehet tovább oltani, mint a himlőt . . . Elég lennél három fakultás ifjúságának” – írta mestere a fiatal tanítványnak. „Mérhetetlenül impozáns példa volt az ő egész napi szellemi tevékenysége, élőszóban előttem kibontakozó munkássága és rengeteg új ötlete” – emlékezik vissza Gál erre az együtt töltött esztendőre. Itt, ebben az éjjel-nappal dolgozó szellemi műhelyben érett íróvá. Jobb iskolát nem lehetett volna elképzelni sem.

ÉGTÁJAK

Egyszerre kapta a tanulnivalót és a feladatot: Babitstól a szellem fegyelmét, Németh Lászlótól a kielégíthetelenséget; kívánhat-e pályakezdő több ösztönzést? A gyerekkori emlékek is egyszerre céllá válnak, a kevert ajkú Bonyhád sűrített Dunatáj, a nagyszülőknél töltött zimonyi nyaraktól szerb szavakat is hazavisz, s mindez arra jó, hogy már korán fölfigyeljen a szomszéd népekkel való sorsközösségre. Közben látóhatárát egy angliai utazás is tágitja, de az alapélményt Közép-Európa jelenti, s mint maga írja: „1930 és 1943 között minden szabad időmet és pénzemem az új szomszéd-államok megismerésére és beutazására költöttem. Különösen Csehszlovákiában és Prágában éltem hosszú hónapokig, Bécsben másfél évig, de Romániában is éppen eleget.”

Az angломán divattól mindvégig megóvja izlése és – ami ennél fontosabb – felelősségtudata, s amit a csatornán túl tanul, csak arra jó, hogy a szellem látókörét tágitja. A későbbi évek, évtizedek során is fontos kutatási területe a magyar–angol szellemi kapcsolatok kérdése, amire korábban irodalmunk alig fordított figyelmet. Első angliai utazását sorsdöntőnek nevezi életében, de bármennyire is fontos volt, másra is jut erő és figyelem; a pesti egyetemen angol–német–magyar–művészettörténet szakos, amit egy ösztöndíjas bécsi esztendő is gazdagít, hogy hazatérve a magyar vigasztalansággal találja szembe magát. 1930 szeptemberében vonatról lelépve a nagy tüntetés sodorja magával, ellenállhatatlanul, s a politikai harcokban József Attila, Rajk László társául szegődik. Mint Goethe regényében a megszemélyesített kémiai affinitások ellen-

állhatatlansága: egybemosódik vonzás és választás, hajlam és történelem. Németh László fogadja be otthonába, hogy szinte alapító tagja legyen annak az egyszeri házi népfoiskolának, amit Németh próbált megvalósítani, maga köré gyűjtve a legjobbakat. A magyar mizéria most a rendőrség képében jelentkezik: innen viszi el, mert nem jelentette föl Rajkékát, utána egy évre kitiltják az egyetemről s a bosszú 1945-ig sújtja: nem vállalhat tanári állást.

Ez még mindig a készülődés ideje? A 30-as évek Gál Istvánja már nemcsak célját ismeri fel, fegyvereit is, s a korai tanulmányok, melyeket a Tolnamegyei Újság és a Tolna vármegye mulandóságába temetett, már férfierejében mutatják. Persze a készülődés is lehet életforma: az ötvenévest ugyanúgy látom, a folyton új feladatok kereszt-tűzésében, kiszolgáltatottan időnek és betegségnek, holott tennivalóit tekintve a végte-lennel is beosztón gazdálkodnia.

A 30-as évek elején kezdődik el az a szellemi megújulás, ami mindenek előtt a frontok tisztázását jelenti. A hitel nélküli hatalom körül szorgoskodó irodalom él-vonalán is átütött a dilettantizmus foltja, a legjobbak pedig, mint Babits és Móricz, védekezésbe szorultak. Németh jelentős vállalkozását, a Tanút magára utaltsága kény-szerítette ki, miután már „folyóirat sem volt, ahol megjelenjék”. Nemcsak a színskála gazdagodik, minőségileg is újat jelent a később népiek gyűjtőnévvel illetett fiatalok föllépése: Illyés verseskönyve, a Nehéz föld, 1928-ban jelent meg, 1930 Szabó Pál első regényének éve, már kilépett a névtelenségből Veres Péter, Tamási Áron túl van első sikerein, s egyre bátrabban hallatja szavát a Viharsarokra készülő Fėja Géza; mintha a reformkor ifjainak céltudatos lelkesedése kelt volna új életre Micsoda gazdagság! – mondhatjuk, jóllehet fősorolásunk távolról sem teljes, hisz itt van még Kodolányi, az erdélyiek, s mindenek előtt a kor csodálatos Proteusza, Kosztolányi, s a nem, vagy alig félmjelzettek, a vidéki mizéria ma is aggasztó példái, a Szegeden rejtőző Juhász Gyula, Debrecenben a holta után is felfedezésre váró Gulyás Pál, Pécssett Várkonyi Nándor. Ebben a halhatatlan kórusban Gálnak is van külön szólama, még akkor is – kár lenne szépíteniük –, ha hangját ma is alig lehet fölismerni. Nem a szerepet vá-lasztotta, hanem a fölismert jót, érték és igazság szolgálatát, s talán többet is, mert épp Németh László tanította meg arra, hogy ne országban gondolkozzék, hanem nép-ben is, a világpolitika szélfúvásának vetett misera contribuens plebs országhatárokat áttörő egyetemességében. A szellem megbízólevelével kelt útra, azzal a fölismert és vállalt hivatástudattal, ami annyi pályát indított el – s tegyük hozzá: tört ketté – Ma-gyarországon. Az ország gondjával nézett szembe ez a nemzedék, mely tudta, hogy az elszántság önmagában csorba fegyver, ha nincs vele a tájékozott szellem fölénye, ha nem segíti a korszerű tudás, az európai századokat átfogó műveltség.

APOLLO, VAGY A SZÉPSÉG FELADATA

Németh, miután szakított Babitscsal, 1932-ben megindította a Tanút. Nagy vállal-kozás volt, mely mögött azonban nem volt nehéz felismerni a szándékot: Németh meg akarta törni a Nyugat és Babits szellemi szupremáciáját, hogy saját vonzáskörébe kény-szerítsen minden erőt. A Tanúnak a pápai bullák csalhatatlanságát kellett volna je-lentenie, amelyet a kisebb folyóiratok bolygórendszere egészített volna ki. Elsősorban a Középeurópára várt volna ez a feladat, a folyóirat megjelenését azonban megaka-dályozta a kijelölt szerkesztő, Gál István hirtelen betegsége. „Minden nap veszteség s inkább esett volna ágnak a fél parlament” – írta Németh már idézett levelében, amit A minőség forradalmában is közzétett (Levél Duna-Európáról).

A Középeurópa nem valósult meg soha, de a terv tovább élt s két évvel a Tanú megjelenése után napvilágot látott az Apolló, Gál István legnagyobb vállalkozása. Az Apollo nem a Tanú mellékbolygója volt, s a kiegyenlítő és összefoglaló szerepét sem akarta betölteni, egyébként is, ez a nemzedék, mely az Apolló-korszakra mindenképp nagykorúvá lett, bármennyire megértette a változtatás történelmi parancsát, nem egy-formai eszményeknek áldozott. A kezdeti Nyugat szupremációja, amit az Ady örökét átvett Babits testesített meg, még nem tört meg, s Németh szembenállása gyöngíteni

sem tudta Babits tekintélyét. De a fiatal nemzedék számára már nem csupán a Nyugat jelentette az érték kizárólagosságát, még akkor sem, ha az irodalmi lovaggútés elválaszthatatlan volt a Nyugat és Babits áldásától. De közben különböző csoportok keletkeztek, melyek megpróbálták kitaposni saját útjukat, s bár egy pillanatra se csökkent Ady, Osváth és a testileg is jelenlevő Babits tekintélye, az irodalom kezdte elveszíteni Nyugat-központúságát.

A budapesti egyetemen Horváth János és Szekfü Gyula mellett nevelődött egy nemzedék, amelynek jelentőségét az is alig csorbitja, hogy belőlük verbuválódott a „Szemle-fiúk” nem mindenben rokonszenves csoportja. Itt volt Kerényi Károly is, aki a maga neogörög Szigetét akarta benépesíteni, a pécsi egyetemen a Batsányi-kör gyűjtötte egybe a legjobbakat, Weöres Sándort, Kardos Tibort, Takáts Gyulát, Kolozsvári Grandpierre Emilt. De a baloldaliak közé sem lehet egyenlőségi jelet tenni: a nagypolgári Bálint György baloldalisága egészen más forrásokból táplálkozott, mint a proletariátussal szövetséges József Attiláé, ahogy Halász Gábor aufklárizmusa is más volt, mint Cs. Szabóé.

Ebben a szellemi gazdagságban Gál Apollója a közép-európai humanizmus eszméjét akarta szolgálni s az 1934–39 között megjelent tíz kötet munkatársait, Babits-tól Bókáig, többé-kevésbé azonos cél vezette. Többé-kevésbé, mert például Bóka, aki kezdetül Németh antagonista volt, talán maga is vezéri szerepre vágyott, s bár még sokáig kellett várnia, 1954 végéig, hogy – bizony méltatlan módon – a Petőfi Mezőberényben ürügyén, megpróbálja diszkvalifikálni az irigyelt Némethet. Az Apollóra elsősorban a saját feladat fölismerése jellemző: a megértést írta zászlajára, s a közép-európai humanizmust, hogy így szolgálja a népek közötti egyetértés gyakorlati tennivalóit s ezzel segítse elő a jövőt. Bizonyos értelemben új műfajt teremtett, s ebben lehetetlen nem észrevenni a Tanú ösztönzését, amit szerkesztője így fogalmazott meg: „A közös megjelenés és megnyilatkozás egy új formáját próbáltuk az Apollóban megvalósítani a könyv és a röpirat között, egy új műfajt kíséreltünk meg vele, mely az évkönyvnél elevebb, mozgalmasabb, viszont nem oly múló, efemer jellegű, mint havi és hetilapjaink.”

Az Apolló megjelenését a korabeli kritika meglepő elismeréssel és egyetértéssel fogadta, a Nyugattól a Szocializmusig egyaránt fölsímték benne a küldetést, „a tágabb körű eszményt, a virtuális Közép-Európa gondolatát”, mint Fejtő Ferenc írta a Szocializmusban. Közben Gál a gyakorlatban is igyekszik szolgálni a közép-európai testvériség gondolatát: számára a virtuális Közép-Európa nagyon is valóságos fogalom és saját munkásságával próbálja áthidalni az országhatárokat, nyelvi ellentéteket, nacionalista érzékenységeket. Munkatársa az erdélyi Független Újságnak, a Brassói Lapoknak és a prágai Új Szellemnek, míg itthon a Tolnamegyei Újsáig bezárólag a legkülönbözőbb lapoknak dolgozik. A szellem önkéntes nagykövete ezekben az években, ott van a Sarló kongresszusán, a Népszövetség prágai Közép-Európa-konferenciája a kulturális szakosztály alelnökévé választja, majd a külügyminisztérium kulturális osztályára kerül, mint az idegennyelvű könyv- és folyóirat kiadás előadója. Ennek a korszakának fontos kiadványa a Magyarország és a Balkán című könyv, amit a Magyar Külügyi Társaság Balkán-bizottsága adott ki 1942-ben, Gál István szerkesztésében és bevezető tanulmányával.

Az Apolló, amelynek utolsó kötete 1939-ben jelent meg, tudományos eszközökkel, a szellem felől közelítette meg a közép-európai gondolatot, a külsőre igénytelen Magyarország és a Balkán azonban a gyakorlati tennivalókat foglalja egybe. Az időpont sem közömbös: 1942 a német expanzió sikereinek időszaka, s Gál Balkán-programjának kifejezetten politikai éle van, amikor ezt írja: „A magyar tudományosság balkáni feladatai mindenféle politikai változások között is változatlanok voltak és azok is maradnak.” A könyv a magyar Balkán-kutatás – javarészt sajnos mindmáig – megoldatlan feladatait gyűjti egybe a kérdés legjobb ismerőinek megnyilatkozásaival, azzal a különösen a háborús években érvényes figyelmeztetéssel, hogy „a magyar Balkán-kutatás hivatása és szerepe az európai tudománytörténetben nem lehet múló divatoknak alávetve”.

A könyv természetesen nem tartóztathatta föl a történelem könyörtelen menetét, mégsem hangzott pusztába kiáltott szóként. Ahhoz mindenképp hozzájárult, hogy a legjobbakban ébren tartsa a ma sem időszerűtlen feladatot.

AZ ÍRÓ

Négy könyve jelent meg s folyóiratokban szétszórtan több száz tanulmánya. Az Apolló szerkesztő-szervező munkája nemcsak kifelé hatott, hanem befelé is: a folyóirat gyarapodó köteteivel a szerkesztő is gazdagodott, s amikor első nagyobb lélegzetű munkája, a Babits és az angol irodalom 1942-ben megjelent, már teljes fegyverzetében mutatja a kiforrott író. Ezt egy angol nyelvű munka követte, a Hungary and the Anglo-Saxon World, majd a Magyarország, Anglia és Amerika, különös tekintettel a szláv világra, ami a felszabadulás után az első magyar könyv volt. Habent sua fata libelli. Ennek ez volt a sorsa: 1943 szeptemberében kezdte el szedni Tóth László, az ismert kecskeméti nyomdász, s mire a tördelés is elkészült, bekövetkezett a német invázió. Tóth, attól félve, hogy szétdobják a szedést, lematricázza és fölvitte Pestre. Úgy kellett kezelni, mint valami veszedelmes robbanó anyagot, a szellemi ellenállás bizonyítékát. A matricákat tartalmazó bőröndöt az Egyetemi Nyomda igazgatói szobájának ajtaja elé állította a lelemény, ahol – miután szembetűnő helyen volt – senkinek sem szűrt szemet.

Minden írás – bár egyformán az önkifejezés és a megmaradás eszköze –, eleve feltételezi a hatást; az írói szándék az olvasó cselekvő igazolását várja. Gál már első föllépésével is a közéleti gondokat vállaló íróként mutatkozott be, aki a magyarság történelmi feladatán túl fölismerte a szomszéd államok rokon-szerepét is. „Kezdet-kezdetől többet írtak személyemről, írásaimról és kiadványaimról külföldön, mint itthon” – írta egy levelében, s ha ebben csak a magyar mizéria megnyilvánulását látánk, nem lenne teljes a kép. A Horthy-provizórium időszakában – de sajnos gyakran még ma is – érték és siker nem egymást feltételező fogalmak, ám Gál még Németh műhelyében sem tanulta meg, amit mestere már pályája kezdetén felismert, meglehetősen általános érvénnyel: „Mint az életben, úgy a művészetben sem mindig a legkülönbek győznek: többnyire a legszerencsésebbek, ha ugyan nem a legmarkosabbak.” (Csáth Gézáról, A két nemzedék kötetben, 124. o.) Gál éppenséggel nem mondható a „legszerencsésebbnek”, s hiányzott belőle a magamutogató harcoság is, mely kiverekedte volna a kortársi elismerést. Az elmaradt siker mögött értékek rejlenek, jóval több és maradandóbb, mint amit a könyvtári katalógusok címjegyzéke sejtet, mert ez az életmű tulajdonképpen ma is címszavak mögött lappang, s aki végig akarja járni útjait, át kell törnie az ellenállásnak azon a körér, amit az évtizedek vontak e pillanattal alig fölmérhető életmű körül. Az ellenállás azt példázza, hogy csak a „legszerencsésebbek” kerülnek be a siker négyszögesített körébe, de ez nem törte meg Gált: konok következetességgel végzi dolgát, melyben nem lehet szétválasztani, hogy mi az, amit magára rótt és mi az, amit a kor rótt rá. S ha azt mondjuk, „alig fölmérhető”, ez – sajnos – szó szerint igaz. Mert az 1947-es Magyarország és Kelet Európa című könyv, épp úgy, mint a többi, alig hozzáférhető, a folyóiratok lapjain szétszórt tanulmányok pedig ma is Csipkerózsika álmát alusszák. „Tizenhét-húsz óra munka egy nap, étlen, öltözetlen, egyetlen kendőt csavarva hálóinged köré, felizgatva a szereptől, amely kész volt, míg te csak készülődöttél” – hogy Németh említett levelét folytassam. Hát ennyi termést hozott csak a napi 18–20 órai munka? És valóban csak szerep lett volna, „amely kész volt?”

Vannak, akik egy lakatlan szigeten is írók lennének. Jókai, milyen gyermeki lélek volt – nem is elképzelhetetlen –, a lepkéknek mesélt volna, Goethe boldog grafomaniája följegyezné a növények metamorfózisát, Ady a csillagoknak szavalná verseit, s Illyés az utókornak írna, amelynek reményét soha nem szabad földadni. S vannak írók, akiknek, mint Babits mondta, a könyv is élet. Babits ilyen volt, Németh is. A könyv is élet s az erudíció is élmény, ahogy Gálnak is az volt, s amit megtanult, megpróbálta életre váltani. Ehhez is hit kell: hisz-e az író abban, hogy az értelem jóra fordíthat bal-

sorsot, feladattal pótolja az egzisztenciális aggodalmat, cselekvő reménnyé változtathatja a csüggedést. S hisz-e benne a kortárs?

Gál mindenesetre hitt. Alig lehet meghatódás nélkül olvasni 30–40 év előtt írt tanulmányait, amelyek az értelem fölényével próbálják siettetni a jövőt. A hit az erudícióhoz föllebb, az erudíció a hitet kéri számon: szellemi életünk sok évszázados pöre. S Gál itt csatlakozik a legjobbakhoz: Bessenyei, Széchenyi, vagy akár Németh László neve kívánkozik ide. Persze az analógiák sem egyértelműek: Gálnak a széthullott monarchia fogalmkörében kellett megtalálnia azt a földrajzi és szellemi közösséget, amit a szomszéd országok – korabeli szóhasználattal: utódállamok – jelentettek. A feladatot kellett megérteni, melyet nem a nacionalista gőg fogalmazott meg, a félművelt uralkodó osztály „kultúrfölénye”, hanem a népek testvérisége, a megértés, a közös sors vállalása.

A feladat megszabta eszközeit is. Amikor fiatalkori eszményeiről kérdeztem, azt mondta, sokáig nem tudott választani, hogy Babitsot vagy Szabó Dezsőt tekintse-mesterének. A két név ma jóvátehetetlen szembenállást jelent, de akiknek fiatalsága fölött csillaguk ragyogott, tudják, hogy hatásuk alól nehéz volt szabadulni, s ne feledjük, Németh László is Szabó Dezsőnek ajánlotta 1940-ben A minőség forradalmát. S ha a fiatal Gál mindkettejük oltárán áldozott, az erudíciót tisztelte bennük, mely, bármennyire különböző is temperamentumuk, egyformán megszabta életútjukat. Gál egyiknek sem vált utánzójává, s most négy könyve és sok száz tanulmánya tükrében nem egy sajátos stílust revelál, hanem egy gondolatot: a több-nyelv-testvériség gondolatát, amely nem akarja feloldani a természetes nyelvi határokat, s nem egy eszményi eszperantótól várja a megoldást, hanem az érdekek és érzelmek azonosságától. Ez is magyarázata annak, hogy nincsenek föltűnő stílusjegyei, pontosabban, az erudíció egyetlen stílusjegye.

Az ifjúkori eszmények itt találkoznak, s az irodalomtörténet így mossa el a határokat: Babits és Szabó Dezső félelmetes tudása feladattá vált Gál számára, hogy – bizonyos értelemben – túl is mutasson rajtuk. Szabó megalomániája csak önmaga mértékét ismerte, Babits Európában gondolkozott, vagy pontosabban – bár soha nem írta le – a Novalis-értelmezte Európában, mely a kereszténységben testesült meg. Gál túllépett a mesterek határain, s azt kereste, mit jelentünk a világ számára. Az érdek- és érzelmközösség a szomszédokkal fűz egybe, de a magyarság jelentősége – hivatása? – a tengeren túl is fölmérhető. Ezt kutatta a Hungary and the Anglo-Saxon World lapjain, a nyugati világhoz szóló érvénnyel, majd a kissé nehézkes című Magyarország, Anglia és Amerika, különös tekintettel a szláv világra könyvében.

Ha fejlődését nyomon követjük, rögtön szembe tűnik, hogy egyre távolnak határai. A pályakezdő még egy szűkre szabott magyarság-fogalomban gondolkodik, melyet a nyelvhez kötöttség jellemez, ezért akarja a harmincas évek elején megírni a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom történetét. A terv nem valósult meg, talán épp azért, mert látóköre folyton tágult: a magyarság problémái összekapcsolódnak a Dunatáj nagyobb és serkentőbb földrajzi és szellemi közösségével. A végleges határt azonban itt sem lehet megvonni: helyünk van a világban, minden égtájra vezetnek szálak. S a kép, amit a filológiai apparátus bizonyító ereje mutat föl, évszázados babonát igyekszik megdönteni: nemcsak átvettünk, adtunk is a világnak.

Gál, az író – sajnos, nem ritka jelenség – még felfedezésre vár, pedig évtizedekben előre gondolkozott, mert a népek testvériségével a lassan jelenné érő jövőt szolgálta egész munkássága. Írásai ma is alig hozzáférhetőek, s nem tudom, hogy ötven vagy száz év múlva több lesz-e az olvasója, mint most. De ameddig jövőben gondolkoznak az emberek, kimondatlanul is, egyetlen idézet nélkül is, jelenvaló lesz.

MEGEMLEKEZÉS BERZE NAGY JÁNOSRÓL

Halálának 25. évfordulóján

Amikor – még gimnazista koromban – ismerkedni kezdtem a magyar néprajzzal, az elsőként megvásárolt szakkönyvek között került kezembe a Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. köteté, a Berze Nagy János gyűjtötte *Népmesék Heves- és Jász-Nagykún-Szolnok-megyéből*. Mint a sorozat szerkesztője, Vargha Gyula is írja előszavában: „E kötet némileg eltér a Magyar Népköltési Gyűjtemény szokott formájától. Hiányznak belőle a népdalok, balladák s a népi szellem egyéb verses megnyilatkozásai, az egészzet népmesék töltik meg.” Ráadásul a nyolcvanhét szöveg közül hatvanöt egy községből, Besenyőtelekről való...

Élmény volt e mesék olvasgatása – nem véletlenül írták róluk, hogy „a legjobban elbeszélte magyar mesék közé tartoznak”. Pedig Berze Nagy szakított a korábban általános gyakorlattal: maga is megírja, hogy e meséket az „olvasó úgy kapja, a mint én hallottam őket. Nem stilizáltam rajtuk semmit”. A gyűjtés idején, századunk első éveiben ez forradalmi újítás volt, korábban csak Kálmány Lajosnál, a Szeged környékén működő etnográfus-papnál találkoztunk ilyen törekvéssel.

A továbbiakban, egyetemi éveim alatt már hivatásszerűen is kapcsolatba kerültem Berze Nagy János lenyűgözően hatalmas életművével: első szemináriumi feladatomból a népköltészet történetéből és tudománytörténetéből a Berze-bibliográfia összeállítása volt. Elámultam azon, hogy az általam addig csak mesekutatóként ismert tudós (ő írta a négykötetes Magyarországi Néprajz számára a „Mese” c. összefoglalást is) milyen sokoldalú és mennyire szerteágazó a munkássága. Szó- és szólásmagyarázatok, népdal- és balladaközlések, énekes-táncos gyermekjátékok kottás közlései, néphit- és népmondatanulmányok jelzik széleskörű ismereteit, páratlan szorgalmát és hallatlan munkabírását. Ezt azért is nagyra kell értékelnünk, mert Berze Nagy János egész életében más területen, az oktatásügy terén dolgozott, és életműve, néprajzi munkássága a pihenéstől, szórakozástól és az álomtól ellopott órák eredménye. Joggal (és fájdalmas büszkeséggel) írta élete utóján: „...életem minden szabad óráját a néprajztudománynak szenteltem.”

E nyelvészeti is jól képzett kutató, (hiszen doktori disszertációja is nyelvészeti jellegű volt 1905-ben: *A hevesmegyei nyelvjárás*) nemcsak hatalmas anyagot tárt fel, hanem értékelte, és fel is dolgozta azt, s korának mulasztása volt, hogy életművének legnagyobb, monumentálisnak méltán nevezhető alkotásai nem jelentek meg életében. Ha elkészültek napvilágot lát a „Meseszótár”, évtizedekkel előzzük meg a világ mesekutatóit, így viszont a kiadása körül folyt huzavona során, majd az első világháború következtében a hatalmas (80–90 íves) mű, melyet 60 ívre kellett rövidítenie – elveszett, nincs meg sem a kézirat, sem az annak idején kiszedett első tizennégy ív levonata. Baranya megye Tanácsának érdeme, hogy másik főműve, a *Magyar népmesetípusok* két hatalmas köteté nem jutott erre a sorsra: Berze Nagy János halála után, 1957-ben látott napvilágot az a munka, amely azóta is kézikönyve a világ mesekutatóinak.

Baranya másodszor adott példát ország-világ előtt a tudomány támogatásának ilyen formájával is, hiszen a főleg Berze Nagy-gyűjtéseket tartalmazó, általa szerkesztett és jegyzetelt háromkötetes népköltési gyűjtemény, a *Baranyai magyar néphagyományok* szintén „Baranya vármegye közönsége” kiadásában jelent meg 1940-ben. Ez a kincsesbánya, amelyet egyaránt forgatnak és használnak, idéznek a nyelvészet, a

néprajz és a népzene kutatói, méltán kapta egyik méltatójától megjelenése negyedszázados évfordulóján a „baranyai Kalevala” nevet!

Itt és most nem lehet feladatunk, hogy méltassuk Berze Nagy Jánosban a pedagógust és az embert (aki fiatal éveiben verselt is, bár 1902-ben megjelent egyetlen kötete – amely a *Tiszamentről* címet viseli – lassan feledésbe merül, s kiadatlan verseiből is csak személyéhez fűződő ünnepeken hallhatunk) –, ezt megteszik mások. Nem tehetjük meg azonban, hogy a tudós, a gyűjtő és kutató méltatásakor ne ejtsünk szót gyűjtésszervező tervékenységéről.

Berze Nagy János tagja volt a finnországi Helsinkiben alakult nemzetközi néphagyomány-kutató társaság, a Folklore Fellow Magyar Osztályának. Az első világháború után Szekszárdon próbálkozott kérdőíves gyűjtést szervezni a néphagyományaink megmentésére (ennek eredményeit és jelentőségét feltárni még ezután elvégzendő feladata tudományunknak), a harmincas években pedig speciális kérdőívet szerkesztett a baranyai anyag összegyűjtéséhez – ennek eredménye lett a „baranyai Kalevala”, amelyről annak idején így nyilatkozott W. Anderson: „Egyike a létező legjobb és legértelmesebb magyar néphagyomány-gyűjteményeknek és ez nem keveset mond a magyarok eddigi, e téren elért teljesítményeinek magas színvonalá mellett...” Vagy idézzük Kodály Zoltán levelét? „Bárcsak minden vármegye követné a példát!”

Gótikus ívelésű boltozatként magasodik Berze Nagy élete munkája, pedig mi mindent nem is említettünk még! Könyvismertetések és bírálatok, mitológiai tanulmányok (nemcsak magyar, hanem szomszédnépi vonatkozásokban is!), temetkezési szokások ismertetései, módszertani cikkek, mesegyűjtemények hallatlan precizitással összeállított jegyzetei, s mindez (cikkekben is formát öltő!) pedagógusi munkássága mellett! Felolvasások, előadások, hivatali és tudományos munka – hogy fér bele egy ember életébe? Tanulmány és magyarázat mindenkinek az az elv, amit Berze Nagy vallott: „minden óra, amit elmúlasztok, keservesen pótolható idő...”

A véle és a tudománnyal szembeni mulasztásokat eddig csak részben sikerült pótolni azzal, hogy egész sor munkája jelent meg halála után:

a már említett korszakos mű, a száztizenegy esztendő kiadott és kiadatlan mesegyűjtéseit (1822-től 1833-ig) összegező *Magyar népmesetípusok* mellett két kiadást is megért az *Égigérő Isten* című, magyar mitológiai tanulmányokat tartalmazó kötet; tudományos és népművelési igényeket egyaránt szolgálnak a *Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából* (függelékében *Az Alkestis-tragédia és egy magyar népmese c. tanulmánnyal*), s az olvasók ifjabb korosztályához szól a *Szólószem királyfi* és a *Sárkányölő Sebestyén* című kötet.

Nem érdemünk, hanem emberi és tudományos kötelességünk volt, hogy támogassuk Berze Nagy János további néhány gyűjtésének, tanulmányának kiadását. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyvének hasábjain látott napvilágot *A folklorista Arany és az Arany László eredeti népmeséihez* írott jegyzeteket tartalmazó tanulmány, s ugyanitt most van sajtó alatt (*Hegyi József* gondozásában) a *Régi népdalok és népies dalok Berze Nagy János hagyatékából* című cikk. A Pécs-Baranyai Múzeumbartók Köre különkiadványainak első darabja is postumus Berze-mű: *Népköltési gyűjtemény a Palócságból és a Tiszamentről*.

Sokat tettünk e nagy tudós életművének beteljesedése érdekében, de egyet nem pótolhatunk: az időt! Gondoljuk el, hogy az évek, évtizedek munkájával (hiszen Berze Nagy János harminc esztendeig dolgozott a *Magyar népmesetípusokon*!) összeállított művek milyen hatással lehettek volna tudományunk és a nemzetközi tudomány fejlődésére, ha azonnal bejutnak a tudományos élet vérkeréjébe...

Nagy János, aki 1879-ben született a Heves megyei Besenyőteleken és 1946-ban hunyt el Pécsen, nagyot alkotott, életműve mindnyájunk példaképe lehet. Első népmesefeljegyzéseit 1894-re datálhatjuk, s élete végéig, tehát ötvenkét esztendőn át alkotott. 1904-ben helyesbítették hivatalosan is *Berze Nagy*ra családi nevét, mely név – fogalom-má vált mind a magyar, mind a nemzetközi folklórkutatásban.

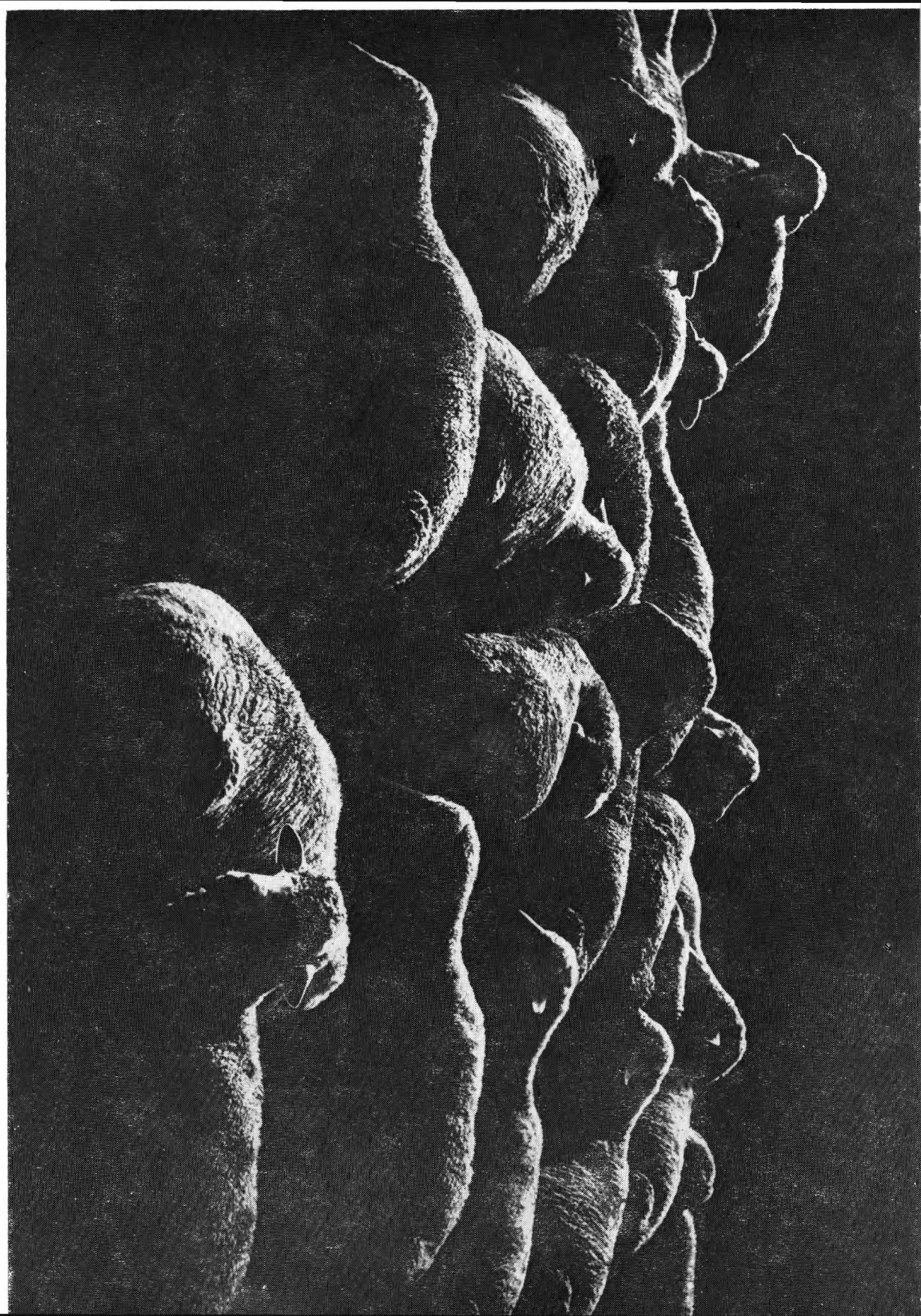
Most, halálának negyedszázados jubileumán kegyelettel emlékezzünk róla, őrizzük emlékét, melyet – „ércnél maradandóbban” – őriznek művei is!

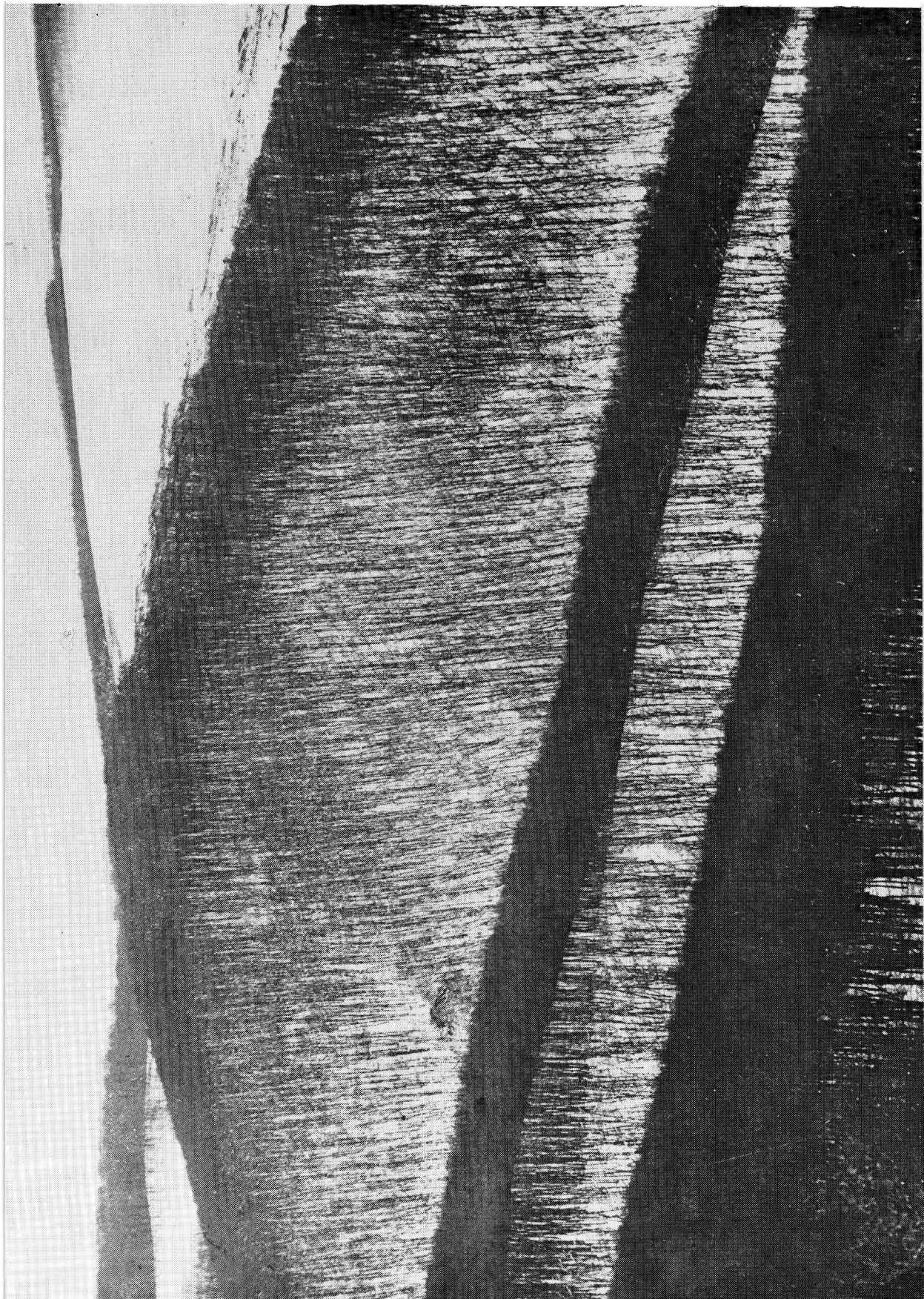
Mese

*Kötöm gyönyörű fény-ingem,
szépségem eltakaró-megmutatóját,
borostyántűm szemelgeti
simuló-megadó fonalam,
végtelen semmi-gomclyból kötök
halál ellen való csodáinget
– testemre növénytakarót –
elrejteti iker-vulkánokat,
hajam madárszárnyai riadtan
lebegnek ősi pillanatok felett,
míg intésedre kitör a lávafolyam
s kettős tűzrobbanásunkban újrahevül
a mélyben az acél-szerelem.*

Groteszk

*Reménytelen jegenyék nyújtózkodnak.
Száll a hódító nap,
hív az ingerlő hold,
de csak állnak mulyán,
vállukon tranzisztoros rigó.
Köpnék a világra,
mielőtt elbőgnék magukat.*

MARTYN FERENC

BERZSENYI-RAJZAI ELÉ*

Berzsenyi műve a végsőkig csiszolt tökéletesség. Tökéletes, tehát mindig időszerű. Fojtott és megzabolázott szenvedélye: állandó parázs . . . Verssorai: összeszikkasztó, egymást feszítő és szívünkig világító szavak . . . Versszakai: a gondolat, a zene, a képzelet és kemény ihlet klasszikus szerkezetei. Költői műve életünknek és világunknak – amely szavaival élve a „tündérváltozatok műhelye”, – ihletője. Így együtt e mű fe-gyelmével és építkezések „energiás” szavaival, soraival és versszakaival példa az alko-tásra és az életre. Így volt és ma is az, és mindenkor ihletője is lesz az egyetemes igé-nyű magyar művészetnek, amelyben, mint „A poézis hajdan és most” című versében mondja: „csak egy az igaz, nagy és jó”. Ebben az utolsó, mintegy testamentumot tevő költeményében e három fogalom „mosolygó jelicímének” vallja a SZÉPET, amely lírai fogalmazásában „mint a szerelem játszi gyönyör kezén” folytatja az ÉLETBEN a te-remést . . . Szavaival: „Szívből szívbe gyönyört zengve s vidám erényt”! – Vagy talán ne így vegyük Kodály Berzsenyi-ihletét a zenében és most itt a Rippl-Rónai Múzeum falain Martyn rajzaiban? . . . Ezt a 47 lapot, amelyeken a Berzsenyi-mű igézetében és idézésében a „poézis ujjai” rajzolják ábrákat. Martyn tolla nem véletlen talált a niklai SZÁRNYRA. Nem véletlen ébreszti e mű szellemét és alkotójának emberi alakját: a nemesen egyszerűt, a törvény-szövegűen tiszta szavút, a „használni és nem csillogni” „mezei emberét”, a „nemzetről aggódót” és „a szent poézis és a dicső erény” ébresztőjét. Verseiről szavaival szóltam és íme, ami naggyá teszi azokat, itt látjuk, mintegy tükörfényben e lapokon . . . Itt a mértéket, tömörséget, a tökéletességre törést . . . A szép és jó niklai méltóságát . . . A költőt gyöttrő ihletet . . . Itt, festői jelképeivel „A ma-gyarok” írásának lázában született kísértetet, a romlás-gondolat körmös bogáncsával és a remény pislogó gyertyájával . . . A megszemélyesített titkot . . . Együtt találjuk a fekete berki és a fényes keszthelyi tájjal a falu és földivalóságot kísérő és kísértő fel-hő-múzsákat. Akik nemcsak súgva gyötörnek, de koszorúznak is . . . A fékentartott pegazust és lovasát, aki ugyancsak tud a „gyors paripán leragadva szökni” . . . E rajzok egyik legszebbikén a költő „Felolvas önmagának”. A líra szavaira figyel az alkotó em-ber . . . Akárcsak másik vártlozatában a „Berzsenyi és Horatius” című rajzán. Együtt látjuk és nézzük ezen az ihlető jelenést és tanító szellemet, amint a STÍLUST bele szúrja a jelképes EGÉSZ, a kör archimedesi pontjába, hogy abból és vele – a tollal –, világot emelhessen – MŰVÉSZETE – világunk fölé. Martyn is, és mindannyian egy ilyen jelenés, – a való fölé nőtt szellem – Sappho és Horatius-ig fénylő kettős ragyogását

* *A kaposvári kiállítás 1971. március 14-i megnyitója.*

érezzük e tiszta rajzokról. Ugyanazt, mint a nagy Berzsenyi-versekből . . . Az így meg-
személyesített niklai magány itt családias lírai hanggal, másutt, mint a teremtés lázá-
nak kegyetlen szelleme kísért . . . E végtelen horizontú időt és kultúrát idéző Berzsenyi
mű gondolati elvontságával Martyn művészetének ihletője lett. Múzsai tüze, ereje és
tökéletessége, – amelyről első mondatomban szóltam –, úgy vélem Martyn Ferenc
figyelmeztető ébresztése után, az 1976-os 200 éves évforduló előtt, még inkább ébresz-
tője lesz a jelen és elkövetkező művészetünknek.

TAKÁTS GYULA

A MECSEKI FOTÓKLUB

1957. március 8.: alakuló közgyűlés. Jóváhagyták az alapszabályt és leszögezték: „A fotóklub célja Pécs és Baranya fotósainak magasszintű összefogása, a szocialista fotóművészet és a fotóesztétika fejlesztése, a fotószakkörök legjobbjainak támogatása, országos és nemzetközi kapcsolatok kiépítése.”

A pécsi volt az országban az első felszabadulás után alakult fotóklub.

A megalakulás előzményeiről, körülményeiről így emlékeznek néhányan az alapító tagok közül:

Dr. Oppe Sándor:

– Fotószakkörök ez idő tájt már egyre nagyobb számban alakultak a vállalatoknál, üzemeknél, különféle szervek keretében. Akkoriban én az Orvosegységügyi Szakszervezet fotószakkörét vezettem. A fényképezés propagandája érdekében az Ofotért budapesti vezetősége lehozott Pécsre egy fotóanyagot, és a szakszervezeti székházban kiállítást rendezett. Előzőleg a helybeli boltokat is kérték, hogy gyűjtsenek össze néhány, itteni amatőröktől származó jobb felvételt. Természetes, hogy a szaküzletekben ismerték a fotós törzsvendégeket. Így került be néhány pécsi fotós képe is a kiállítás anyagába. A kiállításon sétálgattam, nézelődtem magam is, s ott voltak más fotósok is: a szakmabelit valahogyan fel lehet ismerni a viselkedéséről. Hát előbb méregettük egymást, majd bemutatkoztunk, beszélgetni kezdtünk. Kiderült, hogy nemcsak bennem, másokban is él már egy ideje az igény, hogy munkáinkat hozzáértőknek megmutassuk, bírálatot kapjunk, együttérzést és megértést legalább, ha segítséget egyelőre nem is... Mert a fotószakkör-vezetés szép feladat ugyan, de az ember egyszercsak túlnő azon, hogy labor-problémákkal veszkölödjék és a tömegfényképezés szintjén megrekedjen... Szendrődy István zenetanár ajánlotta aztán fel, hogy nála összejöhetnénk...

– Csak Budapesten és Sopronban dolgoztak azok a fotóklubok, amelyeknek elődje még a felszabadulás előtt keletkezett. Ilyenformán a fotó valahogy mostohagyerek volt a többi művészetek között. Igaz, nem is tekintették művészetnek, azaz éveken át vitatkoztak arról, hogy művészet-e vagy sem. Ma már ez nem kérdés, ma már, a fotótechnika hatalmas fejlődése folytán, úgy fogjuk fel, hogy a gép a fotóművész kezében ugyanaz, ami az ecset a festő kezében... Nos, én akkor a Nevelők Házában vezettem a fotószakkört. A művészi színvonalú fotózás alig jöhetett szóba, hiszen a zömmel pedagógusokból álló tagságot a sok úgyszólván kötelező feladat a tucatmunkára csábította. De amikor ezen az emlékezetes kiállításon összetalálkoztunk néhányan a „megszállott” fotósok közül, szinte mondanunk is alig kellett, máris értettük egymást: néhány összejövetel után világosan állt előttünk a cél, hogy művészi-esztétikai fejlődésünk érdekében fotóklubot alakítsunk.

Halász Rezső:

– A klub megalakulása valóságos robbanást jelentett. Berobbant a vidék addig szervezetlen, szórványos fotó-életébe a pécsi klub, s a nyomában egymás után alakultak meg a vidéki városok fotóklubjai. Mivel a fotóesztétikának elenyészően kis irodalma van más művészetek irodalmához képest, olyan vitafórumot kellett teremtenünk, ahol magunk között, önképzés és önálló kutatás útján, mintegy megteremtjük a saját esztétikai ismeretkörünket, kialakítjuk elképzeléseinket. Ugrásszerűen alakult ki az az erős és jól felkészült gárda, amely később oly sok szép eredményt ért el. S lehet, hogy ma

már hihetetlennek tűnik, de a Mecseki Fotóklub volt Pécs művészi életében az első olyan együttes, amely a város kulturális értékeit a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolta. A fotóklub tagjai voltak ugyanis az elsők, akik nemzetközi rendezvényeken szerepeltek. Első kiállításainkon pedig megjelentek a külföldi fotóművészek.

Dr. Szász János:

– S kezdetben hatalmas vonzereje volt a klubnak. A fényképezéssel foglalkozók számára nemcsak öröm volt, de megtiszteltetés is, ha a klubba beléphettek. Még nem „aratott” akkoriban a tévé, az autó, a telek... Egy szó mint száz: jó néhány ember szubjektív érdeklődése, kedve, igénye esett egybe egy társadalmi-kulturális igénnyel, s a szerencsés egybeesés eredményezte a klub ugrásszerű fejlődését.

Az alakuló ülésen a létszám 53 fő volt.

*

Tekintsük át a klub tizenhárom éves történetét. Nem kell keresgélni az emlékezet homályában: írott krónika őrzi a fontosabb eseményeket.

Hinni kell az alapítótagok egybehangzó szavának: a klub valóban „berobbant”... Márciusban megalakult, s már májusban színes diavetítésen mutatkozott be a közönségnek, előbb két izben Pécsen, majd egyszer Harkányban is. Klubest követett klubestet – s máris elkezdődött a pécsi fotósakkörök rendszeres látogatása, ösztönzése, bátorítása, szakmai segítése – olykor már zsűrizés révén. És még az alakulás évében, decemberben, megrendezték az első pécsi Országos Művészi Fényképképző kiállítását. A siker, az érdeklődés máris igazolta a klubot. Fennállása után egy évvel, a következő országos kiállításra már Belgrádból, Sarajevóból, Genovából is elküldték az ottani klubok képeiket – s a Magyar Fotóművészek Szövetsége elismerte a Mecseki Fotóklubot, hivatalosan is. Az „Ezerarcú Pécs” című fotószalon átjutott Baranya határán is, s szép sikert aratott Kaposváron.

Az önképzés – ez logikus – az első pillanattól fontos program volt. Az elkészült képek megvitatása mellett a kétéves klub már műtermi gyakorlatokat, közös fotósétákat is rendez, fotólapszemléket tart, két hetenként klubestek keretében előadásokat hallgat, szerény módon, de megkezdte egy fotós könyvtár gyűjtését. Gondolnak közvetítő feladataikra is: tematikus képekből „Kincses Baranya” címmel rendeznek fotókiállításokat. S gondolnak – már ekkor – az utánpótlásra is: megrendezik az első Országos Diákfotó Kiállítását. Közben pedig a klub – akkoriban már rostálásra is szoruló – tag-sága eljut az országos és nemzetközi kiállításokra, különösen a fekete-fehér, a színes képekkel és a színes diákkal. Nagy szó a klub életében, hogy saját klubhelyiséghez jut: a városi tanács Doktor Sándor Művelődési Házának igazgatója, Baló István siet a segítségükre egy állandó összejövetelekre alkalmas kis teremmel.

Az öt esztendő klub már „Nemzetközi Fotószalont” rendez, kilenc ország fotósainak részvételével. Sűrűsödnek a kezdők számára tartott előadások, tanfolyamok, vetélkedők, ankétok – már van fölösleges energiája is a klubnak, s patronálja az időközben megalakult kisebb, városi fotóklubokat. A Foto című lapban egyre sűrűbben megjelennek a pécsiek képei, az egyéni sikerek egymást követik.

Egyre több neves fotóművész mutatkozik be Pécsen: köztük Walter Dreizner, az NDK világhírű fotóriportere és Walter Benser, akinek „Leicaflexszel a világ körül” című előadása és szenzációs riportjai új távlatokat nyitnak meg a pécsi fotósok előtt.

A fotóklub már közel tízéves múltat tekintett vissza, amikor a művelődési ház elhúzódozó tatarozása következtében olyan dilemma elé került, hogy elveszítheti már kialakult törzsközönségét, sőt, a belső munka is kárt szenvedhet. Egy alagsori helyiségben dolgoztak, s nagy erőfeszítések árán sikerült elérniük, hogy például 1967-ben kilenc diaelőadást is tartottak, a következő évben pedig még többet – a kölcsönként, kikönyörgött termekben. A pécsi fotósok tízesztendő szép tevékenységét dicsérte a Pécs képekben című fotóalbum megjelenése, amely hosszú időn át reprezentálta az

idegenforgalomban is a kétezer éves várost. S éppen ebben az időben vált az is világhosszá, hogy a színvonalas fotómozgalom nagy értéke lehet egy városnak, nemcsak önmagáért, hanem a város hírének, szépségének, jellegének megmutatásáért is: az 1968. évi II. Nemzetközi Fotószalonon a világ minden tájáról szerepeltek külföldi kiállítók, akik számára a klub díszes, eredeti latinnyelvű felirattal ellátott oklevelet adott, amely a pécsi egyetem 600 éves évfordulójára utalt. Pármába és Dijonba a klub tagjai állították össze a Pécs várost reprezentáló fotókollekciót. A klub tiz tagját hívta meg az ORWO gyár kutatási laboratóriuma a színes fotótanfolyamra, amely a magyar fotóklubok történetében is példátlan. Másfelől a fotóklub diaestjein a legkülönbébb tájak, országok, városok kerültek szinte kézzelfogható közelségbe a pécsi közönséghez. Ez a nemzetközi kapcsolat nemcsak a népek közeledésének gondolatát szolgálta mindvégig, a maga természetes és egyszerű módján, hanem konkrétan azt is jelentette, hogy a Mecseki Fotóklub félszáz tagja több ezer külföldi fotóművésszel áll rendszeres kapcsolatban.

A színes diaestek növekvő színvonala, a nagy érdeklődés és az e műfaj terén végzett önművelő munka oda vezetett, hogy 1970-ben megrendezték Pécsen a Nemzetközi Színesdia-fesztivált. Két héten át minden este láthatta a közönség a nemzetközi résztvevők szép diafelvételeit, az anyag bejárta a megyét, és más fotóklubok kérésére az ország egyes vidékeit is.

Mind a mai napig kamarakiállítások, kitüntetések, fénykép-, dia- és előadás-csere, tanfolyamok, útibeszámolók, klubestek és viták követik egymást a Mecseki Fotóklub életében.

A különféle pályázatokon sikerrel szerepelt fotóanyagból klubalbumot, az évek folyamán készült legszebb képekből archívumot létesítettek, s a fotómúzeum anyagának folyamatos gyűjtésével egy, a klub feladatain is túlnövő, kultúrtörténeti jelentőségű munkát vállaltak magukra.

A taglétszám ma valamivel 50 felett van. Sokan elkerültek másfelé a hajdani alapítótagok, jó fotósok közül, mások abbahagyták a fényképezést. De a fotószakkörök legjobbjai közül mindig új és új tehetségek, a fotó új és új szerelmesei érkeznek. Az amatőrmozgalomra jellemző változatos foglalkozási skála a Mecseki Fotóklubban is megtalálható: orvos, tervezőmérnök, börgyári munkás, vasutas, technikus, tanár egyaránt akad a tagok között. És nemcsak pécsiek, – sokan vállalják a távolság és az utazgatás nehézségeit is a klubért. Pécsváradon, Komlón, Szigetváron, Harkányban is élnek, dolgoznak fotóklub-tagok.

Felsorolhatatlan, ki mindenki szerepelt rangos kiállításokon, képviselve a klubot, vagy ki mindenki vett részt és ért el szép sikert a világ fotópályázatain. Jellemző azonban, hogy a Nemzetközi Fotóművész Szövetség, a FIAP nem könnyen elérhető kitüntetéseit többen is megkapták a Mecseki Fotóklub tagjai közül. AFIAP kitüntetések van dr. Szász Jánosnak, EFIAP kitüntetések pedig Halász Rezsőnek és Tillai Ernőnek. A Magyar Fotóművészek Szövetségének pedig a következő pécsiek a tagjai: Halász Rezső, Lantos Miklós, Szász János, Szendrődy István és Tóth Károly.

A klub maga megkapta a Doktor Sándor emlékérmét, a „Foto” című lap főszerkesztőjének a fotóklubok számára alapított emléklapoktját (ők első ízben!) és a Kiváló Együttes címet.

*

Eredmény és hiba, jó és rossz, jelen és jövő – tegyük egy pillanatra mérlegre a véleményeket.

– A belső munkán, önképzésen, valamint a városunk jelentősebb eseményeihez való színvonalas hozzájáruláson kívül legfontosabb eredményünket abban látom – mondja Halász Rezső –, hogy sokat tettünk a látáskultúra fejlesztéséért. Mi kezdtük el például az országos középiskolai fotópályázatok megrendezését, amelyet az UNESCO már nemzetközivé akar tenni. A művelődési autóval járva rengeteg előadást, bemutatót tartottunk a községekben, mi rendeztük meg először a vándorló „beszélő kiállítást”, a nemzetközileg is elismert képekhez magnóra vett esztétikai magyarázatot mellékelve.

A legszebb diákat és a hozzájuk tartozó írott ismertetést a filmtár révén mindenkinek rendelkezésére bocsátottuk. A tanfolyamok, a fotószakkörökkel való konkrét foglalkozások, patronálások seregéről már nem is beszélve. A klub szerepét, jövőjét biztatónak látom, problematikusnak inkább azt tartom, hogy nem illeszkedik még a kulturális életbe annyira, amennyire sikerei, nemzetközi elismertsége indokolná. A felsőoktatási intézmények, hogy csak egy példát említsek, más városokkal, nevezetesen Szegeddel ellentétben, nem tanúsítanak érdeklődést a klub iránt, holott nálunk például a főiskolán rajztanszék is van. A középiskolákban pedig a fotószakköröket inkább bizonyos technikai ismeretek bázisának, az iskola életét dokumentáló kis csoportnak látják, s nem a vizuális nevelés óriási lehetőségének . . .

– Nem ártana egy kis önmarcangolás – jegyzi meg dr. Szász János – és a gondok őszinte végiggondolása. Szerintem talán túlságosan áttértünk a szórakoztató klubestekre, ami fontos, de csak a nagyon őszinte, erős kritikai szellem érvényesülés után következhet. A kollektív bölcsesség, hogy így mondjam, ne csak a kész alkotás körül, hanem már az alkotás folyamán is nyilvánuljon meg: én a közös alkotócsoportok, fotós túrák mellett szavazok. S kétségtelen problémát jelent az anyagi helyzetünk, ugyanis hiába nyúlt a hónunk alá a Doktor Sándor Művelődési Ház, ha már el kell utaznunk valahová, a kollegák személyautóira kapaszkodva, közösen fizetett benzinpénzekből jutunk el, úgy-ahogy; nincsen közös laborunk, egy saját kuckónk, csak egy szép, de mással megosztandó termünk, lapokat alig tudunk vásárolni és a képek főlkasírozása reménytelen ábránd. Ezek azonban, akármilyen gondot is jelentenek, nem érintik a klub létjogosultságát, s – véleményem szerint is – nagy perspektíváit.

– A fotó különös valami: lehet „csinálni” és lehet a szerelmesének lenni. Hogy hobby lenne . . . – mondja a klub elnöke, dr. Oppe Sándor – ezt a szót nem szeretem. De lehet, hogy hobby eleinte a fotózás, amíg az ember végigfotózza a családját és otthonát és az őt körülvevő világot, de amikor nyugtalanná válik, s valami fontosat, lényegeset mondani is akar a képeivel, akkor már művész. A klub tagjai előtt teljesen világos, hogy a jó fénykép ugyanúgy megmozgathatja az emberek gondolkodását, fantáziáját, érzelmvilágát, mint egy más művészeti alkotás. Így hát annak, aki ezt úzi, felelőssége van. Mi az embert akarjuk mindenekelőtt ábrázolni képeinken, az embert, aki itt él, itt dolgozik, itt töpreng, itt művelődik és itt épít körülöttünk, velünk. Ezért alakult és ezért dolgozott a klub eddig is, erre törekszik ezután is: minél többekkel megszerettetni a szépet és igazat. Ez a törekvés magába foglalja létezésünk lényegét, terveinket is, jövőnket is.

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

2. KÖZÖNSÉG ÉS NÉP

A) KÖZÖNSÉG ÉS . . .

Mitől színház a színház?

– Természetesen a drámától. Dráma nélkül nincs színház, csak kutyakomédia. Revü, vásári bohóckodás, röhögtetés, rémitgetés, disznólkodás, a legjobb esetben prédikálás, vagy agitáció. A színházban sok minden változik. Volt amfiteátrum, volt zárt színház, volt Guckkasten-színpad, van utcai színház és lesz váltott színpad, de akárhogy változott és változik is a színház, az egyetlen, ami állandó benne, a dráma.

– Nono. Ne siessük el a dolgot. Volt idő, hogy a színház nagyon szépen megvolt dráma nélkül. Volt pantomim, volt commedia dell'arte, van balett és van happening. Való igaz, hogy a színházban sok minden változik. És az egyetlen, ami állandó benne: a színész.

– Pardon. Elismerve, hogy a színháznak igen fontos pillére a dráma is, a színész is, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a differenciált modern színház nem fogalmazható meg régi, nyugodtan mondhatjuk, elavult viszonyok konvenciói alapján. A mai színház számtalan képzőművészeti, mozgásművészeti, zenei és más művészeti elemek összetett produktuma is. A színház olyan látványbeli és hallásbeli hatásokból áll össze, amelyekre egy, mondjuk száz évvel ezelőtti színház még technikailag sem gondolhatott. Ebben az összetett rendszerbe a dráma is, a színész is csupán egy elem – bár kétségtelenül a leglényegesebb elem – de a színház lényege az a művész, aki ezt az egész bonyolult rendszert összefogja, sőt összeállítja és sajátos egységgé teremti: a rendező.

Az igazság az, hogy az ember szívesen adna igazat ezeknek a véleményeknek külön-külön is, együtt is. Mégis, ha valaki elfogultságot, vagy felületességet vetne szemére annak, aki ezeket a véleményeket akár külön-külön, akár összeötvözve elfogadja, nehéz volna vitatkozni vele. Mert igaz, a színházban sok minden változik; változhat az épület, vagy el is maradhat; változhat az összetevő, elemek hangsúlya, lehet írói színház, színészi színház, rendezői színház, ezek valamelyike el is maradhat; egyvalami nélkül azonban nincs semmiféle színház, sem görög amfiteátrum, sem shakespeare-i színház, sem pantomim, sem commedia dell'arte, sem dobozszínpad, sem körszínház, sem utcai színház, sem happening – és ez a közönség. Az írásművet is a közönség teszi drámává és nem az, hogy párbeszédében van írva. Ha egy drámát olvasunk, az alig más, mintha regényt olvasnánk, amelyben ugyancsak leírják a beszélőket (bár még erre sincs szükség), és közlik a párbeszédet. Du Gard „Jean Barois”-ja is párbeszédében és a drámákban szokásos zárójeles instrukciókban van írva, végig az egész majd ötszáz oldalas regény. Senkinek sem jutna eszébe drámának nevezni. Dráma csak az, amit közönség elé szántak, vagy oda kerül. Ha valakinek eszébe jutna a három részből (felvonásból) álló regényt folytatásokban közönség elé vinni, talán még a „Jean Barois” is drámává lehetne. De nézzük csak a színészi oldalát. Ha valaki tükör előtt eljátszik valamit, színház az? Még ha színész teszi is, akkor is legfeljebb csak játék, nem színház. Csak a közönség teszi azzá. Még a színház épülete sem színház üresen. Csak egy építmény, amely ma erre, holnap arra szolgálhat. De egy kocsmá, egy istálló is színházzá válhat, ha közönség tölti meg. Mert a színház egyetlen változatlan lényege ez a

Megjegyzés: Az írás néhány megállapításával, következtetéseivel nem értünk egyet. Véleményünket a sorozat betejézése után kifejtjük. Szerkesztőség.

naponta változó elem: a közönség. Ha úgy tetszik, a dráma, a színész és a rendezői elemek számlálójának közös nevezője.

Ez a vélemény talán ezért vagy azért ugyancsak bírálható volna, mindenesetre azonban ráirányítja a figyelmet a színháznak arra a valóban állandó, nélkülözhetetlen elemére, lényegére, amelyről a színház tulajdonosa körüli vitákban csakugyan elég keveset beszélünk. Pedig úgy látszik, a közönség szerepe a színházban az utóbbi időkben nemcsak megnövekedett, de szinte meg is változott.

A tudathasadás

Eddig talán nem volt a közönségnek elég jelentős szerepe?

Természetesen a közönségnek a színházban eddig is és mindig is nagyon fontos szerepe volt, és ezzel a színház mindenféle koncepciója számolt. A színházat akár istentiszteletnek fogták fel, mint hajdan a görögök, akár katedrának, mint Schiller, akár pódiumnak, mint Ibsen, akár politikai szószéknek, mint Brecht, akár megélhetésnek, akár szórakozásnak, akár csatatérnek, vagy nyilvános gyónásnak, a költészet csarnokának, vagy filozófiai katarzisznak – mindegyikre lehet példát mondani a legnagyobbak közül –, a színház minden koncepciója tudta, hogy funkciója teljesítéséhez nélkülözhetetlen a közönségnek legalább a jelenléte. Ezzel nemcsak a színház mint intézmény számolt, de nagyon tudatosan számoltak vele az alkotói is külön-külön, a vérbeli drámairók különösen. Vérbeli drámairónak én itt az olyan sophokleszi, aristophanesi, shakespeare-i, molière-i, schillerei, goethei, ibseni, shaw-i, pirandellói, brechti drámairói alkatot nevezem, akinek a színpad nem nyűg, nem önkifejezésének korlátja, hanem életeleme, mozgáseleme, mint a madárnak a levegő, halnak a víz. Ezek legtöbbször maga is „csinált” vagy játszott színházat, drámaturgijuk azoknak az eszközöknek összessége, amelyekkel a színpadon legjobban tudnak hatni a közönségükre. Shaw-t éppen úgy érdekelte a színház szerkezete, mint az angol nyelvét, Brecht ugyanúgy kívánta befolyásolni kora színjátszását, mint kora drámáját, és nincs az a kudarc, amely el tudta volna tántorítani őket a színpadtól.

Ezt azért hangsúlyozom, mert az utolsó száz évben mintha valami törés következett volna be a színház megítélésében és az ilyen típusú drámairóknak vagy színházi koncepcióknak mintha ár ellen kellene úsznia.

A mai színházzal szeretnék foglalkozni, ezért nem tudom kutatni, hogyan alakult ki a színháznak ez az „irodalmi” szemlélete, amelynek során az igazi író idegennek érzi magát a színház festett, sőt feslett, őszintétlen világában. Eszerint az írónak az a dolga, hogy megírja a remekművet, a színháznak, hogy alázattal eljátssza. A legjobb, ha az író be sem teszi a lábát abba a szárnyalást csupán akadályozó, a képzeletet lehűző, olcsó prózái, hiú és kommersziális világba, ahol őt csak megaláztatás, vesszőfűtés várja. A történész talán meg tudja mondani, hogy ennek a már-már közvéleménynek a kialakításában milyen társadalmi, történeti erők működtek közre, milyen szerepe volt benne az igénytelenség elleni küzdelemnek, az elüzettedés elleni harcnak, vagy a romantikus irodalmi szemlélet, itt-ott a l'art pour l'art maradványainak, de az biztos, hogy itt kezdődött a polgári színház tudathasadása. Hogy ebben a gögben az egyes íróknál egyénileg mennyi volt a színpadi hódítás elfojtott vágya, a színház iránti irigy, buja vágyakozás, az most nem tartozik ide, de rám ma is úgy hat ez a szemlélet, mintha a zongorista panaszkodnék, hogy a zongora őt gátolja a zenei kifejezésben, vagy a karmester azt mondaná, mennyivel jobban tudna ő dirigálni a zenekar nélkül.

Pedig tapasztalatom szerint, bár a jelenség nem speciálisan magyar, nálunk a helyzet még rosszabb volt, mint egyebütt Európában.

Buborékok és A tanítónő

A magyar Thalia, mióta csak kőothont kapott, mindig arisztokratikus volt és csak pillanatokra támadt igazi, belső kapcsolata a közönségével. Hogy ez azért alakult így, mert a mi színházi és drámai gyakorlatunknak úgyszólván egyáltalán nem élnek a népi gyökerei, hogy ami volna, például az iskolai színjátszás, azt is alig vagyunk hajlandók befogadni – ezt nem tudom. (Lehet, hogy ez sem ok, hanem következmény.) Az igazság mindenesetre az, hogy az a közvetlen viszony, ami egy angol, egy orosz, vagy francia színészt a nézőjéhez fűzött, nálunk a közsínházakban alig létezett. Semmi-

féle magyarázat nem változtat azonban azon a tényen, hogy a mi színházunk feudális jellege megingathatatlan maradt, és ha a színháztörténész alaposan megvizsgálja, meg fogja állapítani, hogy polgári színház nálunk voltaképpen nem is volt. A mi színpadjainkról hiányzott a feudalizmus ellen lázadó polgár öntudata. Az első világháború előtt néhány esztendőre kezdett jelentkezni, aztán eltűnt. Tizenkilenc után polgárságunk lepaktált a feudális erőkkal, ez ma már közhely, de mit lehet tenni, ha ez az igazság, és ez az igazság színházi területen is. Erdemes e tekintetben megvizsgálni Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért pályafutását, ugyanis – indulásuk és képességük legalábbis így jósolta – ők megteremthették volna a magyar polgári színházat. Hohó, vethetné közbe valaki, hiszen Molnárnak később is voltak darabjai, amelyek a feudalizmust támadták, még hozzá a legjobbak! Hát igen, a Hattyú és az Olympia. Meg később a Panoptikum. De ha megnézi az ember, hogy ezek a darabok mit támadtak és mikor, csak bosszúságot és lehangoltságot keltenek. Az a Molnár Ferenc, akinek az akkor divatos Maeterlinck volt az eszményképe, mikor őt akarta utánozni (Fehér felhők, Vörös Malom, Csoda a hegyek közt) filozófiai mélység híján giccsesket produkált. Beszédes tanulság lehetett volna számára, hogy mikor társadalmi töltetet érzett a témában, rögtön izgalmasabbnak bizonyult. De miféle töltetek voltak ezek? Ezek a darabok mind a bécsi udvar ellen íródtak (igyekszem jóhiszemű lenni), az ellen a bécsi udvar ellen, amely akkor már halott, sőt régen halott, és támadásuk még drámai témának is reminiscencia volt csupán. És még valamit. A forradalmár érületű író természetes körülmények között az jellemzi, hogy minél virulensebb az ellenség, annál élesebben támadja. Mikor aztán végleg elbukott, ahogy távolodik időben a bukása, úgy hajlandó több elnézést, megértést tanúsítani iránta. Idézzük csak emlékezetünkbe A puzták népét és az Ebéd a kastélyban. Molnár azonban, minél messzebb kerül a bécsi udvar bukása, annál „bátrabban”, mindenesetre annál élesebben támadja: a Hattyút 1920-ban, az Olympiát 1928-ban, a Panoptikumot pedig még egy évtizeddel később írta.

Ez az arisztokratikus színház rajta hagyta a két háború közt a bélyegét még a közönséggel közvetlenül érintkező polgári színészekben is. Saját tapasztalataim és néhány legnagyobbjaink közé tartozó színészünkkel való beszélgetés győzött meg, hogy legjobbjaink csaknem lenézték azt a közönséget, amelynek a tetszéséből éltek, és nemegyszer előfordult, hogy a tapsra éppen a főszereplők nem mentek ki a függöny elé. Csak annál nagyobb tisztelet jár azoknak a fiatal kommunista színészeknek, akik ebből az atmoszférából kiszakították magukat és kilépve a színházuk kapuján egyenesen a közönséghez fordultak.

Milyen jó volna most már leírni, hogy ezek az arisztokratikus hagyományok a felszabadulással végleg megsemmisültek. Fájdalom, ez nem volna igaz. A Nemzeti Színház például, egy ideig egyetlen kommunista színházunk, a felszabadulás után hajlandó volt feudális múltjának hagyományait őrizni, polgári drámaírásunk leghaladóbb hagyományait nem. Szigetit, Sziglietit, Csikyit igen. Bródyt, Thury Zoltánt nem. A Rang és módot, a Liliomfit, a Buborékokat igen, A tanítónőt, a Katonákat, A nagy fejedelmet, vagy – horribile dictu! – az Olympiát nem. Amit hagyományainkból a feudális Nemzeti Színház nem játszott, azt nem játszotta a felszabadulás utáni Nemzeti Színház sem. És ma sem játssza. Mivel pedig sok mindent magától értetődően nem játszott abból, amit a régi igen, hagyományaink köre egyre zsugorodott. Később – néha éppen vidéken – megkezdődött a tetszhalottnak tűnő hagyományok feltámasztása, egy ilyen kísérlet nyomán került később a Nemzetibe a Mézes is. A Nemzeti azonban Vörösmartyn alul nem adta, egyetlen – különben dicséretes – ilyen irányú tette a Czillei és a Hunyadiak volt. (Igaz, hogy ezért is meg kellett küzdeniök színházatlan beállítottságú vagy maradian betücentrikus vagy irodalomtörténetien sznob bírálókkal.) Engem azonban most a hagyományokban is elsősorban a közönséghez való viszony érdek. Hol vannak azok a törekvések, amelyek ha nem is a szorosan vett népi, de legalább a demokratikus hagyományokat tükröző múltat próbálják feltámasztani? Ha idehoznak egy – kitűnő – varsói produkciót, amely újjáteremt egy régi lengyel népi játékot, lelkesedünk, és írói, rendezői erőfeszítéseket teszünk, hogy magyarul is megszólaltassuk. De hol van az igyekezet, hogy saját drámai anyagaink hasonló felélesztéséhez és újra-

költéséhez a méltó írói, rendezői erőfeszítést megtegyük? Talán keserűen hangzik, de úgy hiszem, nemcsak én érzem azt, hogy e tekintetben még nem teljesítettük a kötelességünket. Egyőnk sem.

Kezdetben vala . . . ?

Hosszú lett a kitérő, azt akartam jelezni, hogy a mi színházi világunk még arisztokratikusabb volt, mint az európai polgári színházé. Pedig Európában már a század eleje óta kezdtek jelentkezni azok a tendenciák, amelyek a nézővel való szorosabb, mindenekelőtt aktívabb kapcsolat megteremtésén fáradoztak. Mielőtt azonban továbbmennék, hadd szóljak egy szót a közönségnek erről az aktivitásáról.

Közhely az ember játékos volta, a homo ludensről könyvtárnyit irtak már. Az is közismert, hogy a dráma szó eredetileg cselekvést jelent. A színház az a játékos cselekvés, amely legtöbbször (nem mindig!) szóban nyilvánul meg. Ez a színházasdi valamikor a szabad ég alatt folyt, a közönség részt vett benne, a szertartásaiban, állást foglalt, beleszólt, beleavatkozott. A színjáték aztán bevonult egy erre a célra létesített épületbe és a közönségből egyre inkább passzív néző lett. A viláért sem akarnám úgy feltüntetni, mintha ebben a jelenségben én valami eleve károsat, visszalépést látnék. Nagy előrehaladásnak tartom mind a dráma, mind a színház fejlődése szempontjából. De idővel – mint Madách elaggott világitótornyából – minden hasznos újból káros régi lehet, és az a helyzet, amely a nézőt egyoldalúan passzív és egyre illőbben és egyre illedelmesebben passzív szemlélővé tette, kellemetlen mellékhatásokat érlelt. A néző nem részese, csupán élvezője, befogadója lett a színpadi életnek, amely vele szemben különálló, idegen, illúzióvilággá vált. Ennek veszélyeiről Brecht annak idején elég sokat értekezett, nem akarom azt itt most megismételni. A baj nem az volt, hogy a játék bevonult az utcákról, a terekről, a piacokról egy díszes – és drága! – épületbe, hanem hogy a néző lassan nem vett részt cselekvően a játékban sem fizikailag, sem értelmileg. A második világháború utáni színházi irányzatok, legeredményesebben az abszurd színház néven emlegetett törekvések (Beckett, Ionesco stb.), ez ellen az állapot ellen vették fel a harcot. Szinte érthetetlen, hogy egyesek nálunk ettől a színház eszmeiségét féltik. Olvastam egyik írónk vészkiáltását ezek ellen a modern színházi törekvések ellen, éppen annak jegyében, hogy mi lesz így a színház eszmeiségével. Egyesek teljesen a szó, az írás bűvöletében élnek és el sem tudják képzelni, hogy más is – a cselekvés is – hordozhat eszmeiséget, nemcsak a betű. Talán övön aluli ütésnek tűnik, de az az érzésem, hogy azaz valaki elmegy harcolni, esetleg meghalni a vietnami szabadságért, az hordozhat annyi eszmeiséget, mint egy, a vietnami szabadságról szóló írás. Hová vezet bennünket az írói gög! Hol van az a Faust, aki felébresszen bennünket ebből a betű-mámorból és kijavítsa János evangélista En arché én ho logosz-át („Kezdetben vala az ige”) arra, hogy „Kezdetben volt a tett.”

„Saját képzeletével teremtse meg . . .”

A századvég – ki ne ismerné erről Molnár szellemes elmefuttatását? – a néző nyakát szűk gallérba, tagjait szűk szmokingba, testét szűk zsöllyébe gyömöszölte, szellemét ugyanilyen szűk kalodába zsongította, a szabad vérkeringés mind az ereiben, mind a gondolkodásában gátolva volt. Ez ellen az állapot ellen már a század elején megpróbált harcba szállni a színház, sőt, bármilyen meglepő, maga Sztanyiszlavszkij is. Akik ismerik pályafutásának egészét, azok tudják, hogy létrehozott egy avangárd Stúdiót, amely életének csupán epizódja maradt, de amely következetesen és nem véletlenül elkerülte honi ismertetőink figyelmét. Sajnálom, hogy nem közölhetem itt a Stúdió teljes programját, amelyről maga így ír: „A Stúdió credója az volt, hogy a naturalizmus és a realizmus már kiélte magát.” De legalább hadd írjam ide a Stúdió hitvallásáról Sztanyiszlavszkij befejező szavait: „Az új művészet ereje a színek, vonalak, hangok kombinációjában, a szavak összhangjában van. Ezek általános hangulatokat keltenek a nézőben és észrevétlenül befolyásolják, de csak sejtéseket keltenek fel benne, hogy aztán *saját képzeletével teremtse meg a fogalmat.*” A Stúdió vezetésével Me-

jerholdot bízta meg, az ő feladata lett volna végrehajtani a programot, „hogy a közönség saját képzeletével teremtsen meg a fogalmakat”. Az oroszországi viszonyok – 1905-ben – nem bizonyultak alkalmasnak a kísérlet megvalósítására és Sztanyiszlavszkij megszüntette a Stúdiót. Nem színháztörténetet írok, nem kívánom részletezni azt a küzdelmet, amelyet a színház a továbbiakban a közönség reaktiválásáért folytatott. Brechtet és a német expresszionizmust már említettem, de se szeri, se száma azoknak a kísérleteknek, amelyek megpróbálták a cselekményt levinni a nézők közé, vagy a nézőket felvinni a színpadra stb. (Például Reinhardt gótikusra alakított egy New York-i nézőteret a híres Vollmoeller misztérium, a Mirakel előadásához.) Voltaképpen ezt célozta már Pirandellótól kezdve az egész naturalizmus elleni küzdelem. De még a képzőművészetek és más társművészetek oldaláról is nagyon sok kísérlet történt ezeknek a színházi törekvéseknek a támogatására. Csupán érdekesség, hogy ezek közt a művészek közt mennyi magyart – persze külföldi magyart – találni, mint Moholy Nagy Lászlót a szimultán hármas színpadával, Lábán Rudolfot a táncreformjával stb. (A „persze” itt annyit jelent, hogy a két háború között ezeknek a törekvéseknek erősen baloldali tendenciájuk volt: a polgárság feje felett a néppel keresni kapcsolatot. Erre idehaza nem volt lehetőség.) A ma legszélsőségesebb színházi jelenségeire, amilyen az „élő” színház, az „utcai” színház, de főleg a „happening”, elsősorban ezek a képzőművészeti törekvések voltak nagy hatással, közöttük is leginkább az „akció-festés”, amelyben maga a festés már szinte fontosabb, mint a kép.

A modern színház útjának minden irányvonala a felé a törekvés felé mutat, hogy a nézőt minél tevékenyebben bevonja a játékba, és akinek az enyémnél szélesebb áttekintése van a ma színházáról, az erről ontani fogja a példákat. A magyar nézőt azonban, és azt hiszem a színház fejlődését is, kevésbé érdeklik azok az extrém játékok, amelyek – egyébként nem természetellenesen – a néző személyét akarják bevonni a játékba, mint inkább azok, amelyek a néző szellemét akarják aktivizálni. Azok közül a modern színházi törekvések közül, amelyek ebben az irányban kívántak hatni, a legnagyobb lépést kétségtelenül az abszurdnak, vagy absztraktak kereszttel színház tette.

Az újat a régi alapján

Azon a bizonyos írószövegségi vitán, amelyről ennek a néhány írásnak a bevezetőjében írtam, egyik színházesztétánk Becketttről szólva gúnyosan kérdezte, hogy tulajdonképpen mi is az a Godot? A boldogság kék madara à la Maeterlinck? A lélek halhatatlansága? Miért nem mondja meg? Valahol Észak-Afrikában úgy játszották, hogy Godot, a földreform. Persze, mert az író semmit sem mond róla, így mindenki azt ért rajta, amit akar. Ez blöff.

Vagy: Közismert, hogy Ionesco „Orrszarvú”-ját először Barrault vitte színre a Théâtre Français-ben (ismertebb nevén Odeon). Barrault a rinoceroszokban német náciakat igyekezett ábrázolni, csordájuknak a szerző instrukciójában jelölt dübörgését a Horst Wessel dal, vagy valamilyen más náci induló fejezte ki. Néhány év múlva a darabot Párizsban egy másik színház is bemutatta. Ez azonban egész más, erősen jobb oldali politikai tendenciával. Ionescót megkérdezték, tetszik-e neki ez az előadás. Azt felelte, tetszik. Az újságíró felhívta a figyelmét, hogy annak idején Barrault mellett végigülte az Odeon próbáit és nagyon tetszett neki az az előadás is. Ionesco ebben nem látott semmi ellentmondást. Az a magyar kritikus, aki a figyelmemet erre az interjúra felhívta, hozzáfűzte, hogy ez cinizmus, politikai kétkulacsosság. Ionesco nem mer szint vallani.

Az örök hiba, amitől már Marx óvott: az újat a régi alapján akarjuk megítélni. Az új jelenséget a régi törvénye alapján akarjuk definiálni és ez nem megy. Ezen az alapon az újat szükségszerűen mindig el is kell utasítanunk. De hogy megint ne lépjek ki a dráma köréből, az abszurd dráma (jobb híján maradjunk meg ennél a megjelölésnél) valósága és igazsága egészen más. Mért követelnénk, hogy Beckett valljon szint a Godot-ban, mit ért rajta, az istent, a boldogságot, az üdvösséget, vagy egyáltalán mi az, amit várunk, amikor Beckett mondandója a Godot-val ennél sokkal szélesebb, amikor ő Godot alakjával éppen azt vallja, hogy mindegy, mit várunk, *bármit* várunk,

amitől azt hisszük, hogy az életünk értelmet kap vagy beteljesül, akár az istent, akár a boldogságot, bármit, hiába várjuk, csak magunkat és egymást áztatjuk vele. Mint politikai lényeknek jogunk van számon kérni Ionescótól, hogy ki mellett és ki ellen van, mi a véleménye a kapitalizmusról, a leninizmusról, az indokinaai helyzetről, vagy a társadalmi haladásról. De mint drámakritikusoknak első kötelességünk, hogy az Orrszarvút úgy értsük, ahogy van, és akkor éppen olyan értelmetlen azt kérdezni, kikre gondolt a rinoceroszokban, mint Beckett-től, hogy kire gondolt Godot-ban. Ionesco az Orrszarvúban az elembertelenedés általános folyamatát írta meg, mikor egy közösség egyénenként feladja önmagát és valami fenyegetés, vagy akár képzelt fenyegetés hatása alatt gyáván elembertelenedik. Ezek a drámák az általános, a legáltalánosabb emberi viszonylatok konfliktusait viszik színpadra, néha már-már filozófiailag absztraháltan, és szerintük a drámai kép konkretizálása a közönség dolga. Ahol a helyzetre ráismernek, ott a mű konkrét igazsága. Fájdalom, persze a színpadi szatira nézőterén az emberek mindig a szomszédjukra, sohasem önmagukra ismernek, de az abszurd dráma szerzőit ez nem érdekli, számukra ez is ráismerés. Schisgal nevét ismeri a magyar néző. A Szerelem, ő!-t láthatták színpadon is, filmen is, de díjnyertes egyfelvonásosait (Tigris, Gépírók) is játszották, sőt egy a Nagyvilág-ban meg is jelent. Schisgalt egyik darabjával kapcsolatban egy újságíró megkérdezte, mi volt a konkrét mondanivalója. Schisgal azt válaszolta, hogy azt ne tőle: a közönségtől kérdezze. Más típusú drámában gondolkodva ez a válasz cinizmusnak, vagy legjobb esetben szellemeskedésnek tűnnek. De Schisgal ezt a választ komolyan gondolta.

Hogy az ilyenfajta dráma létrejöttében a sajátos drámatörténeti és színháztörténeti okokon túl milyen szerepe lehet annak a pozitívumnak, hogy immár nemcsak egy világ van, a kapitalista, hanem kettő, a szocialista is, továbbá annak a negatívumnak, hogy mi is, a szocialista táborban is követtünk el komoly hibákat, az a szakembereknek lesz majd izgalmas témája. Az azonban biztos, hogy ez a fajta színház szinte a Sztanyiszlavszkij stúdió egyik törekvését valósítja meg. Nem hajlandó a közönséget egyszerűen fizető nézőnek felfogni, az értelmére, a szellemi együttműködésére apellál és nem megcsócsált igazságokat akar szájába rágni. Lehet ezzel a színházzal, egyenként a darabjaival egyet nem érteni, vitázni, el is lehet utasítani, de elemzés és megértés helyett vagy híján, könnyű elismerést kerésve, olcsó, vagy nem olcsó szellemességekkel elintézni – ebből nincs semmi hasznunk. Mert aztán mégis itt vannak a művek. Mindenesetre ettől félteni az eszmei színházat nevetséges. Vakok volnánk, ha nem látnánk, hogy vannak még nálunk, akik a gondolati színházat úgy képzele, hogy a közönségnek – a népeknek – előregyártott, kész gondolatokat nyújtson és ezzel elérje, hogy a gondolati színházban a közönség ne gondolkozzék. Ezek – nem kevesen vannak – többnyire már Brechtet sem szeretik, pedig az ő eszmevilágával nincs vitájuk.

Ebben az írásban azonban engem most a közönség érdekel, elsősorban a mi közönségünk, a szocialista színház közönsége, a továbbiakban erről szeretnék beszélni.

Itt azonban tájékozottabb olvasó megállíthat. Igaz lehet, hogy a szocialista dráma és színház emelkedéséhez a közönséghez való viszony bizonyos változására van szükség, de a szocializmusnak eddig is volt, ma is van elképzelése erről az új viszonyról, és ez a népszínház.

Hát igen, elérkeztünk a népszínházhoz.

Úgy érzem, olyan dolgokról, mint az irodalom és művészet, csak annak van joga hangosan gondolkodni, akinek meggyőződése, hogy valami jobb felé terelhet, mint ami van. A keserves azonban ebben az, hogy ilyenkor az embernek, akarja, nem akarja, a közhiedelmek és dogmák olyan aknamezején kell átbotorkálnia, hogy nem csoda, ha egy kicsit reszketni kezd a lába, mikor elindul. De hát most már nincs mit tenni, meg kell próbálni felszedni az aknákat. Beszéljünk hát a népszínházról...

(Folytatjuk)

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

– EGY CIKK ÉS EGY ELŐADÁS MARGÓJÁRA –
 A PESTI SZÍNHÁZ GYURKOVICS-BEMUTATÓJA –
 KÉT ESTE A THÁLIA SZÍNHÁZ STÚDIÓJÁBAN –
 VIDÉKI SZERZŐ BUDAPESTEN – NÉMETH LÁSZLÓ:
 BODNÁRNÉ –

A cikket *Pillanatfelvételek az amerikai színházról* címmel Marton Endre, a Nemzeti Színház főrendezője írta. A Nagyvilágban megjelent útibeszámoló egyik utalása villanófényszerűen világít be a magyar színházi élet mélyére. Marton Endre, a valóban illetékesek egyike, az amerikai színházakban folyó munkáról, a bemutatót előkészítő próbákról szólva a következő fejtegetésbe bocsátkozik: „Ezek, (mármint a próbák, – TE) elsősorban anyagi megfontolásból nem tarthatnak tovább hat hétnél. A hat hétből kb. ötöt napi 6 órai munkával töltenek. Az utolsó héten ez megemelkedik napi 12 órára. Jellemző az Amerikában látott rendezői és színészi munkára, hogy a próbák nagyon keményen, céltudatosan zajlanak le, minden esetben ún. három 10 percig tartó kávézó szünettel. Ezt elmondtam itthon, az volt a felelet, hogy azokat sokkal jobban fizetik. Az *itthoniak* szerint az *ottani* művészek ilyenkor más munkát nem végeznek. Nem így van. A próbák, különösen az utolsó héten, este, sőt éjjel is tartanak. A színészek többsége pedig este valamelyik operában vagy színházban foglalt. Vagy reggel és kora délelőtt valamelyik TV-show-ban dolgozik. De a próbákon mindig nagyszerű kondícióval és fegyelmezettséggel vesz részt.”

Hogyan, kérdezheti a naiv olvasó, a mi színészeink nem „nagyszerű kondícióval és fegyelmezettséggel” vesznek részt a próbákon? Hogyan, kérdezheti az is, aki gyatrán sikerült színházi bemutatók után gyakran hallotta, hogy mennyi munka fekszik a sikertelen előadásban is, nálunk a próbák nem „keményen és céltudatosan zajlanak le”? Hogyan, kérdezheti, aki történelmet tanít vidéki iskolában vagy eladó valamelyik boltban, talán neki sem kellene a munkáját teljes erővel és odaadással végeznie, mivel valahol a világon a történelemtanárt vagy a bolti eladót jobban megfizetik, mint nálunk! Tévedés ne essék, a fenti érveket nem egy vidéki színház (sok esetben valóban) rosszul fizetett színészeivel dolgozó rendező mondja el fölháborodás nélkül, hanem a Nemzeti Színház főrendezője, aki olyanoktól hallhatta, akiknek a többsége a magyarországi átlagjövedelem ötszörösét, tizszeresét vagy még többszörösét keresi.

A JELENKOR színházi beszámolóinak rendszeresebb olvasói aligha lepődnek meg a fentiekben. Aligha járunk messze az igazságtól, ha összefüggéseket látunk a Marton Endre cikkében fölpanaszolt szemlélet és a színházi előadások színvonala között. Koltai Tamás írta a Színház januári számában, hogy hiába próbált, nem tudott a sok budapesti előadás közül tíz olyant kiválasztani, amelyikben valami nem rontja le az összbemutatót. Senki nem irigyli az arra érdemes színészeket az anyagi megbecsülést, de a színházi munka rovására erejüket fölös film, TV, rádió, szinkron és egyéb szerepekre fecsérlő telhetetleneknek fegyelmi úton kellene végre megvonni az ésszerű háttért. Addig ugyanis a rendezők, valamint a színjátszást szívügyének tekintő becsületes művészek erőfeszítései hiábavalók lesznek.

Az előadás, amiről néhány szót szeretnék ejteni, a Vígyszínházban látható. E sorok írója a bemutató után nagy elismeréssel írt már róla, hogy most aztán szégyenkezve kelljen elnézést kérnie azoktól, akik csak hónapokkal később tudták (tudják) Illyés Gyula *Tiszták* című drámáját megnézni. Miután februárban újból láttam az ősszel bemutatott darabot, képtelen voltam eldönteni, hogy az írott szöveg különös művészi ereje, gondolatainak lenyűgöző gazdagsága miatt kerülték-e el figyelmemet az előadás

hibái; avagy a sok szereplőváltozás és ezzel az együttes játék nagymérvű föllazulása miatt tűnik most még a rendezés is számos ponton megoldatlannak. Annyi bizonyos, a mostani lapos, szétzilált előadások méltatlanok a műhöz, Illyés Gyula írói rangjához, de a Vígyszínház színvonalához is.

Ha valaki példát keresne annak bizonyítására, hogy Magyarországon ma „színész színház” van (nem rendező színház), aligha találhatna jobb példát Gyurkovics Tibor: *Az öreg* című darabjának Pesti Színház-beli előadásánál. Ezen ugyanis féltucat jeles színészt láthatunk, rendezői munkának azonban nyoma sincs. Csak találgathatjuk, mi-
ben merült ki a színlapon rendezőként föltüntetett Kapás Dezső tevékenysége, mert ahány színész, annyiféle stílusban, annyiféle elképzelésnek megfelelően játszik, részleteket összetartó, központi gondolatváz híján. Páger Antal „Az öregember” című magánszám-sorozatában igaz érzésekkel és enyhe szentimentalizmussal, kedves iróniával és mulattató öngúnnyal, melegen, szívhez szólóan és csetlő-botló ügyetlenséggel, kétbalkezességgel teremt emlékezetes figurát, szinte teljesen függetlenül az irodalmi szövegtől. Halász Judit saját, ellenállhatatlan egyéniségéből igyekszik életmentő vért pumpálni az előadásba; de mindvégig Halász Judit marad a darab Juditja helyett. Somogyvári Rudolf és Tábori Nóra realista vígjátékot képzelnek el maguknak, pontosan körülhatárolt társadalmi szatírárt játszanak – remekül, csak éppen nem egészen ide illően. Bilicsi Tivadar mély megértéssel hoz a színpadra egy különös figurát, a lassú észjárású, merev, de a saját helyzetével többé-kevésbé elégedett öregembert; emlékezetes alakítása azonban nem segíti elő a mű lényegének megértését. És jó a többi szereplő is, különösen Tordy Géza, aki talán legközelebb áll Gyurkovics színművének groteszk hangjához, parabolikus fölépítésében rejlő stílusához.

A Pesti Színház előadásának súlyos zavarai lehetetlenné teszik, hogy Gyurkovics Tibor művéről ítéletet mondjunk. Nyugtázhatjuk a párbeszédék jó fölépítését, nyelvi gazdagságát, az egyes jelenetek komikus erejét és a fölvetett probléma fontosságát, érdekességét. Gyurkovics azonban azért választotta a parabolikus építkezést, hogy a problémák két oldalát egyenlő hangsúllyal állíthassa be: az öreg szánalomraméltó, mert a fiatalok kihasználják, rosszul bánnak vele, nem becsülik; de a fiatalok szintén szánalomra méltóak, mert az öreg pusztja jelenléte lehetetlenné teszi fölszabadult életüket, megrontja együttélésüket; mohóságáról, terhes és alaptalan dicsekvéseiről, jószándékú kártékonyágáról már nem is beszélve. Mindennek azonban a színpadi játék görbetükrében kellene mélységeket, élességet, torzságot és eligazító erejű hangulatokat kapnia. Vagyis rendező kellett volna hozzá, aki a költői jelzéseket lefordítja a színpad nyelvére.

Fekete Sándor, akinek nemrég láthattuk *Öserdei Szümpozion* című első színművét a Thália Színház Stúdiójában, arról írt az *Élet és Irodalomban*, hogy szeretné megteremteni az igazi közösségi színházat, ahol kölcsönhatás alakul ki a színészek és nézők között. Fekete Sándor abban a kedvező helyzetben van, hogy a rendező Gosztonyi János és színészei nagy szeretettel, kedvvel, lelkesedéssel és szokatlanul sok ötlettel vittek színre drámairól pályájának első termékét. A közönség élvezi is a friss, szellemes előadást, a benne elrejtett különböző irányú paródiákat, és fölszabadultan nevet. A szöveg okosan ironizál filozófiai gondolatokat, nagy leleménnyel és nyelvi ötletességgel használja föl a klasszikus drámák ismert részleteit; finom, de – a közelmúltig – nagyon is keserű gunyorossággal idézi meg az emberiség történetét az embervéstől napjainkig. Amíg az író ötleteinek belső hajtóerejéből futja, nincs baj, néhol azonban mesterkélttség segíti túl a cselekményt a megfeneklés veszélyén. De talán a mesterkélttség zökkenőin is könnyebben átsiklanánk, ha a szerző színpadi jelenléte nem kapna oly erős hangsúlyt. Bármennyire igyekszik a szerző szerepét (is) játszó Kozák András elégáns, könnyed, bölcs és ironikus stílusú játékával a modorosságok élet tompítani, a közvetlenségi kísérletek a darab gyenge pontjai. Úgy vélem, a szerző szándékai, műhelygondjai és főleg mentegetőzései itt nem tartoznak a nézőre. Apróbb bosszúságainkra azonban szívesen terítünk fátylat annak az intellektuális mulatságnak az öröme, amit ez az előadás szerzett. Annál is inkább, mert meggondolkoztatással párosított nevetés nem éppen gyakori élménye a budapesti színházbajárónak.

Ugyancsak a Thália Színház Stúdiója mutatta be Gosztonyi János két egyfelvoná-

sosát a szerző rendezésében. Mindkét mű Eugene Ionesco parafrázisa; lényegileg más világhoz szóló művek átköltése, áthangolása a mi életünk problémáira. *A nagy lehetetlen*, az elsőnek játszott darab sikerült jobban; *A néma énekesnő* szellemes ötletét kissé túlságosan megnyújtotta a szerző. (És nem húzta meg a rendező.) *A nagy lehetetlen* a befutott sikerembert állítja szembe a „szakma sérültjével”, aki bosszút akar állni elrontott életéért, de erre is képtelen, noha a lehetősége megvan hozzá. Egyik oldalon a siker pöffeszkedik, tehetségre (már?) nincs is szüksége, helyzetéből adódik a siker újratermelése, a jólét, biztonság és hatalom. (Természetesen nem politikai, hanem erkölcsi vagy inkább erkölcsstelségi hatalomról van szó.) A másik oldalon ott áll a (talán) tehetséges szerencsétlen, aki valahol elrontott egy lépést, ez ellene sorakoztatta a külső körülményeket, s olyan pszichikai állapotot teremtett benne, amely akaratgyengésé-
ben, cselekvésképtelenségben nyilvánul meg. Sok igazság, sok jó megfigyelés, élet- és lélektani igazság van Gosztonyi Jánosnak ebben a groteszk hangvételű drámájában. Kár, hogy számos fontos problémát csak érint, fölvet, s ugyanakkor fölös ismétlésekkel, nem kellően tömörített párbeszédekkel egyes jeleneteket hosszadalmassá tesz. Az előadás azonban itt is jó, Drahotá Andrea, Inke László, az egyre jobban magára találó Kautzky József a szó szoros értelmében életre keltik a torzzá formált figurákat, végig lendületben tartják a cselekményt.

Az írók alkatából, származásából, műveltségéből és személyes élményeiből rendszertől olyan erős kötöttségek következnek, amelyeket nagyon nehéz átlépni. Nagy meglepetés lenne, ha Fekete Sándor gondolati feszültségekből fölépített első műve után következő alkalommal éppen a mindennapi élet vérbő ábrázolásában jeleskedne. Sem neki, sem a magyar irodalomnak nem tenne jó szolgálatot az, aki ilyesmire ösztönözné. A szellemi élet ugyanúgy a magyar valóság szerves része, ahogy az egyszerű dolgozó emberek mindennapi problémái. Néha azonban ez a sokat vitatott probléma ellenkező előjellel is jelentkezik. Semmi esetre sem szolgált Raffai Sarolta javára, hogy új színművében elhagyta azt a világot, amelyet kiválóan ismer, és a vidéki élet mindennapi problémáiból fakadó nyers élmény helyett egy lelkizéssel terhelt dramaturgiai feladványt állított *Utolsó tét* című drámája középpontjába. (Ha ezt valamilyen külső ösztönzésre tette, a tévedés terhe akkor is az övé.) Amikor a JELENKOR elismerőleg méltatta első drámáját, nem a szerkesztés tökéletessége vagy a gondolatok mélysége okán tette, hanem az életközelség és életismeret fenntartásokat elsöprő belső ereje miatt. Innen indulva és ehhez következetesen hozott Raffai Sarolta friss benyomásokat az újabb magyar drámairodalom nem túlságosan buzgó vérkeringésébe; ettől eltérve vált bizonytalanná és erőtlenné a Katona József Színházban bemutatott darabjában.

Miért éppen ezt a művét vállalta fővárosi színház? – Külső szemlélő nem tudhatja. Ráadásul sem Raffai Sarolta, sem a kritikus – aki rokonszenvvel figyeli pályáját – nem tehet szemrehányást a Katona József Színháznak. A rendező az a Babarczy László volt, aki tehetségét már sok alkalommal bizonyította. Most talán a feladat is kissé idegen volt tőle, de a siker hiánya így sem rajta múlt. Nem is a négy jeles színészen. Az *Utolsó tét* egészében elhibázott mű. Néhány jelenetében azonban sűrű, feszült drámai légkör jön létre; és a négy figura közül kettő valóságos, érdekes jellem, jó szerep. Kálmán György és Mészáros Ági élnek az alkalommal. Játékuk segít érzékelteni, hogy jelentős konfliktus magva rejtőzik egyfelől abban a felelőtlen, könnyelmű, bűnös mulasztásokkal terhelt életfölgásban, ahogy a zongorázgató, finomkodó férfi elvonul az élet problémái elől; másfelől abban a könyörtelen, erőszakos stílusban, ahogy az asszony semmire sem tekintve megteremti maga és családja számára a lehetséges legjobb körülményeket, kihasználván minden kínálkozó alkalmat a gyarapodásra, javak szerzésére, fölemelkedésre. Kálmán György oly sulytalan, erőtlen, légies, mintha egyike volna a zongorafutamoknak, szinte csak a bágyadtsága alatt lapuló rosszindulat, negatív erő teszi valóságos lényé. Drámai szerepe azonban meglehetősen passzív, csak ellenpontja erőtlől, tevékenységi vágytól duzzadó feleségének. Ennek a paraszti sor legutoljára a svábhegyi villába emelkedett hatalmas energiájú asszony-
nak a sorsában kétszeres tragikum rejtőzik; az önerejéből az adott társadalom erkölcséhez alkalmazkodva kiemelkedett emberé, aki szembekerült a társadalom fölemelkedésének következtében létrejött új helyzettel; – és a tevékeny emberé, akit rajta

kivülálló okok tétlenségre kényszerítettek. A cselekmény azonban nem bontja ki ezt a konfliktust, és erre nem is alkalmas. A svábhegyi villa művi környezete, a maszek kötöde ide nem illő kérdése akkor is keresztezné a dráma kiteljesedésének folyamatát, ha a szerző nem hangolná át az egész problémát az öregek és fiatalok ellentétére. Itt aztán a legnagyobb zavarban vagyunk. Az idősebb nő valóságos problémáival a fiatalabb csupa közhelyet állít szembe. A két fiatalról voltaképpen semmi lényegeset, egyé- nit nem tudunk meg, így aztán nem érezzük indokoltnak, miért buktatják meg a fiú anyjának a címben hangsúlyozott „utolsó lehetőségét”. Raffai jól tudja, hogy a fiatalok nem egy új erkölcs makulátlan képviselői, sőt fölillantja azt az ironikus gondolatot is, hogy az ifjú menyasszony semmivel sem különb az idősebb nőnél, csak módszerei mások, mégis az ő ellenállásukra építi a tragédiát (?). Végső soron az „utolsó tét”, a maszek kötöde terve azért nem sikerül, mert a fiatalok nem kérnek belőle. Hogy ez mit jelent, nem tudjuk meg; nem is következtethetjük ki, mert ha az idősebb asszonyban valóban olyan energiák vannak, mint azt az előzőek alapján sejthetjük, nyilván új „tétet” keres majd; ha pedig ezek az energiák – esetleg már – nincsenek meg benne, úgy a probléma eleve érdektelen volt. Mégis annyi erős részlete van a darabnak, hogy a kritikus megkockáztathatja reményének hangos megfogalmazását: a kudarc után Raffai Sarolta visszatér abba a közegbe, amelyből eddig erejét merítette és szerez még a benne bizóknak kellemes meglepetéseket.

Amikor jó három évtizede a Nemzeti Színház Németh László *Cseresnyés* című da- rabjának bemutatójára készült és a terv ellen (a szerződések gúzsába kötve) a szerző tiltakozott, többek között a *Bodnárné* bemutatását ajánlotta. Az ebben érzékeltetett önminősítést a kritika később nem fogadta el. Németh László felszabadulás előtt társadalmi drámáinak élére általában a *Cseresnyést* és a *Villámtényneft* szokás állítani. A Madách Színház mostani bemutatója megkérdőjelezi ezt az álláspontot, s a *Bodnárnét* értékesebb műnek mutatja a vártnál. (Mellesleg, az 1932-ben írott *Bodnárné* sorrendben Németh László első drámai alkotása.)

A *Bodnárné* anyaga két ellentétes szellemi hatásból ötvözőtt: Németh László görög-ség-élményéből és a szerző társadalmi reformgondolataiból. A görög-ség-élmény jelentőségéről Németh László szépíró munkásságában elsősorban a kritikus-esszéista művei alapján szokás – némi túlzással – beszélni. A *Bodnárné* szinte az egyetlen jelentős alkotása Németh Lászlónak, amelyet alapvetően befolyásolt ez az irodalomtörténeti hatás. A tér és idő szigorú egysége mellett a sortragédia elemi ereje mutatja ezt. Amint a cím is hangsúlyozza, a dráma az anya tragédiáját kívánta előtérbe állítani; az anyáét, aki egyenlőtlenül szereti fiait, miután azonban megkülönböztető érzelme és bánásmódja végzetes következményekkel járt, mindent megtesz, hogy kedvencének gyilkosát, most már egyetlen fiát megmentse – magának. Ádám Ottó rendezése – talán bizonyos mértékig szerezposztási okokból – áthangolta a dráma belső arányait, és a kiemelkedés-helyben maradás problémájára építette az előadást. Talán ezért érez- zük olyan időszerűnek ezt a bemutatót, mégis sajnáljuk, hogy Kiss Manyi hatalmas ere- jű, mindent elsodró lendületű, a sorsot kihívó görög hősnő és parasztasszony helyett egyszerűen magyar parasztasszonyt játszik. A rendező elképzelésébe illeszkedve, s ta- lán azt is kissé erőtlenné formálva, hidegséggel, okos számíttással és finom szeretettel helyettesíti a Németh László képzeletéből sugárzó szenvedélyt. Visszafogottsága néhol fölöslegesen szakítja meg a feszültséget, csökkenti a tragédia robbanásszerű kifej- letét.

Itt kell közbevetni, hogy a dráma társadalmi háttérének minősítésével nem árt óvatosan bánni. Sajnos ma is akadnak, akik – többek között – Németh Lászlóra hivat- kozva „népi származású értelmiségről” beszélnek, miközben csak és kizárólag a pa- raszti sorból kikerültekre gondolnak, holott az új magyar értelmiség jelentős hányada, különösen műszaki és gazdasági területeken, munkás származású. (A két réteg útjának különbözőése irodalmilag szinte érintetlen terület.) Nem árt arra sem figyelmeztetni, hogy Bodnárné módos gazdák, cselédet tartanak, s ha az öreg Bodnár meg idősebb fia nem dolgozna oly keményen, még többet tartanának. Van is becsülete a családnak fa- lujukban, az iparosné örülne, ha lányának az idősebb Bodnár fiú udvarolna, sőt az in- téző sem „te Jánosnak”, hanem Bodnár úrnak szólítja a paraszti sorban megmaradt test-

vért. Így aztán mielőtt messzemenő szociális következtetéseket vonnánk le a darabból, figyelembe kell venni, hogy szülei szegénysége miatt nem csupán a munkás és szegényparaszt, de az értelmiségi gyerekek tekintélyes része is más körülmények között végezte tanulmányait, másként tekintett jövőjére, mint Bodnár Péter, akinek családja rendkívül kedvező életmódot biztosított, átsegítette a nehézségeken, és valósággal belénevelte az urak közé tartozás gondolatát. Ha Bodnár Péter nem módos gazda fia lenne, sem a városban, sem a falusi „előkelőségek” körében nem fogadnák be olyan könnyen, mint azt a dráma alapproblémája föltételezi.

Ádám Ottó azokra az ellentmondásokra építette az előadást, amelyeket Németh László és Illyés Gyula vettek elsőnek észre, s amelyek ma is ingerlő módon tovább élnek, noha társadalmi háttérük rég megszűnt. Sok éve nincsenek már nálunk földesurak, akiknek pálmaházában a falu „vezető rétege” zártkörű mulatságot rendezhetett; de korántsem lehet ilyen egyértelműen kimondani, hogy nincsenek a falusi (és városi) kiemelkedettek között szép számmal olyanok, akik ma is a volt feudális osztályok életstílusát igyekeznek utánozni, és lenézik (többé-kevésbé nyíltan) azokat, akik a társadalom fennmaradásához szükséges fizikai munkát helyettük (is) elvégzik. Ez Németh László drámájának a magva: az egyik fiú otthon maradt, dolgozott látástól vakulásig, és főlháborodás nélkül vállalta ezt az áldozatot, míg az eredményre rá nem döbönt; s ez az eredmény nem az, hogy testvéréből mérnök, értelmiségi lett, hanem az, hogy úrrá változtatta a „kiemelkedés”. Németh László a dráma írásakor abban reménykedett, hogy nemzeti problémáinkat a népből származott új értelmiség oldja majd meg. De – ámbár a *Bodnárné* az a drámája, amelyben elméletek a legkevésbé befolyásolják a mű belső törvényeinek érvényesülését, – itt figyelmeztet a legnagyobb nyomatékkal, hogy a kiemelkedő értelmiség csak akkor töltheti be hivatását, ha életstílusában, szemléletében is mássá válik, mint a „régii”, vagyis nem az uralkodó osztályhoz köti magát, hanem a tömegek képviselője lesz. Bodnár János lázadását a vadászkalap, a vadászat, a dologtalan élet, a könnyűvérűség látványa robbantja ki. Bodnár öccse nem rossz fiú, tisztaban van családja áldozatával, hálás is a maga módján, sőt érzelmi kötelékeit sem akarja megszakítani, csak éppen abból nem enged, hogy a mérnöki diplomával az „úr” címet is megszerezte, ez pedig arra jogosítja, hogy eltartsa magát, – amikor testvére a legnagyobb dologidőben asztagot rak, ő a feudális osztály (legalsó) rétegével vadászni menjen. (A vadászatot a harmincas évek közvéleménye a legjellegzetesebb úri passzióknak tartotta.) Végő soron a pohár egy úrilány kacérsága miatt csordul ki. Németh László nagyon világosan fogalmaz: nem egyszerűen szexuális éhségről van szó, hiszen parasztlány szeretőjének teste korlátlanul János rendelkezésére áll. (Itt az ő gondolkodása is feudális elemekkel terhes.) Mégis szexualitásán keresztül fogja meg az úrilány, Cicuska, szokatlan viselkedésével, ruházódásával, kacérságával, de mindenneknél inkább származásával.

A rendező elképzelése Bodnár János szerepét állította középpontba a fojtott légkörű, feszültségektől terhes, végre valóban drámai erővel ható előadáson. Ahogy Huszti Péter megmozdul, megszólal, megsűrűsödik a léghő. A fiatal színész lefojtott szenvedélyei kezdettől fogva a tragédia kirobbanásával fenyegetnek. (Nagy kár, hogy szövegmondása nem éppen kifogástalan.) Huszti szerepértelmezése Bodnár János tompa, tisztázatlan indulatait hangsúlyozza – nagyon helyesen. Csak elutasítás, csak romboló erők izzanak természetlen, lassú mozgású képzeletében. Ezért nincs és nem lehet kiút a tragikus zsákutcából. Péter (Balázsovits Lajos) könnyed, elegáns életstílusával, Cicácska (Almásiné Éva) elkényeztetettségével emeli ki és teszi világossá, hogy János ösztönös lázadásai mi ellen irányul. Balázsovits hibátlan játékahez sorolhatjuk Dégi István fegyelmezett alakítását az idősebb Bodnár János szerepében. (Almásiné Éva mintha tanácstalan lenne, hogy Töröcsik Mari vagy Psota Irén színészi útját kövesse, holott mostani szereplése is saját egyéniségének sok-sok színét villantja föl.)

A Madách Színház bemutatójának biztató mozzanata nem csupán a közönségsiker, az aránylag fegyelmezett, jó előadás, de – talán mindenekelőtt – az, hogy a *Bodnárné* a négy évtizedes por alól előbányászó Adám Ottónak határozott mondanivalója volt a darabbal.

Gitár-song

*mi vagyunk a
 farkasok
 farkas apák
 farkasai
 körmüket
 egymás dühén
 élesítők
 kültelki
 ordas télben
 vonítók
 véres vadász vadjai
 soha vért nem kóstolók
 nádasokba- üzöttek
 nyájas hitre térítettek
 holdéneklők fogaiktól
 megfosztottak tépettek
 éhükben is átkozottak
 hideg hóra horgadó
 mi vagyunk a
 báránývérű farkasok*

Önarckép

*szemed alá kék idő árkol
 elfut előled április
 itthagya az erdő
 sorsod bohóca te
 bárhova még
 játékaid már megtagadnak*

*napjaid faggatható
 firtoroghatnak énekeid
 éjszakád szennyesét szellőztetheted
 zsebedben aprópénz
 karodon óra van
 csontodban az idő évgyűrűi*

Nemzedékek

*JÖNNEK még lányos-képűek
 holnap tán farkas-léptűek*

*KÉT SZÉKLÁB közt zsinég
 rajta egy-dallamon*

*ÉVENKÉNT
 hitéhez-soványodik*

*TUDJUK a vádat az
 ellentámadás ellenérveit*

*(ÉS TI? holdon-csillagon
 most álmélkodók?)*

*HOLNAPI ÉLETÜNK
 kutakból a tavasz kiáltozása*

*EMLÉKEM pléhvödör a tócsák
 mértana tűzfalak*

*térképei a roppanó
 palánk*

*(MI HISZÜNK
 ti hittetek
 ők hinni fognak)*

DÉRY TIBOR VERSEI

Jegyzetek A felhőállatok c. kötetéhez

Regényírók verseit a kegyelet szokta összegyűjteni vagy az irodalomtörténeti figyelem. Mert vajon nem kegyeleti aktus-e, amikor Eötvös József, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond és Veres Péter verseiről megemlékezünk? Még Eötvös esetében is, pedig az ő költői műhelyéből olyan antológia-darabok kerültek ki, mint *A megtagyott gyermek* és az *Én is szeretném*... Mégis mennyivel tartalmasabban és hitelesebben képviselik őt regényei. Azért utalok erre, mert Déry Tibor versei nem ilyenek. Nem a kísérletezés, a műfajkeresés vagy egy sikeresnek tetsző „violon d'Ingres” termékei, hanem – és ezt határozottan el kell mondani – egy *szuverén költő szuverén alkotásai*. Déry versei, miket most végre felkutatott és *A felhőállatok* című kötetében az olvasóközönség elé engedett, a modern magyar költészet egyik változatát, az avantgard egyik lehetséges típusát képviselik. Közreadásuk élettel népesítette be a modern magyar líra történetének egyik fehér foltját, művészileg és irodalomtörténetileg egyformán nagy nyereség.

Volt idő, midőn Déryt elsősorban költőként vette tudomásul a közvélemény és a kritika. Vas István önéletrajzi írása: a *Nehéz szerelem* beszél arról, hogy a húszas évek költői életében milyen vonzást gyakoroltak rá Kassák, Illyés és – Déry versei. Gaál Gábor pedig a kolozsvári Korunkban nyugtazza ekként Déry második verseskötetét: „Súlyos és nyugtalanító könyv. Súlyosabb és nyugtalanítóbb, mint bármelyik kötet, mely Kassák kötetain kívül a magyar avantgarde mozgalmasabb esztendeiben megjelent. Súlyossá és nyugtalanítóvá teszi... Déry eredeti lírai egyénisége, melyből az álom, az absztrakció s a naturalista és impresszionisztikus látás sajátosan kevert formálásában fakadnak egy egyetemesebb szimbolikára törekvő vers inkább szürrealista, mint minden egyéb poemái. Az az öt-hat vers, amely leginkább jelzi Déryben az értéket és erőt, a legfrissebb magyar irodalom öt-hat legjobb verse.” Lehet, Gaál Gábor eltúlozta kedvező ítéletét. Kritikája azonban mindenesetre sejteti azt a megbecsülést és azt a várakozást, amivel a baloldali irodalom fogadta Déry Tibornak, a költőnek fel lépését, műveit.

De mit mond verseiről maga Déry Tibor? „Magam sem tudom, mit gondoljak e kötetemről – írja összegyűjtött verseinek utószavában. – Prózáírás közben néha azt hiszem magamról, hogy lírikus vagyok, e kötet olvastán, hogy mégis inkább prózáíró.” Ha a költészet többet jelent, mint pusztán versírást, vagyis ha a művészi teremtés és önkifejezés személyes alakzatát értjük rajta, Déry feltétlenül költő volt prózai munkáiban is. Hivatkozhatnám *A kéthangú kiáltás* lázadó szenvedélyére, a *Szentől-szembe* önvallató lírájára, az *Ítélet nincs* önelemző vallomásaira. Vagy akár *A befejezetlen mondatra*, amelyet ugyancsak lírai indulat szó át: a helykeresés és tájékozódás, a vállalkozás és elkötelezettség személyes indulata. És nemcsak a regényt szervező indulat lírai, hanem a fogalmazás is költői természetű. Egy-egy leírása szinte a szabadvers önfelédlt áradására emlékeztet, a mondatoknak belső ritmusa van, mint a regényt kezdő híres jelenet – a Csáky utca leírása – mondatainak is: „A kemény hideg miatt már kora este kiürültek az utcák, s minthogy a nagyobbbrészt új épületekben egész emelet-sorok még üresen, eleve fénytelenül álltak, a lakott szobákban pedig a redőnyök viszsztatartották a belső lámpafényt, míg odakünn a ritka utcai gázlámpák közül csak minden második égett, s gyenge fényüket vastagon bebugyolálta a köd, a Csáky utca sötétén és használatlanul terült el e decemberi estén, mint egy vágány, amelyet leállítottak a forgalmi hálózattól.” A mondatok belső arányossága, mértani rendben tagolt szerkezete Déry avantgardista verseiből ismerős.

*

Az első versek a forradalom igenlését, vágyát és lelkesültségét hirdetik. Déry megváltást várt a forradalomtól: nagypolgári származásának nyűgétől éppúgy általa kívánt szabadulni, mint attól a folytonos lelkiismeretfurdalástól, amit a kapitalista társadalmi rend haszonélvezőjeként kellett éreznie. S tőle várta a nyomor felszámolását, a szabadság egyetemessé tételét, a háború megszüntetését: az emberi személyiség korlátlan kibontakozását. „A tragikumba zárt világnak, a minden oldalról, égről-földről zuhanó fájdalomnak megoldása: a mindenség forradalma, az anarchikus forradalom” – írta 1919 tavaszán. Az összegyűjtött versek élére tett (az 1922-ben Bécsben megjelent *Ló, búza, ember* című kötetet is nyitó) vers: *A gyűjtogatók* éppen ezt a forradalmi hitet és lelkes reményt vallja meg. „Nagy viaszgyertyákkal kezükben vándorolnak a planétán, mely csendben forog égő világok között. Szájukon kialudt gyarak súlya, térdük véres és földes, zsebükből száraz kenyérhéj lóg és leheletükön, mint tenyéren a legyek, sebes lábakkal táncolnak az istenek... s tenyerükből cseppen a tűz s hajuk mint csóva lobog a jég fölött – állj meg sátn! állj meg kenyér! állj meg éhség! állj meg csoda! állj meg vörös zászló!” – hirdeti a fiatal Déry a gyűjtogatók: a forradalmárok igazát.

A forradalom kudarca őt is kétségbeejtette. Dérynek, aki a legközelebbi jövőre várta az emberiség szabadságának és testvériségének kivívását, túlságosan is nagyot kellett csalódnia. Nemcsak gyászolt, hanem reményét is elveszítette. Kétkelkedni kezdett a történelem igazságában, az emberiség haladásában s kétségbeesetten figyelte a látszólag céltalan küzdelmeket. „Az álom vize – írta *Lázadás* című versében az ember lehetetlenségéről – felissza a világ megvakult arcát, mely lassanként elnémul, mint a jégtengerek hala. A csobogás elhal. Csak itt-ott nyúlik ki a mélyből egy kéz, vékony kéz, hosszúkörmű vékony kéz, hosszúkörmű vékony fekete kéz lázadóva isten engesztelhetetlen arca felé, mely eltakart már minden egeket”. A kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érzését szuggereálja ez a vers; Déry úgy véli, hogy az emberrel idegen erők játszanak. *Barátom nálam aludt* című versében így beszél: „úgy éreztem, / hogy az élet rendetlen, és hogy mi végre küzdeni epileptikus istenekkel / és érne kalázmódra és füttyszóra halni minek?” És a történelmi szorongás fájdalmát csak erősíti személyes sorsa: a száműzetés. A világban kóborolva, otthontalanul, céltalannak tudja saját életét. *Éjjel a parkban* című versében így jeleníti meg a kiszolgáltatottság lelkiállapotát: „Nem tudok elmenekülni! Nem vagyok sem apagyilkos, sem anyagyilkos, sem hasfelmetész, / de mint döglött hal, felfordulva, hassal a nap felé, / úgy úszom, tehetetlen, napjaim keserű levében, / sebzett homlokomat tárva.”

A gyász, a kétségbeesés és a reménytelenség a halál vízióit idézi fel. Déry egyre az emberiség pusztulásának látomásával viaskodik. „Az utolsó ember meghalt – írja *Az üvegsziget* című versében – a föld, nagy üvegsziget, hangtalanul úszik a nap körül cifra kénsárga felhőbojtjaival.” E kozmikus víziók mögött a világegyetem közönyének felismerésével találkozunk. Déry Bécsben és Párizsban ismerkedik meg azzal a természettudományos és lélektani forradalommal, amely a század eleje óta tart. Einstein, Planck, Freud és Jung felfedezései és elméletei végleg lezárják a tizenkilencedik század antropomorf világvélelét. Azt bizonyítják, hogy a világ voltaképpen személytelen törvényeknek engedelmeskedik, s e törvények az ember felett is uralkodnak. Bizakodó korok és gondolkodók azt vallják, hogy az ember felkutathatja, s ezért szolgálatába állíthatja e személytelen törvényeket. Déry azonban egy bukott forradalom után, száműzötten ismerkedik az új világvélellettel, – miben reménykedne tehát? Nem a lehetőségeket latolgatja, melyek révén az ember kiszabadulhat a szükségszerűségek szorításából, hanem a világ közönyének súlyát érzi, a teremtés és pusztulás céltalan küzdelmét figyeli. „A természetben nincs értelem – írja *Dadaizmus* című tanulmányában, mintegy előlegezve a G. A. úr X.-ben későbbi világvélelletének egyik elemét. – Nővények, emberek össze-vissza burjánoznak, csillagok kergülnek körülöttük... lehet, hogy mindennek külön-külön megvan a maga pillanatnyi értelme, de együtt s egyszerre nézve csak a kaosz céltalan, sötét rángatózásának látszik.” Az ember hiába próbál teremtés és pusztulás eme céltalan párharcába avatkozni, tevékenysége hiábavaló és nevetséges. „Évezredek óta hiába küzdünk a természet s ösztöneink lázas és vak erőivel – folytatja az előbbieket –, ami eredményt emberi tudás és hatalom elért, az mint víz-

csöpp a tüzes sziklán, pillanat alatt szertepárolg, ha megcsapja a sors örjöngő lehelete . . . minden fáradozás meddő, . . . minden rendszer, amit a tudatos ember épített az élet köré, csak ideig-óráig bírja ki a természet vad öleléseit, hogy aztán megroppanva összehulljon." A világ alaptörvényének tehát a pusztulást tekinti, amely persze csak emberi szemmel nézve azonosul a rosszal, a kozmosz számára közömbös folyamat.

Ha a kozmosz személytelen törvényei építés és rombolás véletlen ritmusában görgetik a létezés, az ember munkája, tevékenysége ebbe a ritmusba avatkozik bele. Az ember megzavarja a kozmosz „rendjét”, anélkül azonban, hogy esélye lenne a győzelemre. E gondolat szólal meg Dérynek *Az ember kivált a rajból* című versében, amely a világegyetem végső nyugalmanak oktalan és meddő megzavarásával vádolja az emberi tevékenységet. A kiábrándult író személytelenségre vágyik. Úgy érzi, hogy az emberi létezés valójában közbeavatkozás a világ nyugalmaiba; az ember maga rút kelevény a világ testén. Irtózás fogja el: „azt álmodtam, hogy ember vagyok – olvassuk *Éjjel a parkban* című versét – Verejtékes arccal / ébredtem fel s megtépdestem hajamat s port hintettem szemeimbe.” A kétségbeesés panasza és filozófiája ez. Déry azonban őszinte fájdalommal éli át ezt a kétségbeesést. Nem cinikus elembertelenedés az ő keserű bölcelete, hanem a történelem hiábavaló küzdelmeinek látványán érzett partalan fájdalom.

A reménytelenségek e végletes fokán valóban nem marad más valóság, mint a személyes lét és öntudat. A száműzött Déry, miután elsíratta az elbukott forradalmat és a menthetetlennek hitt emberiséget, önmaga felé fordul, saját lelkébe hatol. Indulásához hasonlóan önmagát elemzi, vallatja. *Koldus* című versében mondja: „én vagyok az úr s a kút s én vagyok a koporsó.” Kívül került a társadalom intézményein: „már rég kikapcsolták telefonomat / és életemet e sült társadalomból” – vallja az *Éjjel a parkban* soraival. A tökéletes magány állapotában él, senkihez sem tartozik, gyökértelenül és céltalanul kószál Európa városaiban. A magány mítoszait veti papírra: „az utcák üresek – hangzik *Városi képek* című versében – a házak üresek a szobák üresek, minden ember saját emlékévé foszlott szét és elszállt, én egyedül vérzek a téren a gázlángok alatt / fölöttem a vérpad / most fejezték le az utolsó csecsemőt.” *Üvegsík* című versében pedig ezt olvassuk: „Egyedül vagyok / este nagy üvegsíkon szaladok, olyan hideg van körülöttem, a szél / izzó golyókat sodor, tükröződnek és süketen vízbe esnek / az üvegsík körül színtelen víz áll / a szél kerget, himbálódom és félek . . .” Az e versekben megfogalmazott emberi állapot logikus következménye az elidegenülés. Déry „idegennek” érzi magát mindentől és mindenkitől. Ezt a közérzetét tárgyiasítja, az iménti versek élményanyagának epikus összefoglalását adja *Országúton* című regényében.

Abból a lelkiállapotból, amit ez a regény mutat, már nehezen lehetne tovább lépni a semmi felé. Inkább visszafelé lehet jutni, újabb reménységet lehet gyűjteni, újra lehet rendezni az összefüggéseket. Az idegenség és a kétségbeesés után Déry is lázadni kezd sorsa, a világ rendje és a társadalom berendezése ellen. Ez a lázadás egyre tartalmasabb és egyre konkrétabb; maguk a versek is utalnak arra, hogy a lázadó indulat nem független a szociális forradalom eszményeitől. A *Páris!* szövegébe az Internacionálé sorai szövődnek, a *Mama Oroszország* pedig az orosz forradalom iránt érzett hűségről és vonzalomról beszél: „te kedves anya te, hosszúszerű virágok nőnek szájadból / számtalan csecseden galambok ülnek / tedd szívemre kezeckédet, meghalok / fölöttem süt a nap”.

A lázadás után ezért az otthonkeresés küzdelme következett. Már az előbbi vers is sejtette, hogy Déry voltaképpen a szocialista mozgalom elkötelezettségében kereste és találta meg otthonát. Ennek első feltétele az volt, hogy belássa az anarchista függetlenség képtelenségét, az idegenség körül kialakított mítosz csődjét. Ez a belátás lényegében megtörtént. Önmagában azonban még kevés: a magányból ki kell emelkednie, pozitív kapcsolatokra, közösségi elkötelezettségre kell szert tennie. Déry legnehezebb éveiben is őrizte a humanizmus eszményeit, bizonyára akkor is, amidőn kétségei között meg kellett őket kérdőjeleznie. Verseinek állandó szólama a jóság, az expresszionista elragadtatás az Ember iránt. Részvétellel osztozik az emberek sorsában,

bár nem mindig érti, ismeri gondjaikat. *Bánat* című versében írja: „Sápadt fejfel / te ott a fasorból csak nézd az üres keringést: rabot, fecskét meg tolvaj feleségét / és utolsó ballagását az elbukott parasztnak; / nem baj, hogy meg nem érted: koplalva és tisztán / fuss csak tova a bánat zsákjával lábad körül.” Képei között gyakran tűnik fel a jóság szimbólumaként a kenyér. Önszemléletét is a jóság és az emberszeretet igényében alakítja ki. „Itt táncol D[éry] T[ibor] marslakó, kenyérből font tagokkal” – olvassuk az *Önarcképben*. Majd: „egy pásztor haladt át a mezőn / sok ezer év után / megtalálta D[éry] T[ibor] rég meghalt szívét / házat épített belőle / boldogan élt.” Vagyis küldetését az emberek szolgálatában fedezi fel. Igaz, ezek a vallomások még meglehetősen elvontak, mégis a személyiségben állandósult szolgálatigényről, közösségvágyról árulkodnak. A magányos író egyre kevésbben keresi a kapcsolatokat, a méltó elkötelezettség lehetőségeit.

Ezekről a lehetőségekről és az érettük vívott belső küzdelemlről olvassuk a harmincas évek második felének verseiben. Ezek a versek azonban már a műfajváltás útját készítik elő. A mozgalmi rendben vállalt elkötelezettséget, a lázadástól és a részvételtől a forradalomig megtett utat most már a prózai írások jelzik. A *prágai lány* és a *Theokritosz Újpesten* című novellák, a *Szemtől-szembe* című regény s főként a *Befejezetlen mondat*, Déry prózájának klasszikus remeke. Ezek a művek a keresés-kutatás után a bizonyosság szólamát zendítik fel, s ebben a szemléletváltásban, magatartás-átalakulásban van a műfajváltás értelme és magyarázata. Déry a megtalált feladatot, a vállalt szolgálat biztosabb emberi helyzetéből beszél: az avantgardista költészetet a realizmus felé tájékozódó próza váltja fel, a modern líra határtalan szabadsága után a valóságot kutató regény fegyelmében talál Déry személyisége új kibontakozást.

*

A fiatal Déry a lázadás költője, az avantgardista líra irányzataihoz és formáihoz is ez a lázadás köti. Déry a modern irányzatok csillaga alatt indult, a *Lia* vagy a *Kéthangú kiáltás* az expresszionizmus szellemét és eljárásait követte. A későbbi regények és elbeszélések is az avantgardista irányzatokhoz csatlakoztak; maga az *Országúton* is az expresszionista és konstruktivista stílus példait mutatja fel. Író és irányzat kapcsolatát azonban legeredményesebben Déry verseiben és elméleti állásfoglalásaiban nyomon követhetjük. Két verseskötete: a *Ló, búza, ember* és az *Énekelnek és meghalnak* valóságos albuma a modern irányzatok törekvéseinek. Legfőként Kassáktól tanult. Sinkó Ervin mondja el egyik emlékezésében, hogy amikor első verseivel felkereste Kassáktól, a mester így beszélt: „hogyan lehet ezt a banális szót leírni, hogy Nap. Írja azt, hogy kicsattant égi nyársfa.” Nem tudjuk, vajon Déry kapott-e hasonló oktatást, a Napot mindenestre rendkívül „kassákos” módon jelenítette meg. „Üdvözlégy Nap – írja –, te asszonyi térdkalács, / spiritszforraló és zenélő óra” (*Éjjel a parkban*). Versei végsőkéig absztrahálják közlendőiket, ugyanakkor érzéletes metaforákat teremtenek. Déry azonban romantikusabb szellem, mint Kassák. A mester architektonikus szerkesztése, konstruktivista stílusa helyett ő egyfajta szertelenül expresszív kompozíciót használ, gyakran barokkosan zsúfolt nyelvet beszél. Versei nem olyan szervezetek, mint Kassák költeményei, szabadabban áradnak. Az expresszionista indulás után nem a konstruktív irányzat fegyelmező rendjébe fejlődnek, inkább a szürrealizmus szabadsága felé. Egyik sokat vitatott versében: az *Utolsó szóban* például így fogalmazza meg szorongását: „Eltakarom arcomat. Gyenge a tűz mely a piros cseréptől alatt lobog a vak sarokban. A tálban gyümölcsseim leve szürkén forr és dörög mint a tenger. Ki kavarta fel kanálával ezeket a dühöngő hullámokat házi edényemben melynek partjai oly törékenyek és gyengék? Hallgatom a vihart, a lecsapódó füst fölött elrohanó vihart. A meder fenekén az egyhangú kagylózúgás: mintha a bűn és a kétségbeesés almája főne. A tálból már szivarog a föld elviselhetetlen sötétsége. A tenger meg fog nyílani. Utamnak is idő előtt vége szakadhat.” E verset Déry maga Hölderlinnel veti össze: a „józanság örületéről” beszél: „oly szerencsétlennek érzem magam – mondja –, hogy szeretnék megőrülni, megszabadulni a felelősségtől.” Az örületre való hivatkozás nem más, mint lázadás, s ez a szenvedélyes, anarchikus indulat egyre kevésbé

illik a konstruktív irányok felé tájékozódó Kassák elképzeléseihez. A mester nem is késlekedik elhatárolni magát tanítványának kísérleteitől. Elismeréssel beszél ugyan tehetségéről és néhány írásáról, de megrója azért, hogy elmaradt az avantgardisták szintézis-törekvéséről, konstruktivista, kubista vagy purista fejlődésétől, s megrekedt a mozgalom lázas kísérleteiben. „Aki – mondja Kassák – eredményesen küzdötté végig a művészet háborús és forradalmas idejét, vagy annak jelentőségét megértette, az... kísérlje meg eddigi eredményeinek maradék nélküli összefogását.” Pedig Déry nem maradt el a fejlődéstől, csupán az avantgárdizmus egy másik útját választotta: a dadaizmus és szürrealizmus felé tájékozódott, lázadásra törekedett. Alighanem Gaál Gábornak van igaza, aki szerint Déry költészete a magyar avantgárdista líra egyik változatát jelenti: „Nem szélsőséget, de külön profilt és hangot, melyet maga Kassák se idézett.”

Déry Tibor az avantgárdista lázadás útján jutott el a dadaizmus megértéséhez. *Dadaizmus* című – már idézett – tanulmányában nem kevés megértéssel ismerteti a mozgalom célkitűzéseit. Tristan Tzara zürichi 1918-as első *Dada Kiáltványának* tetteit visszahangozza. A világ értelmetlen – vallják a dada hívei, közöttük Déry is – fel kell tehát lázadni ellene. „A dadaista – írja – mozdulatlan, egzaltáltan égő, objektív köztükre akar csak lenni az össze-vissza mindenségnek, hogy ennek torz, összefüggéstelen képeit pontosan, hamisítatlanul vetithesse a megriadt szemek elé.” A dadaizmusnak azt a tanítását azonban, hogy a világ csupán értelmetlen káosz és a cselekvés pusztán öncélú lehet, nem tudja elfogadni. „Én – vallja – nem tudok lemondani arról a hitemről, hogy az embereket új, szebb rendekbe lehet vezetni és minden erőm, művészi akaratom e cél felé taszítja életemet.” Vagyis a dadaizmusban is megkeresi a szociális forradalom elemeit. Tzarának mozgalma ugyanis nem tagadta meg kategorikusan a társadalmi rend ellen való lázadást, sőt akadtak dadaisták, akik a forradalmi mozgalmak első sorában foglaltak helyet. A német szocialisták Spartacus Szövetségében több dadaista dolgozott, a dadaista költő és festő Baargeld maga alapította meg a rajnai kommunista szervezetet, Huelsenbeck pedig így szövegezi meg a német dadaizmus programját: „Der Dadaismus fordert: 1. des internationale revolutionäre Vereinigung schöpferischen und geistigen Menschen der ganzen Welt auf dem Boden des radikalen Kommunismus.” Déry közéjük tartozik: a dadaista lázadást ő is össze tudta kapcsolni a szociális forradalommal. Erre vallanak dadaista művei, például *Az óriáscsecsemő* című különös drámai kísérlete.

Egy tágabb értelmű lázadás, a valóság ellen intézett átfogó értelmű anarchista támadás bontakozik ki Déry verselméletéből. Lírájának elméleti alapvetését *Az új versről* című rövid esszéjében dolgozta ki. A vers, általában a művészet önállóságát vallja, azt, hogy a költői tevékenység a létezés egy újabb szféráját a valóság egy újabb szintjét alkotja meg. „Az új vers – jelenti ki – önálló életet él. Nem utánozza, hanem folytatja a természetet.” Egyik előadásában pedig így nyilatkozik: „az életet és a költészetet csak úgy nem lehet összekeverni, mint ahogy egy és ugyanabba a térbe nem állítható egyszerre két test.” Ezek a gondolatok az expresszionizmus művészetfilozófiájának némely tételét követik. Wilhelm Worringer, akinek *Abstraktion und Einfühlung* című 1908-ban megjelent könyvét az expresszionizmus egyik elméleti alapvetésének tekinthetjük, így fogalmazta meg a művészet önálló létezésének gondolatát: „Vizsgálataink abból a feltevésből indulnak ki, hogy a művészi alkotás, mint önálló organizmus, a természettel egyenértékű és legmélyebb, legbelsőbb, lényegében nincs vele összefüggésben.” A művészetet a lélek autonóm megnyilatkozási lehetőségének tartja, amely a válságba került világban egyedül képes megvalósítani a szépség rendjét. Kasimir Edschmid, az irányzat egy másik teoretikusa pedig 1917-ben jelenti ki a következőket: „Az expresszionista művész átalakítja egész környezetét. Nem néz, hanem lát; nem elmond, hanem megél; nem másol, hanem újjáteremt; nem talál, hanem keres.” S végül ugyanezt az elvet fejtegetik annak a folyóiratnak, a Dokumentumnak a tanulmányai is, melyben Déry verselméleti fejtegetése megjelent. Pierre Reverdy és Németh Andor írásai egyaránt az új vers önmagában való létezését kívánják igazolni. Az avantgárdizmuson belül egyedül Kassák száll vitába Déry állásfoglalásával. „Nem

arra való a fantázia – érvel –, hogy új realitásokat találjon ki, hanem hogy az előttünk levő világot szerkessze össze új ábrázatúvá a művészet síkján.”

Déry versei természetesen gyakorlatban igyekeznek megvalósítani a vállalt poétikát. Különös látomások szerveződnek bennük, soha nem volt tájak és élőlények rajzanak a szemünk előtt, egy valóságon túli új valóság megalkotásának tanúi vagyunk. Játékos vagy szorongásos, de mindenképpen a képzeletből kibontakozó mítoszokat olvasunk. Talán elég, ha egyetlen példát idézünk, *A hold* álomszerű képeit: „Éjjel a hold ráncaiban élünk / ott minden néma . . . óriási zöld lepkék szállnak fölöttünk, mint a felhők s ránkhullatják hideg nedvüket . . . lenn a völgyekben a lepkék üldözik a véneket / valaki fennakadt egy szakadékban fehéren vérzik / a vizesésekben láthatatlan lények élnek beleakaszkodnak lábikráinkba / délen holdtejet nyálnak és gyűjtenek az imbolygó tömegek.” Az önálló struktúrákba szerveződő látomások ellenére mégis úgy tűnik, azoknak – Szegi Pálnak és Vas Istvánnak – van igazuk, akik a versek emberi magját, önmagukon túlmutató jelentését keresik. Déry tudniillik két irányban is meghaladja a Worringer-féle poétikát: egyrészt a mélylélektan (és a szürrealizmus verselmélete), másrészt az alkotás szociális hivatásának eszméje felé. Az „új verset” nem pusztán önálló létezőnek tekint, hanem a lélek mélyén zajló ellenőrizhetetlen folyamatok függvényének is, amelynek nemcsak önkörében érvényes jelentése van, hanem szimbolikus értelme is. „Az értelmi rendszert érzelmi rendszerré építi át”, a tudat alatt mozgó megnevezhetetlen folyamatokat magyarázza. Léte nem pusztán önálló, a vers nem „Ding an sich”, hanem a lélek rejtett szféráinak tükré. A költő mégiscsak fontosabb, mint maga az alkotás. Az „új vers” – mint Déry mondja – ugyanakkor szociális hivatást is betölt. Nem független a társadalomtól: hivatása van, morális feladatokat kell elvégeznie. Sőt egyenesen „utilitarisztikus”: „Szociálisabb a régi versnél . . . az ösztönös élet egyetemesebb erkölcsösségénél fogva.” Önismeretre nevel, az igazság megismerésére biztat, lázadásra serkent. Vagyis küldetése nem sokban különbözik attól, amit a költészet morális elkötelezettségét hirdető poétikák tanítanak. És ezzel a természetével készíti elő Déry Tibor elkötelezett regényeit.

CS. NAGY ISTVÁN

Keresztes

*Mi történt a legújabb zsinaton?
Homousion? Homoiusion?
Istentia vagy istentia-jelkép?
Igazában nem ezek érdekelték.
Előbb, mint Jeruzsálembé: Makóra
indult kaszás keresztesháborúra,
eretnek senki, urság-szakadár,
taktikátlan, tűzberogyó madár.*

„...VIGASZTALÁS ÉS MEGVIGASZTALÓDÁS...”?

Jegyzetek Pilinszky János NAGYVÁROSI IKONOK c. kötetéhez

Pilinszky János költészetének különös egysége, szokatlan egyszerűsége minden találkozásnál újra megejti az embert. „Mindig azt az *egyetlen művet* írja, amelyben megvalósul az *egyetlen téma* totális kifejezése...” – írta róla 1967-ben Kovács Kálmán. Hogy ezt elmarasztalásnak szánta, kitűnik a kérdéssel kapcsolatos másik megjegyzésből, ami szerint Pilinszky „azonos, idült magatartás”-ban szenved. Az „egyetlen téma” nem feltétlenül művészi szegénység, különösen, ha totálisan kifejezett, mert akkor már teljes világképpé táguul. Legtöbb nagy alkotóra jellemző, hogy a létezés egy-egy legalapvetőbbnek, legkorszerűbbnek látott problémájába, mint egyetlen témába kumulálja a világról való mondanivalóit. Ami igazán ritkán esik meg, de Pilinszkyvel megesett, azt Vas István fogalmazta meg ihletetten mostanában: „... van abban valami kihívás: a csodára számítani... a kevéssel való gazdálkodás művészetének csodája *vele* megtörtént... hozzátartozik versei értékéhez, hogy csak ilyen kevés van belőlük.” Szinte azt mondhatjuk: Pilinszky csak a *válogatott műveit* írta meg, nála az irodalomtörténetnek, kritikusoknak nem sok kiszűrni valójuk akad. Művészetének hatásának ez a különös ritkaság és abban szoros egység – egyik fő titka. Új kötete, a *Nagyvárosi ikonok* ismét elénk hozza „egyetlen művét”, amit korábbi kötetéből már ismerünk (a *Rekvium kivételével*) és a folytatást, ami az utóbbi évek útjelzője: az *Introitus* és a *Nagyvárosi ikonok* című ciklusok néhány versét, meg két prózai elmélkedését a mai költő feladatáról. Első pillantásra úgy tűnhet, ezek is szorosan folytatják az „egyetlen témát”. Annyi bizonyos, hogy szervesen fejtettek ki abból mint előzményből, sok elemük, motívumuk „öröktől fogva” készült Pilinszky műhelyében. Mégis: végtelenen misztikus, korakatólikus eszmeviláguk, szinte folytathatatlan megoldásuk – *újat* jelent. Pilinszky most már az időtlen, isteni történelembe emeli témáját, a „tisza történet” mozdulatlan totalitásában találja meg a világ egységét: isten és ember története egy, örökkön egy a *passióban*. Néhány új versében ez időtlen passió részleteit, misztikus képeit írja; tanulmányaiban mint végeredményt, végső igazságot vezeti le.

A legenda Pilinszkyt mindig katolikus költőként tartotta számon. A vallásosság stigmája azonban inkább eredendő érzelmi misztikája következtében forrt a nevére, mint művei világnézetéből. Eleven hatását a *Harmadnapon* (1959) megjelenésétől számíthatjuk. A kötet verseiben használ vallási szimbólumokat (halak, stigma, piéta, passió, a harmadnapon), de nem szorosabb értelmezésben, mint ahogy az európai hagyományban ezek közkinccsé váltak. *Világképe itt még nem vallásos, az elidegenedtség elemi tényeiből épül*. Minden mű végső, alighanem egyedül autentikus kritikája, hogy az olvasó fölismeri-e benne önmagát és világát. Kár lenne tagadni, hogy Pilinszky versei adtak ilyen fölismerést, nemcsak vallásos, misztikus hajlandóságú lelkeknek, de racionalistáknak is. Amikor a *Harmadnapon* 1959-ben megjelent, az előző évek annyi felzárkózás, optimista eufóriája után olvasói szivacsaként itták a versekből azt a paradox vigaszt, hogy az embernek joga van kétségbeesni is. A versek legnagyobbbrészt az ember „Téli éjszaká”-jába néznek, a József Attila-i magány megszentelt köveire épülnek. Minden kritikusa utal korai költészetének (mennyiségileg igen tekintélyes rész az egészben) József Attila-i „beütéseire”, de szinte kizárólag a képekben jelölik meg a kapcsolódás konkrét tényeit. Pl. Bori Imre: „... a képvilágban... elsősorban József Attila-reminiszcenciákra bukkanunk...” A képek hasonlósága mögött talán mélyebb téma-rokonság húzódik, melyet a nem – vagy alig – képi illúziók is megrebbentenek.

(A kérdés megérdemelné az alapos elemzést, most csak néhány példára szeretnék utalni. „Mint a halak s az istenek, / tengerben és egekben élek” – írta József Attila a világból kivetetten, a természetben helyezve el magát. Pilinszky így képzei át magát egy boldogság-szituációba: „... hol vagyok? / Talán egy ősi ünnepen, / hol ég is, víz is egy velem...” – Az emberek egymást determináló harca József Attilánál: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szoritja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat...” Pilinszky így mondja tovább: „Vergődésünk testvérünket / Sebzi, fojtja meg.” – Vajon a Késő Kegyelem szituációjába került ember nem az Íme, hát meggletem hazámat... végső megállása után kényszerül folytatni a kiüresedett életet?) Pilinszky világában ekkor az ember fölött az ég rémületes idegen, isten nincs vagy elhagyott minket:

*„Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,
az irgalmatlan ég alatt
hanyattdőlk a falnak.*

*Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.”*

(Téli ég alatt)

Elhagyta a remény is az embert: a „kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / ... / felköltözik a halálos magasba.” Ha istenképzet jelenik meg, az elfoszlóan bizonytalan („... éjfélkor talán / étek leszünk egy hatalmas / halász asztalán”), vagy részvétlen, idegen („Ő visszanéz az esten át, / csak néz, és meg sem ismer”) vagy a kétségbeesés parancsolja elő („Eljut hozzád a panaszom? / Hiába ostromollak?”) vagy a kínok forrása („Sohase szerettél, nem volt pillanat, / ennem is ha adtál, soha magadat...”). A túlvilág sejtelméi – inkább, mint hite – megjelennek, de szorongó bizonytalansággal („az égi semmi habja elkap...”, „ha öröklétre születünk, / miért halunk meg hiába?”) *Tökéletesen hiányzik a hívő megnyugvása, alázatos elfogadása, kételementes hite.* Az ember rémületes magányán semmi sem enyhít.

Amivel Pilinszky meghaladta az elidegenedés- és magány-téma sok kortársi kifejezését, az az, hogy *egyszerre ragadta meg ez állapot elemi gyökereit és legvégtetesebb, abszurdummá lett társadalmi kifejlését.* A Sötét mennyország Kisfiú-ja így beszél:

*„Boldogtalan a pillanat, mikor
fölfedezi az árva önmagát,
s arra gondol, hogy másnak is
fontos lehet e kéz, e görbeség,
s azontul arra vágyik, hogy szeressék.”*

Az embert *öntudata* teszi különállóvá a természettől és választja el – valamennyire mindig – a többi embertől. Öntudatunk a személyiség forrása és fenntartója, de korlátja és magánya is. Létezésünk alapszituációja ennyiben *tragikus*. Az emberiség legjobb törekvései mindig a különállás feloldására irányultak, bár ez a cél csak végtelenül közelíthető (ami nem annyit jelent, hogy reménytelenül), mert az öntudat mindig magában hordja a különlét bizonyos fokát, formáját. A 20. század egyik legsajátabb emberi, társadalmi tapasztalata, hogy elszabadult, aljas tendenciái a kollektív sors tényének abszurdá fordításával „a botrányt most már közvetlenül követik el”, a létezés alapvető ellentmondását gyilkos ketrec-magánnyá fokozzák, a személyiségét brutálisan kifosztva az embert „világarva” lényé nyomorítják.

*„A tömött zsákok és kidöntött vödrök;
a helyezkedő háta terrora,
a fölteszített ládák közt megindul;
az előzetes, gyilkos cenzura;
osztzkodás a hulladék kövérjén . . .”*

(Frankfurt)

*Kirajzolódok végleg a világból,
mint csupasz falnak állított fogoly . . .”*

(Tanúk nélkül)

Pilinszky azért tudja különös tisztasággal, erővel inkarnálni (ha szabad kölcsönvennem ezt a kifejezését), az ember mindentől idegenné válását, mert a történelem egyik legnagyobb, „tökéletes botrány”-ában élte át, élte meg. A lehetőséget a közbotrány abszurdumáig fejlődni engedő világ képei még látszólagos ártatlanságukban is a közönyben lappangó pusztulást sugározzák.

*„ . . . Mily üres a világ
Egy kerti szék, egy kinnteleli nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csöiömpöl.”*

(Apokrif)

Az Auschwitz-trauma benne nem csillapult az emlékezésben sem, hanem olyan költői sorsmeghatározóvá lett, amitől máig sem szabadult, épp ebből építette tovább „egyetlen témáját; immár betöltötte ez teljes költői világát. Konkrétságában a már általánosabbat megragadott borzadály manifesztálódott. Magára vett minden korábbi és későbbi idegenség-képzetet, szenvedés-formát. A versek – valamennyi vers – intenzitását hallatlanul fölfokozta az egymást asszociáló képek, fogalmak, szituációk révén kialakuló világgépi egység, melyet a KZ-láger-versek történeti konkrétsága fájdalmasan közérthetővé, átélhetővé tett.

*

Az *Apokrif*-ban már érezhető, hogy a téma – a szorosan vett Auschwitz-traumát értem rajta – nem engedi lazulni Pilinszky kötelekeit. Immár örökké látja „a részsút forduló fegyencefejet”, újra éli a „mélyvilági kint”, bár „Haza akartam, hazajutni végül . . .”, úgy érzi: „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet. / Hazátlanabb az én szavam a szónál! / Nincs is szavam.” A továbbfutó, feledékeny élet „senkiföldje” lett a számára, mintha az átélt legmélyebb embertelenség jóvátehetetlenül kivetette volna az emberi világból. Magától értetődően hangzik fel az Apokalipszis-parafraízis (Jelenések VIII. 7.) és „látja isten nincsen arra mód / kitörni ut remény e látomásból!” Van valami tagadhatatlan nagyság ebben az erkölcsi katóniában, ebben a mozdíthatatlan hűségben, mely – Kovács Kálmán kitűnő megállapítása szerint (ő Pilinszky lírájára érti) – „nem ismeri a – katharizist”. Pedig keresi, s a maga módján, régi-régi vallási képzetek segítségével végül rá is talál, amikor megírja a Rekviem-et, amit „afféle XX. századi passiójáték”-nak nevez. (Ezt az írást új kötete nem tartalmazza, de kihagyhatatlan, ha Pilinszky mai eszmei, költői helyzetét kíséreljük meg fölvezetni.) A passió bibliai „modellje” önmaga értelmét önmagán túl – a megváltásban találja meg. Ez a katharizisa. De a megváltás nem e világra szól. A vallásos lélek és tanítás ennél többre tartja, hogy megnyílik a mennyország kapuja, a túlvilági üdvösség. A megváltás kathartikus hitele tehát csak a vallásos világgépben, a katolikus hitrendszerben jelentkezik, de ott igen. (Tartalma jócskán különbözik is az arisztotelészi fogalométól.) – A KZ-fogoly Teréz passiójából érthetően hiányzik ez az önmagán túlmutató következmény, bár az író úgy exponálja őt, hogy „Passzív szent, az elnyomatás Jeanne d’Arcja . . .”, halála mégsem hozhat megváltást. Azaz csak egyetlen módon: ha a passió-analógia nem a köznapi hasonlóság szintjén marad, hanem az ember mai feláldoztatását behelyezi abba a Szent Ágoston-i eredetű, középkori világgépbe, melyet

modern misztikusok is megújítottak, mely egyetlen realitást ismer: istent s az ő örök eszméit. Az evilági, emberi megtörténések csupán állandóan ismétlődő parafrázisai az örök történelemnek, melyben nincs idő – az örökkévaló *van* állapotában létezik. Pilinszky számára elviselhetetlen a gondolat, hogy Auschwitz múlttá váljék, hogy az áldozatok pusztulásának ne legyen „értelme”. Többször is leírja a mondatot: „Auschwitz ma múzeum.” „Falai közt a múlt – folytatja *Ars poetica* helyett c. írásában – . . . attól, hogy lezárult, csak még valódibb, még érvényesebb. . . . *A passé* realitásába egyedül az áldozatok jutottak el. Övék ma minden jelentés. . . . Mindaz, ami itt történt, botrány, amennyiben *megtörténhetett*, és kivétel nélkül szent, amennyiben *megtörtént*.” Az áldozatok újraélték, alkották a passiót s a továbbélők számára megváltást adnak, „hivnak” misztikus üdvösségük megismerésére, „ami nem egyéb, mint a mindenségben az egység bátoratlanul boldog és először biztos megtapasztalása.” Pilinszky a feloldást keresve *egy immár egészében vallásos, misztikus-keresztény világkép felé mozdult el*, kijelölve a színhelyet magának és témájának. „. . . beépíteni földi időnket az örökkévalóság királyi egészébe. . . .” – e szándék megvalósításaképp *témája az áldozat-szituáció időtlen-örök képeivé* lényegül át.

Ennek az örök passiónak az elemei Pilinszky korábbi költészetében szinte mind adva voltak; leggazdagabban az áldozat-képzetek (pl. Stigma, Téli ég alatt, Parafrázis, In memoriam N. N., Harbach 1944., Egy KZ-láger falára, Ravensbrücki passió) és halál-képzetek (Tanúk nélkül, Piéta, Mire megjössz, Agonia christiana, Négysoros), a „Mert elhagyatnak akkor mindenk” emberi viszonyképlete, az „Örökkétartó pillanat” idődimenziója, a csupaseb lelkiállapot introjekciója „Levelenként kell félrehajtanom / a puha erdőt. Mind megannyi seb” – és folytathatnánk szinte vég nélkül. Ahhoz, hogy ezekből az örök passió megszülessen, az említett világkép átvételére, felszívására, eszmei kiteljesedésére volt szükség. „Az elmúlt évek . . . , amelyek a költői hallgatás esztendei is voltak, tulajdonképpen Pilinszky emberi és költői válságának jeleivel vannak tele, s az ideológiai, etikai értelemben felfogott világnézet kérdéseinek tisztázásában teltek el” – írta Bori Imre 1968-ban, s ugyanott beszél „a keresztény bölcsélet felé való tudatos fordulása”-ról, melynek során „megszerzi a Simone Weil-i világ-szemléletet. . . .” Valószínű, hogy Pilinszky *mai világnézete*, melynek *sűritett képét adja a kötet két prózai írásában* (A „teremtő képzelet” sorsa korunkban, *Ars poetica* helyett), nem egyetlen forrásból merített, de maradéktalanul felismerhető benne a középkori kereszténység misztikus, vertikális világképe. A már említettek túl pl. a *művész és művészet szerepének* megítélésében. Így ír erről: „Bukásunk* a teremtés realitását a pusztá existálás irreálitásával redukálta. Azóta a művészet a *képzelet morálja*, hozzájárulása, veritékus munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására.” „. . . a valódi dolgok . . . kivülesnek a személyes teljesítmény belátható határán. . . . Az isteni kontextusban: legtöbbször más, aki az értéket megéli, s megint más, aki esetleg megírja. Mit számít? Isten az, s egyedül ő az, aki ír: a történések szövetére vagy a papírra.” Tökéletesen egybehangzik ez azzal, amit a középkori művészet elvi alapjairól ír Erich Auerbach *Scenes from the Drama of European Literature* c. munkájában Senecát is idézve: „Istenben megvan minden dolog példája, »ő azon figurákkal teljes, melyeket Platon halhatatlan figuráknak nevez.«” . . . „A természet művészi utánzásának kérdése kevés elméleti érdeklődést váltott ki a középkorban, de sokkal több figyelmet szenteltek annak az eszmének, hogy a művész – aki hasonló istenhez, a teremtőhöz – olyan archetípust valósít meg, amely szellemében már benne élt.” (Tehát nem kívülről kapja tárgyát.) – Egy nyilatkozatában Pilinszky arra hivatkozott, hogy „. . . a keresztény művészet ma is és két ezer éven át nem vette le szemét Krisztus kinszenvedéséről. Vannak nagyon fontos csomópontok.” Innen ered az „engagement immobile”, a mozdíthatatlan magatartásnak az a meggyőződés az alapja, hogy ami megtörtént, az az isteni történelemben örökké történik, örökké jelen van.** Ezért a legtökéletesebb dráma a mise, mely szakrális, metafizikus utalásaival játssza le újra és újra a kereszt-

* A bűnbeesést érti ezen.

** E gondolatnak van egy figyelemreméltó konklúziója a beteljesítés morális és esztétikai értékét illetően.

áldozatot anélkül, hogy megjelenésben ismételné. „... hallatlan csendjében mégis fel bírja idézni a megtörténtet és jelen van ott...” (Cs. Szabó: Beszélgetés Pilinszky Jánossal). Pilinszky is Krisztus kinszenvedésére függeszti mozdulatlan tekintetét, s ennek misztikus megismétléseként látja Auschwitzot, mely így és ennyiben lesz – szerinte – jelenvaló: az örök áldozat-szituáció inkarnációja. Az esemény konkrét vonásai most már feloldódnak az általánosban, az örök történettel való egységben, érvénye viszont kitágul: az ember története – örökös passió.

Pilinszky új versvilágát szinte kulcsként nyitja egy költeménye, melynek címe *Introitusz*. Vagyis: a mise, egy új mise, egy új megtörténés bevezetése. Az új történet még csakott könyv, ki merné megnyitni, ki merné fellapozni? „Ki ne félne...” elkezdeni?

*„A bárány az, ki nem fél közülnk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegteregen
és trónra száll. És megnyitja a könyvet.”*

A bárány, az örök áldozat. Ő ismeri fel hivatását, mely örök hivatás, „végigkocog” a napi, világi élet irreális tükör- és üvegmezőjén (önállósága nincs, csak visszaver, csak átereszt, s szünetlen változik, akár a tenger) és megéli újra örök sorsát. Pilinszky többi újabb versében is az örök stációkat keresi: Van Gogh elhagyatásában és megvilágosodásában, az áldozat-halál kitörölhetetlenségében („... ami megtörtént, valahogy mégse tud végetérni”), a hóhér eszközi örökkévalóságában („Nem tudok meghalni többé, / mióta a gyémántokat visszahelyeztem a koronába”), a „szent lator” baráti sorközösségében. Az időtlen passiónak elkötelezett költő témája variációira, az életben fel-felsejlő elemekre figyel. A versek többek önmaguknál, ha egyetlen izzó színekkel festett kép fragmentumaiként fogjuk fel őket, mozaikrészeknek az egészből. A gyönyörködő formálásról lemondva, fokozhatatlan egyszerűségét Pilinszky bevallottan az ikonfésztet kanonizált, elemi eszközrendszeréből hozza létre. Ám az egyszerűség végletessége ki is zárja olykor-olykor a ki nem mondottak többletét: pl. „Akár a föld hol mozdulatlan / szárnyalok majd és porladok; / akár a víz, olyan közel van / a sírás ünnepélye”. (Akár a föld), „A fényérzékeny levegőben / csukott szemhéjak. Anya és fia. / Fehér kezek és még fehérebb ráncok. / Piéta és laterna mágika.” (Fehér piéta) Egyre rövidebb, egyre koppanóbb mondatokat ejt, néha már nem is mondatokat, csak szavakat...

Ebből az ihletből – akár forrását, akár kifejezőkörét nézzük – szükségképpen csak nagyon ritkán születet vers; még Pilinszky mértéke szerint is. A versek helyett elméleti írásai állnak, annyiban is, hogy a versek misztikus vonatkozásait, képeik aszociációs terét ezekből fejthetjük ki. E mankó nélkül pl. alighanem megközelíthetetlen maradna a címadó vers néhány fő eleme, így ezekhez a sorokhoz: „A gyémántüres muzeum / közepében egy melltü lángol. / Lerombol és megörökít” – ismernünk kell a *muzeum* sajátos jelentéstartalmát Auschwitz vonatkozásában Pilinszky-nél, a *gyémánt* és a drágakő szimbolikus lelki tökéletesség-értékét tudva a *melltü* értelme: a tökéletesség forrt áldozat tárgyi jele, s hogy a „muzeum közepében” lángol, ez asszociálja a múzeumi vitrin képzetét, viszont a vitrin üvege mögöttségnek megint sajátos értéke van: a látszatvilágba zárttságot jelenti. A *Kórus* négy sorát – „A Kreatura könyörög / leroskad, megadja magát. / A Kreatura, Az-Ami / könyörög, mutatja magát” – akkor értjük pontosan, ha tudjuk, hogy az „emberi vereség” jelene, „amiben mintegy eleve bennefoglaltatott a föltámadás... isteni megfelelője.” Ez a kulcsa a Merre, hogyan? c. versnek is: „Amerre a katonák... Amerre a katonák a vereségben.” – Vas István azt mondja, ezekből a versekből olykor „a metafizikai csattanók... hiányoznak.” Talán inkább *csak* a csattanók. Alázatos töredékek, nem aspirálnak arra az ivfényben összeforrt, intuícióval teljes egységre, amire a korábbi versek. Szakadozott, elemi szintaxisuk nemcsak az „emberi és költői válság” jelzése, a kifejezés válságáé is. Igaz, költőnél ez nehezen választható széjjel. Amikor Pilinszky az áldozat-sorsot az utóbbi időkben passióként interpretálja, a történeletről leoldja a konkrét, történelmi vonatkozásokat, a krisztusi keresztáldozattal való kapcsolatában s ennek a katolikus világképben betöltött szerepe által – az egyetlen autentikus történetessé emeli. Ezzel érthetően szorosra vonja

a kört a költői kifejezés körül, úgyszólván csak a vertikálisban jelölve ki lehetőségeit. Ezt nevezi „engedelmes képzelet”-nek. Nagyon indokoltan teszi fel a kérdést Szabolcsi Miklós: „És merre vezet innen tovább az út – a teljes hallgatás felé, a Csöndig?”

Abból, hogy a passió az egyetlen autentikus világcselekmény, következik, hogy a tudatosan vállalt áldozat-sors, az önként elfogadott áldozat-szituáció: *az egyetlen autentikus emberi sorslehetőség*. A létezés alapvető tragikumának a megoldása lenne ez, – és nem más, mint *a személyiség feláldozása*. A Pilinszkyre oly nagy hatást tett misztikus-gnosztikus Simone Weil szerint: „A lelkem csak annyi kell, hogy legyen a testem és Isten számára, mint ez a tollszár a kezem és a papír számára – közvetítőeszköz. . . . Az emberi személy ebben az esetben azonos az Isteni Személyek személyiségével . . . akkor ő a Krisztus. . . . Krisztus már ilyen volt, amikor született. És mégiscsak a keresztfán teljesedett be . . .” „Csak a tökéletesen üres semmi társulhat a tökéletesen tömör léttel. Csak az alázatossággal lehetünk olyan tökéletesek, mint a mi Atyánk. Ehhez egy teljesen összetört szív kell.” Az Én feladása, vagy a Pilinszky szelidebb felfogását tán jobban kifejező *önátadás* gondolata *soha nem ismerheti el az ember önálló humánus lényegét*, vagy ha igen, csak az eredendő bűnösségben. Az emberi lét alapvető ellentmondásának megoldását vagy feloldását keresve ezért jut szükségképpen embertelenségbe – és csap önnön ellentétébe – minden vallásos koncepció; mert a megoldást az emberen túl jelöli ki, melyhez a személyiség, az öntudat feláldozása juttat. Minden más emberi létforma csak tengődés lehet az eredendő bűnösség valamely mélységi fokozatán. Pilinszky is csak ilyet ismer: „az áldozatét, aki fél, / a gyilkosét, ki nem érzi, hogy ölt! / azét, ki már nem is mer tudni rólunk.” (T. i. a valódi áldozatokról.) *A cselekvő, a magány enyhítését a lét közösségi voltában akaró ember sors-modellje teljesen hiányzik ebből a képletből.* „Az elszigetelt magány, a passzív szenvedés teljes vállalása, sajátos irracionális-misztikus képzetek az irodalomról, a cselekvés és a történelem értelmére iránti bizalmatlanság teszi egyre szűkkörűbbé világát . . .” – foglalja össze a lényegét Szabolcsi Miklós Pilinszky mai költészetéről szólva. – A Pilinszkyvel sajátosan rokon és épp annyira ellentétes Camus egyik hőse mondja a Pestis-ben közvetlenül halála előtt: „Hogy szentté legyen az ember, élnie kell. Küzdjön.” Annyival több ez a madáchi megoldásnál, hogy Camus nem ismeri az isteni garanciát. Sziszüphosz nem elképzelt, hitt, hipotétikus üdvösségéért görgeti a követ, de „A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet.” Az emberi létezés nem korlátlan, alapvető tényein semmiféle program történelmi idejében nem léphetünk túl, de a *humánus lényeg* (ami a leginkább, legsajátosabban és legkizárólagosabban az emberé) *lehetőségeit megvalósítani* – ez alighanem a számunkra adott egyetlen kategorikus imperatívusz. „. . . AZ ÉSSZEL FÖLFOGOTT / EMBERISÉG VILÁGOSÁGA” – ha kellő mélységgel értjük, bizonyára elég lehetne ahhoz, hogy cél és értelem legyen azoknak, akik sem áldozattá, sem pribékké válni nem akarnak, akik nem felejtenek, de megőrizve tanulni akarnak, akik a korlátlan illúziót éppoly veszélyesnek tartják, mint a korlátlan önzést.

A *Nagyvárosi ikonok* költője nem tartozik azok közé, akiknek útját jámbor kritikusok tanácsai, netán revelációi cövekelhetik ki. Világszemlélete kifejtésében van egy pont, amely – ha közvetlenül nem mond is ellent vallásos világgépének – magában rejt, rejthet egy közölhetőbb, emberiesebb – mert nemcsak az áldozatot, halált szemlélő –, az emberi viszonyokat előtérbe helyező magatartást. Azt írja erről: „. . . a jöttet interperszonális, közvetlenségében univerzális jellege: a „másikban” mindig mindenki jelenlétének konkretizálása.” Bajosan tudnék elképzelni méltóbb elkötelezettséget Pilinszky kivételes tehetsége, erkölcsi érzékenysége és felelősségtudata számára, mint e magatartásnak és állásfoglalásnak a költői világteremtését.

AZ ÉRDES VILÁGOSSÁG KÖLTŐJE

Kalász Márton válogatott verseiről

A Kalász Márton válogatott verseit tartalmazó kötetben, az *Éjtéli körmenet*ben van egy négysoros kis vers, a címe is ez: *Négy sor*. Szól pedig eképpen: „Nem lazíthat ügyemen senki. – A versekben mindent szabad. – S legnehezebb kiverekedni – érdes világosságomat.” Ha van vers, mely tömören összefoglalja valamely költő szándékát, ars poeticáját, ez minden bizonynal megteszi. Kemény, ércből kikalapált sorok, akár-csak egy érem fölirata, s a másfél évtizedes költői pálya íve fölé mottóként odahelyezhető.

Kalász Mártonnak tizenöt év alatt öt karcsú verseskötete jelent meg. Kevésbé közlékeny, nem bőbeszédű, inkább szófukar költő, s az *Éjtéli körmenet*ben az eddigi anyag további rostálását végezte el. Mintegy hetven verset, közte egy hosszabb elbeszélő költeményt, a *Szegődést*, valamint a száz miniatúrból álló versciklust, a *Viola d'amourt* ítélte további megőrzésre méltónak: ezt foglalja magába a könyv. Mennyiségre talán kevés, de súlyra sok, s mindenképp alkalmas arra, hogy az olvasó a költő minőségét érzékelje, s arra is, hogy a pálya ívét megrajzolja, e lira kiteljesedésének irányát és változatait érzékelje.

A költő talán leggyakrabban leírt szava a fény, a hó, a világosság. A szavak jelzője, környezete, „holdudvara” azonban szinte versenkint változik, s ezáltal tartalma is módosul. Eleinte az impresszionista tájképfestő örömevel fedezi föl a színeknek a fény hatására bekövetkező változatait, az „ezüstben fűrésztött hajnali földek”-et, „a repaföldek sok smaragd sorát”, „a lombon áttörő fény” incselgését, később a fény elveszti ezt a tapintható, érzéki jelentését, s valami valóságfölötti értékke, eszmévé, a „vizárnyak zöldjén átderengő – üveges tiszta látomás”-sá, szimbólummá, a kiküzdött, kiverekedett bizonyosság jelképévé válik a versekben.

Kalász egy – irodalmi éghajlatát tekintve – szerencsétlen korban igen szerencsésen indult. Első versei az ötvenes évek elején és közepén jelentek meg, s a teleszájjal vagy fogcsikorgatva énekelt „tandalok” szomszédságában derűs fényükkel, tiszta csengésű hangjukkal, őszinte, meleg érzelmvilágukkal azonnal figyelmet keltettek. Kalász nemcsak mentes maradt a sematizmustól, de újat is hozott. Puha ceruzarajzok, a látványt megörökítő udvarias metszetek, eredeti megfigyelésekben gazdag impressziók ezek a versek. Emlékeket, a gyerekkorból megőrzött képeket rögzít a költő, s a versek alaphangját a kifejezés, a rátalálás öröme adja, az a felismerés, hogy meg tudja nevezni a dolgokat, hogy kezéhez és a papírhoz szelídülnek a szavak, hogy verssé rendeződnek a sorok. A „mintát” szemmeláthatóan azok a József Attila-versek szolgáltatták, amelyekben a táj, a falusi élet környezete a maga elsődleges jelentéstartalmával, rejtett utalások és áttételek nélkül van jelen, mint pl. a *Tiszazúg*, a *Falu*, a *Holt vidék* című versekben.

A pontos metszetek, az eredeti képek vonalhálózatából lassan bontakozik ki a költő személyisége. Előbb környezetének alakjait, a nagypapa, az anya, a kedves arcát rajzolja meg, aztán önmagára mutat. Fokozatosan szűkülő körökben jut el az emlékektől a valóig, a tájtól önmagáig. Éppen olyan ez az út – egy életmű keretére feszítve –, mint ahogy a *Séta bölcsőhelyem körül* című versében Ady bemutatja szülőföldjét: „Ez itt pedig magam vagyok . . .” A verseken egyre gyakrabban ütnek át a költő arcvonásai, érzései, az emlékek helyett a jelen, a harmónia és életöröm helyett a „hangtalan rettegés”. A táj is elveszti derűjét, s a „moccanatlan vidék” rajzába a lucsok, az üszök, a rothadás szinte naturalisztikus színei keverednek. A költőt most már a szépség és a szenvedés, a derű és a bánat együtt nevelik. Változik a költő hangja is, meg-

sűrűsödnek a tört mondatok és a súlyos igék, s olyan áthajlások, kötések, szófűzések jelentkeznek verseiben, a táj olyan átlelkesített, megszemélyesített szerepet kap, ami sok tekintetben Csorba Győző költészetére emlékeztet, akit egyik kötetének ajánlásában egyébként „szeretett mesteremnek” is nevez.

A *szökött ló elégiája* az a vers, mely a fordulatot talán a legszembetűnőbben mutatja. Formában itt próbálja ki azt a hangot, a szürrealizmusét, amelynek eredményei később beáramlanak költészetébe, s itt jelentkezik talán először a legsúlyosabban az az érzés, a fájdalomé, a magányé s a hazatalálás vágya, mely későbbi verseinek érzelmi tartalmát adja: „s áll ez a szegény szökött ló – szűkölve kapar s nyihog – épít a homály köréje – sok tüskés karám-dúcot – sehol egy árva szekérnyom – szívére fájdalom ül – mi lesz ha bokros lidércek – közt itt marad egyedül – mindjobban belefonódik – a lép dús indáiba – s már nem is jön soha senki – hogy elvezesse haza? . . .” Ettől kezdve megnő a versek személyessége: Kalász a lélek álmait írja meg, a tisztaság, a félelem, a rettegés köveiből épít magának külön világot. Ismeri értékét és határait. Vállalja a naponta megismétlődő küszködést. Ketrecebe zárt oroszlánként tébolyultan és tehetetlenül vicsorog. Egy megrokkant, sebzett, fáradt életről küld üzeneteket, pontos helyzetrajzokat. Határhoz ért. A hangváltás egybeesik az életforma-változással: városba költözik, megnősül, gyermekei születnek, külföldi utazásokat tesz, műfordításokba merül.

Anélkül hogy a versek bármit is veszítenének feszültségükből, rendkívül magas érzelmi telítettségükből, később egyre szorongatóbban érzi a kor kérdéseit, s egyre makacsabb elszánással rázza a magány rácsait, és keresi a rend, a fegyelem feloldó fényét. A haza és az emberiség gondjaival néz szembe, „sűrű évszázad kölykének” érzi magát, s rendet akar teremteni magában. Él benne a költői szó, a kimondás felelőssége: a vers arra való, hogy értsék és erősödjenek általa.

Akkorra már kialakul az a sajátos vers-modell, amit teljesen az övének érezhetünk és összetéveszthetetlenül kalázmártonosnak nevezhetünk. A költőben volt elég erő és bátorság, hogy az indulás értékeit meg nem tagadva, de egy attól merőben eltérő hangra váltson. Megnőtt a mondatok terjedelme, ugyanakkor felépítésük sokkal bonyolultabb, összetettebb, zsúfoltabb lett. A látvány rögzítését a látomás kifejezése váltotta fel. A természeti képek szimbólumokká lettek, s megteltek rejtett emberi tartalmakkal, érzésekkel. Ezekben a versekben a kép többszörös áttételen megy keresztül, s az absztrakciónak ezen a fokán már nem biztos, hogy az az üzenet jut el az olvasóhoz, melynek közlését a költő a szavakra bízta. Amíg azonban a vers az önvizsgálat feszült pillanata marad, amíg a költő magába mélyed, higgadtságot és fegyelmet akar, amíg a „rap-szódiák zord évszakát” legyőzi az „elégia”, a rend és a törvény óhaja, addig a vers – költészetté nemesedik.

A másfél évtizedes költői pályának nemcsak „hosszmetszete” rajzolható meg; a válogatott kötet alkalom arra is, hogy Kalász Márton témavilágát, költészetének „keresztmetszetét” fölterképezzük.

Nemzedéktársai között kevés költő van, aki az önmagával zavarba jutott mai ember érzelmi világát, kétségeit és kérdéseit, lelkiállapotát és töprengéseit olyan magas hőfokon s olyan tiszta izzással fogalmazza meg, mint Kalász Márton. Nem receptet ad, hanem a zavar diagnózisát. Világossága „érdes”, de benne van a cselekvés szükségessége. A mélyen megélt őszinteség és személyesség tüzevel olyan fogalmakat és eszméket hitelesít, amelyeket már-már csak aggodalommal merünk kimondani, mert a rossz költői gyakorlat elvette súlyukat: hazaszeretet, a fasizmus borzalmi, szerelem . . .

Ahogy Kalász Mártonból magyar költő lett, éppen úgy írhatta volna verseit egy másik nyelven, németül. A gyermekkorban született döntés, a maga és környezete elhatározása állította nyelvünk mellé. A felnőttben tudatosult választás azonban későbbi szorongások és gátlások forrása lesz. Éjjel, az expressz hálófülkéjében törnek rá a gondolatok: újraéli elmondhatatlan érzéseit, a „faji nosztalgiák és bonyodalmak benső erdejét, amin át tán sose törhetek szabadba”. Föltehetően egy külföldi, németországi utazás élményei nyomán szaporodnak meg a haza és az emberiség dolgain töprengő versek, melyekben a költő belerajzolja helyét az országba és a világba. Egyik alka-

lommal a kis népek hazája sorsán töpreng, a magányos nyelv lehetőségeit méri föl, máskor a *Szózat* „itt élned, halnod kell” parancsát értelmezi újra és fogalmazza át a maga számára. Merész, meghökkenítő képek hitelesítik a vallomás őszinteségét, korszerűségét: „Így élünk, itt: egy világ cserjéi; – egymásért zúzódunk, egymást kiáltjuk – nem tudnál suhogni, én se remélni – más időben vagy másutt.” S a vers után a kötetben azonnal ráfelel a másik vallomás, a világot magához ölelő féltés: „Örizd meg magad, ó, emberiség, – a végső szárnyköröknél föl ne add . . .”

Az átkos múlt, a fasiszta barbárság fölötti döbbenet kifejezésére sokféle költői válasz született már. Az ismertebbek közül hivatkozunk Radnótiéra, Pilinszkyére, Simon Istvánéra. Ki áldozatként, ki szemtanúként, ki kései utasként hallotta meg a történelem szólítását. A legnehezebb helyzetben talán az a költő lehet, aki sem szemtanúként, sem áldozatként nem élte meg a borzalom éveit, de másfél évtized múltán visszatérve az események színhelyére kései utasként, impresszionista ütiélményekben sem akar beszámolni a látványról. Mintha Kalász Márton is, aki 1944-ben mindössze tizéves volt, egyike lenne azoknak, „akikben – az ismert Radnóti-vers szavával – megnő az értelem . . .”, s aiktől a halál torkában joggal várhatta a költő: „fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek . . .” Egy buchenwaldi látogatás volt a fölkkavaró élmény, ami Kalász Mártont a világ felé fordította. Tizenöt év után tér vissza a koncentrációs tábor helyére, a múlt tanulságait keresi. A borzalmakat nem leírja (mint Simon István), nem megjeleníti (mint Pilinszky), hanem újraéli, s látomásait megrendítő versek sorában mondja el; ezek közül is talán a legmagasabb hőfokon az *Éjtéli kőrmenet*ben: „látom a sebeket, a halál foltjait – ó, látom magamon; – mintha én is fegyencruhát öltöttem volna, bőrömön – leolvasásig érezném az égetett számok helyét . . .” Büntelenként is magára veszi mások vétkét, s döbbenet látomásokban festi meg a szenvedés, a pusztulás képeit, az újkor legnagyobb botrányát, a világtörténelmi méretű szégyent.

A válogatott kötet utolsó része, a *Viola d’amour* Kalász Márton utolsó, önálló kötetben megjelent munkája. A Balassi-mottóval kezdődő mű négy ciklusra bomlik, s összesen száz, nyolcsoros, négyes rímű verset tartalmaz. Az egyetlen esztendő alatt, de minden bizonytalansággal nem folyamatosan írt versfüzér darabjai később rendeződtek el és nyerték el végleges helyüket. A tézis, antitézis, szintézis – *teleselés, vallomás, megteleselés* – dialektikájára épülő ciklus a világirodalom legszebb szerelmi versciklusainak méltó társa. Társa és folytatása . . . Folytatása, s ebben van igazi értéke: Kalász továbbírja az „örök” témát; az édes-keserű érzés legmaibb változatát és megfogalmazását adja. Nem történetet beszél el, hanem egy lelkiállapotot ragad meg; nem egyetlen kapcsolatról beszél, hanem a szerelem lehetőségeiről. Mindaz az érzés, ami a mai ember személyes kapcsolataiban jelentkezik, áthullámzik a verseken: civódás és féltés, összezárttság és hűség, gyűlölet és őszinteség, ujjongás és kín . . . A romantikus meghatódottság áll tőle a legtávolabb. Öncsalás nélkül néz szembe a lélek érzékenységével, a test csodáival és rejtelmivel. De a versekbe belefér a család, a gyerekszületés gondolja, a jövő fölötti tünődés is. A téma nem előzménytelen Kalász Márton költészetében: a „lány szerelem” édes kinja már korábban is megszólalt nála. De a költő tömörítő ereje, ellentéteket és paradoxonokat kedvelő hajlama itt találkozott talán a legszerencsésebben a magára vett szabállyal. A forma szorításából nagyszerű strofák sora szikrázott föl. Íme, egyik remeklése. A négyes rím pántjai közé egész érzelmi drámát sűrít: „Reggel. Fölveszem ingem, majd – fölveszem mosolyom. – Mi fedi testem, mi rejtí arcomat – egész nap nem gondolkodom. – Csatakos veríték szövi át ingemet, – ezüstlik ajkamon. – Éjféli van, alszol. Szennyesbe ingem – a – mosolyt lemoshatom.”

Ideje, hogy a költőt, aki a szólásnak, a megnevezésnek ily birtokában van, valószínű súlyos és értéke szerint ismerjük és becsüljük.

A másik múlt

*Kézenfoglak
s a csontos sziklák jelenéből
gyermekkoromba vezetlek*

*nem ismerlek még
de harmatos bokrok
ág-mélyi szemével figyelsz
füves hátadon pihenek
s nem tudom
hogy szíved dobban
ha a domb megreteg*

*szűk utcák
alvó fogsora közt surranunk
– két ismeretlen
s fent a hegytetőn
– ahol sohase jártunk –
ölelkezünk
el nem töltött napok íze
oldódik erünkbe
s a völgy virágpöréből
gyűjtöm össze
terveink illatát*

*vágyam rőt köpenye átlog
lányos hajad
kamasz-arcom borítja
a múlt árny-füzére széthull
s együtt fonjuk újra ezer szemét*

*szám nyíló barlangjában ülsz
s szövöd
elveszett időnk színes szőnyegét.*

Egy ismeretlenhez

*(Rómában, a kapucinusok
régi temetőjében.)*

*Nyíló fogsorod közt
alvadó mosoly
csuhád redőiben
éber nyugalom sötétlik*

*ágyé kod kéreg-odvában ülsz
s halálunkkal szembenézel*

*akiktől az idő elválasztott:
csigolyák füzére fölötted
akiktől a csend elválasztott:
ölelő bordák széttárt karjaid között*

*szemed üregében
nappalunk homálya retteg
cellánk ablakát
ujjaid rácsa feszíti.*

DOROGI ZSIGMOND

A SOKASÁG FIA

(Váci Mihály posztumusz verseskönyvéről)

Érvényes vízumot, meghívást kaptam
minden világrészből és sürgető
kérlelést őrzök a szívem fölött.
Halaszthatatlan parancs hajszol engem:
egy öleléssel! birtokomba venni,
amit szeretni lehet itt e földön.

A költő – Váci Mihály –, aki érvényes útlevelet szerzett e kinnal és gyönyörrel ötvözött világ minden tájára, aki a megbékélés és megértés követeként járt a haza és a nagyvilág útjait és ösvényeit – az elmúlt karácsonykor lett volna 46 éves. De a tavalyi tavaszon – mily jelkép! – az otthontól ezer kilométerekre, Hanoiban megszünt dobogni „százhuszat verő szíve”. Utolsó, gazdag ajándékát, legszebb könyvét felesége gondozásában jelentette meg a Szépirodalmi Kiadó „A sokaság fia” címmel.

A kötet elsősorban az 1968 óta keletkezett verseknek a gyűjteménye, ám ez újabb költemények mellett helyet kapnak benne régebben keletkezett, kötetben nem publikált alkotások is. „A sokaság fia” ily módon nemcsak az utolsó három esztendő munkáját, útkereséseit tükrözi, hanem a költő egész életművét is árnyalja – motiválja. A könyv egységét nem a versek kronológiai sorrendje, hanem a költemények tematikai, hangulati és stílusbeli egysége, egymásrautaltsága biztosítja.

Talán e könyv is segít megérteni és megértetni, hogy Váci embernek és költőnek is egyedi, megismételhetetlen jelenség volt. Kelet felől jött, a haza baloldaláról, a pázsitkapaszkodású, a halkán pergő homokkal beszórt nyírségi tájról; drága vágyakkal, szerelmes-szép küldetéssel, mint a legkisebb fiú a népmesében, hogy felmutassa a küldők arcát, megfogalmazza jogait. „Szökén, szelíden mint a szél” feltámadni a világ ellen, hogy mint „történelmi alkalmazott” – annyi ellenkezéssel és közönnyel szemben – naponként újra meg újra elmondja a történelmi névsorolvasásnál a küldők, a „lobogni, szárnyalni vágyó” nép nevét. Kezdetől fogva a lehetőségeit kereső szegénység jelentőségének növekedését figyelte. Az érdekelte: miként lehetne a poros gyalogutakon, a barázdák között csak lassan fölfeljutókat átvezetni régi életükből egy miszívünk-szerinti és önékik is értelmes, érthető és élvezhető, nékik is rangot adó szocialista társadalomba. Emberként, költőként a legnehezebbre vállalkozott: annak a lehetőségeit kereste, miként lehet egy népnek a hatalom birtokában mindig fiatalnak, önmagát megújítónak, forradalmárnak maradni; miként vivhatjuk meg – immár a sáncon belül – a „még nem elég” értelmi, érzelmi, tudati forradalmát?

Sorjázó köteteinek egyre szenvedélyesebb, nyugtalanabb, remegőbb, évről évre magasabb hőfokú alaphangját és hangulatát ez az – önmagával és a környezettel állandó harcban újjászülető igény szabta meg. Innen buktak fel a gyótródések, szenvedések, kísértések, sebesítő gerillaharcok kinyitói, a „húsfokos magánybeli” vacogások. És ezeken mindig győzedelmeskedve lett Váci egy nép hivatásos, „történelmünk vad ügynökének” született képviselője. Így lett „mindenütt otthon” a hazában és így lett e „homloknyi ország” népének követe a nagyvilágban. Ilyen értelemben volt közéleti, társadalmi ihletettséggű-érdekű költészet az övé egy bonyolult nemzetközi és nemzeti valóságban; egy félelmetes és fájdalmas, kegyetlen és kétségbeesett század hol megsemmisüléssel fenyegető, hol reményeket csillogtató ellentmondásai között.

*Kell-e valami ennek az emberiségnek igazán?
 Hiszen most építi jövője nagy stadionjait,
 s gyomra nagy raktárai feltöltve évszázadokig,
 és mert ez nincs meg és mert ez megvan,
 és mert jóllakott, és mert éheznek,
 és mert megváltják egymást, és mert kiirtják egymást,
 és mert vértelen világháború van, és mert véres világbéke van,
 és mert gazdag az emberiség, és mert nyomorult az emberiség,
 és mert rendben él, és mert gyilkos káoszban él,
 és mert mindegy, miért, mikor és hol, és mi van, és mi lesz,
 egyedül amnyian, oly mérhetetlen tömegben,
 mindig egyedül, mindig együtt, mindig egymással,
 mindenki mindenkivel, mindenki ellen,
 együtt egymással, egymás ellen.*

Ilyen körülmények között szólott Váci pártos hévvel, meghatározott társadalmi indulattal, kiérlelt állásfoglalással. Akként, mint akinek a forradalom nemcsak életre szóló szent élmény, hanem magatartásnorma, életforma; vérkeringésének, idegrendszérének szinte alkotórésze. Váci – társaival együtt – ismét hitelt, megbecsülést és tiszteletet szerzett a közéleti töltésű költészetnek. A nálunk 1945-ben kezdődött új történelem nemcsak születésekor volt forradalom, hanem – a változott és változó folyamatokkal, tartalmakkal, eszközökkel – fejlődésünk máig is forradalmi. Váci ebből a nézőpontból, ezekkel az emberi és költői tulajdonságokkal szemlélte, fogadta be értelmileg és érzelmileg a haza és nagyvilág bonyolult és ellentmondásos jelenségeit. Költészetében – posztumusz kötetében is – a kor emberének félelmei, kiábrándulásai, rettegései, reményei, vágyai, óhajai tükröződnek; felnagyítva, harsogón, messzehangzón.

Kétségtelen: Váci legutóbbi, 1968-as „Eső a homokra” című verseskönyvének jó néhány költeményén a megtorpanás, az elbizonytalanodás jegyeit, ismérveit fedezhetjük föl. De az is bizonyos, hogy már e versek szomszédságában megtaláltuk a továbblépés igényét és lehetőségeit megsejtető költeményeket is. Az azóta keletkezett versek (mindenekelőtt az „Ami Che Gevara naplójából kimaradt”) Váci költészetének újabb – jelentőségében a 60-as évek elejének nagy periódusát, a „Méltó hatalmat”, a „Te bolond” korszakát is felülmúló – kivirágzását hirdelték. Ezért is fájdalmas, hogy e továbblendülés kezdetén következett be tragikus hirtelenségű halála.

A könyv – új és régebben keletkezett, eddig publikálatlan – verseiből „talán minden eddiginél élesebben bontakozik ki az egyéniség, az a szélsőségekben mozgó, halálfélelem és intenzív életvágy kettős szorításában vergődő, ezért sorsát, küldetésűdátát lebilincselő szuggesztívizmussal átélő ember, aki a versek mögött áll.” Az utóbbi kétéhármas esztendő verseinek legfőbb sugallata: Váci az újrafelfedezés örömeivel és izgalomával, gondosságával és szeretetével találta meg idegen földrészekben is ereje és hite menedékét és forrását, az egyszerű embereket.

*Csodálatos a Föld s az ember oly esendő.
 Szeretem a sokaság fiát, az ismeretlent,
 az embert, aki hordozza magában
 a megválthatatlan szenvedést, a gyónást,
 a halhatatlanság betelé nőtt szárnyait.
 Meghálnék, hogy elhitesse velük
 – élniük érdemes volt.
 És úgy hallgatom őket,
 úgy nézem komoly tetteiket,
 úgy bizom bennük életre-halálra,
 hogy elhiggyék magukról:
 övék az értelmes élet gyümölcse,
 az öröklét, az örökké való tett.*

Garai Gábor:

ORPHEUSZ ÁTVÁLTOZÁSAI

Garai verses játékában Orpheusz ősi, mondai alakját kelti életre, Orpheusz átváltozásain keresztül enged bepillantani a költő metamorfózisaiba. Az új harmónia keresése új műfajok meghódítását is jelenti. Kalandozását a dráma felé jelzi ez a játék. Nem drámát ír, a mítosz eleve letompítja az ütközéseket. Témája tragikus alaphangú, de a megformálás játékos, verses játék – az értelem, a költő akarata így győzte le, kényszerítette táncba kínzó démonait. Az Orpheusz-monda, vagy a tragikumot mindenáron feloldani akaró szándéka, talán csak a végén köti le a kezét, a feloldásra való törekvés erőtlenné tette befejezését.

Az Orpheusz átváltozásai az emberi lét teljességét fogja át, jelekké egyszerűsítve a világ összefüggéseit. Orpheusz mellett feltűnik Perszephoné és az öreg pásztor, öreg vincellér alakja egyaránt. Kiséri hőstét a gerle, rigó, csíz szava, az élet hangjai, riasztja Kerberosz vonítása. Ugyanolyan magátólértetődően szólal meg itt a zuhatag, a zivatar, a pusztaság, mint a sulykoló asszonyok és a szőlőtáposó lányok. Antropomorf világ. A görög monda naivsága teljes szépségében érvényesíti Garai természetlátását. Közvetlenségével meglep és lenyűgöz, egyszerű újszerű és archaikus. A XX. század második felében szokatlan a természeti képek sokasága, maga a természet, szokatlan és üdítő. A Rigó szemével látja a hajnalt: „Tollászkodik a nap”, a szerelmesek összeborulását a kagylóhoz hasonlítja: „Csak a kagyló két fele / zárul össze ennyire”. Balladás természeti jelek sejtetik a bekövetkező tragédiát: „Szűköl a szél, iszkol a lombon át...” – jelenti a Csíz, az álomból riadó megöregedett Orpheusz deres feje fölött „még a tegnapi alkony felhője füstölög...” Játékosan, színnel-izzel jeleníti meg az erdőt, Orpheusz otthonát, ami táplálja gombával, édes szederrel, friss rüggyel, ahol avarágyn holdas éggel takarózik.

„Egyfelől csupa mézes zene és pillangókönnyű báj. Szemközt pedig vad, bizarr és gyökérszagú képek, a naiv önzés és groteszk fürtelem végletei”. Vörösmarty Csongor és Tündéjéről írta Babits ezeket a cso-

dálatos szavakat, de Garai Orpheusza is ellenállhatatlanul felidézi. Helyenként nagyon közel került Vörösmartyhoz, talán a rokon műfaj, azonos téma, azonos motívumok varázsa okozza ezt. Elemi erőket szabadít fel játékában Garai, romantikus lobogás izzítja fel nyelvét, a romantika sok kedves kifejezése hangzik fel újra Eurüdiké énekében is:

„Őszi napfény, lágy meleg,
símogasd a testemet,
bontsd le, fésüld a hajam
szóttessedd, színarany
dél-sugár, te nyugtalan...
Mielőtt az éj lehull,
s sillagsátra ráborul,
kelyhed gyönyörrel itat,
ismeretlen áhitat...”

A pille-lebegésű szép másik véglete az alvilág bordélyházi jelenetei, a Styx csatornába, Kharón korhely kedélyessége, az öreg Orpheuszt megtámadó három iszonyú banya rikácsolása. De a „groteszk fürtelem” megjelenítése szürkébb Garainál, mint a szépség, a vágy, a fájdalom, a keresés szólalmai.

„Mindig téged kerestelek,
ne szólj, némán is értelek.
Már minden ized ismerem,
maradj velem, maradj velem”.

Így „pengeti az érthetlent, dalolja a mondhatatlant” Orpheusz Eurüdikét meglátva, és ez a dallam kíséri a vak magányba, kíséri hiábavaló keresését. A szerelem legyőzi a halált, de a közeleti költő Garai nem nyugodhat bele az individualista válaszba, egyén és közösség sorsa nála egy. Átértelmezi a mondat, Eurüdikének éppen azért kell elhagynia Orpheuszt, hogy az kiszabaduljon a szerelem varázsköréből, ahol „játsszik a gyönyör a halállal”, megértse újra az erdő madarainak szavát, más és más asszonyokban keresse mindig csak Eurüdikét, muzsikáljon a sulykoló lányoknak, pengesse lantját szüreti táncra, szolgálja az embereket.

„Valaha ij volt, azután lant /
lett belőle; most már csak
vándorbot, mert megszökött a hangja...
Mivel szolgáljalak már benneteket?” –
foglalja össze szép szimbólumokkal Garai Orpheusz sorsát, a költő sorsát.

A görög monda Eurüdikéje illedelmesen kigyómarástól hal meg, hogy módot adjon

Orpheusznek fájdalma nagyságát elzengeni. Garainál Orpheusz hányódik tehetetlenül, ismeretlen erőknél kiszolgáltatottan, Eurüdike „ezüst halak mosolyát villogtatva” elsiklik a rá szomjazók előtt, elhagyja szerelmesét a pacsirta hívására, kíváncsiságból megy az alvilágba. Orpheusz számára csodálatos, de Kharón „épp olyan lotyó”-nak látja, mint a többi lányt, mégis elnyeri csókját, miatta marad az alvilágban. A gyöngyházfény-nyugtalan Eurüdike átalakul, az irányító gondolattá válik, hűtlen hűségét csak halála pillanatában érti meg Orpheusz.

Nem a látvány képei, a hangok igézete szabta meg a verses játék formáját. Az emberi szó a természet kardalának felelget. A természet hangjai szólalnak meg először, előkészítve Orpheusz megjelenését, aki üzből majd maga is üldözötté válik: „Szarvas csörtet az erdőn, Kimerülten zihál; nyomában hajtók és vadászok lábdobogása, kurjongatása, kutyák csaholása hallik.” Mértéktartóan él Garai az archaizálás eszközeivel, nem régiessé, időtlenné teszi általuk művét. A madarak hangjaiban játékosságát villantja elő, ami mindennél ott bujkál a műben. „Varjú: Visszatért az árva, visszatért az árva! – Gerle: Merre fut, hová fut? – Csíz: Sehová, semerre! Sehová, semerre!” – minden madár szavát más és más hangszínnel, más ritmussal formálja, szinte lefordítja hangjukat emberi szóra. Az ismétlések, a vissza-visszatérő motívumok a népköltészethez közelítik, szorosra fűzik szerkezetét, és az ismétlés szuggesztív erejével megsokszorozzák, visszahangzóvá teszik mondatait. Hangja tükrözi Orpheusz változásait. Kezdetben teljes harmóniában él a világgal, idillikus, csupa zene, ujjongás éneke: „Oh, te édes, szép szabadság, / madár- röptű fiatalság”. Találkozása Eurüdikével, a boldogság pillanata csodálatos líraisággal szólal meg, fájdalma eget-földet átérő látomásokban jeleníti meg Eurüdike útját az alvilágig. Ott a grotzsk veszi át a vezérszólamot. Kharón így fogadja: „Ni csak, zsu-gori atyafiságod lehetett, / azt a két hitvány rézpénzt is lelopták / a szemedről; lásd ezért nem kellett / a földi tested sem a sakálnak, sem a keselyűnek;” Magánya, fel-feltámadó érdeklődését követő közönye kifejezőeszkö-zéül a megszakított mondatokat, motívum-töredékeket használja fel a költő. Stilizált népi hang, ahol egybeolvad a régi görög költészet és a magyar népdal zamata, jellemzi a munkadalokat, a táncnótákat. „Fújd a nó-

tát, idd a bort, / járd a táncot, rúgd a port’”. A vidám zsongás ellentétéként szimbolikus jelentést kap néhány lassú, tétova lépés csikorgása a beköszöntő csöndben. Orpheusz a vizek forrása felé indul, hogy „önmagát feledve, / s milliókba vegyülve” befusson a végtelenbe.

Orpheusz nem értette, de vállalta a szolgálatot, amihez Garait tudatos hűség köti. Ennek a hűségnek szép vallomása az újjáteremtett Orpheusz-monda. Borsos Miklós rajzai a finom líra vonalba átköltött látomásai, méltó kísérői Garai Gábor szavainak.

ZENTAI MÁRIA

Kiss Benedek:

GAZDÁTLAN ÉVSZAK

Kiss Benedek első kötete egy lírai alkat sokrétű, sokfelé ágazó vallomása, melynek tartalmát nehéz lenne egyetlen találó kifejezéssel meghatározni. A költő, aki élete harmadik évtizedének derekán jár, könyvének ciklusaiban egy vélhetően több hónapra, talán évre visszanyúló szellemi érlelődés és kiteljesedés szakaszain vezeti végig olvasót. Ennek a beérés, önfejlődési folyamatnak során az első szerelem csalódásairól és megpróbáltatásairól éppúgy szól, mint mai közéletünk kérdéseiről, népünk történelmi sorsáról, vagy az embernek a természetben – esetleg az univerzumban – elfoglalt speciális helyzetéről.

Kötetének gyengébb, legkevésbé élményt hagyó része az első ciklus, a Citerahúrok. Ezen érződik, hogy a költő még csak küzd költői nyelve kialakításáért, az egyéni hangért, amely nélkül semmiféle költői mű nem töltheti be a költészet egyik legszebb célját, legsajátabb feladatát: az anyanyelv s az érzelmi-értelmi megélhetőségek határainak szüntelen szélesítését. A költő kísérletei a nyelvvel így is érdekesekek, s többek között azt bizonyítják, hogy a magyar verse-lés ősi ritmikája a legmerészebb, legrafináltabb szó- és fogalomkötések hordozására is alkalmas. A tartalom azonban, a gondolati elem, a reflexió és érzelem, a lírai átfűtöttség, hevület itt még az előrerohanó nyelvi kombinálókészséggel szemben meglehetősen hátramaradva kullog.

A szerző érezhetően a második ciklustól kezdve válik mesterévé anyagának, melyben töprengését, aggályait, kritikáját és elégedetlenségét zúdítja a világra, eléggé rapszodikusán, de tiszteletet érdemlő egyenességgel. A ciklus megkérdőjelezi népünk egész történelmi múltját, a nemzeti alkat dárídók és förtelmes zuhanások között való ingadozását, újraéli és zokogja a jobbérzés ezer csalódását, s szkepszissel mutat a ma relativ békéjére, melyben a költő már-már valamiféle indulattalan eltespedés, elzsírosodott, eltokásodott dermedtség mellékízeit érzi. Kiss epés és kíméletlen kritikus. Nem álmódja jelenünket szebbnek, mint amilyen, felbontja az utcai békés járókelők koponyájának héját, s kegyetlenül az igazat vallva, felmutatja a modern ember lényének minden tépettségét, szkepticizmusát. Önmagát is egy boncnok irgalmatlanságával vizslatja, s bár az okokra csak távol, messziről utal, végül feltárul előttünk a ma egy olyan élőjének benső énje, akit a világ változása, a természettudományos világkép tágulása (és csaló állhatatlansága), csakúgy, mint a súlyos történelmi tapasztalatok, megtanítottak arra, hogy nehezen higgyen, bár hinne gyermekként boldogan. A képlet, a sokváltozós egyenlet, amit a költő a közvetlen közelünkben élő, lélegző, vásárló és vitatkozó környezetről saját eszközeivel a táblára ír, nem egyszerű. Keresztény, egyházas elemek, a természet és ember azonosságának motívuma (szinte panteisztikus alapon), s a „termő narancs idő – piruló, dolgos, vidám nyarak” várásának mozzanata él itt egymás közvetlen tőszomszédságában, úgy ahogy valószínűleg még sokak agyában, akiknek nincs meg a képességük arra, hogy benső érzés-, remény- és sejtésvilágukat olyan elevenséggel s erővel szólaltassák meg, mint a költő.

A „Gazdátlan évszak” szerzőjének közérzete sok szempontból jogos és indokolt. Különösen akkor, ha a költőt is a társadalom élő, lélegző, cselekvő alanyának tekintjük. Ő alkatánál, adottságainál, mestersége követelményeinél fogva talán kötelezően merészebb fantáziájú, dinamikusabban színváltozatosabb, mozgásigényű, mint a köznapis világ más, csendesebb temperamentumú s – tegyük fel – „kisebb igényű” halandója. Bizonyos fokig érthető tehát, ha a „béke” prózai állapotát a betűvetés, a vakmerő álmódó „megadás”-nak, „önfeladás”-nak, szürke egybemosódásban való nivellálódás-

nak érzi. Azonban mint gondolkodónak, távlatokba látónak és mérlegelőnek azt is tudnia kell, hogy ez a „szürke” állapot töméntelen ember számára e percben az optimális realitást jelenti, s az „önfeladás” – én inkább önkorlátozást mondanék – az élet egyéb területein maga módján kárpótol a „színveszteségért”. Például a fizikai alkotás terén, a csak közös és koordinált erőfeszítésekkel elérhető eredményekkel: aluljárókkal, hidakkal, hotelekkel, távközlési eszközökkel. Belső, gazdag s tagadhatatlanul nem mindig legjobban kondicionált érzelmi, gondolati életünk mellett a költőnek nem kell megfélemednie erről sem. Míg az olvasó Kiss Benedek jó, szép, elgondoztatásra készítő verseit olvassa, mellékesen, mintegy játszi látományként felvetődik benne az a gondolat is, hogy miképpen alakulna, alakulhatna a szocialista Magyarország sorsa, ha egy évben, teszem, a hazai mérnökök műhelyeiből annyi és olyan rangú ipari találmány kerülne ki, mint ahány rangos verskötet a fiatal, növekvő költők tolla alól. Vajon nem lehetne-e az ő feladatuk, éppen az övéké, akik egy gázturbinás, sugármotoros, elektronikus korszak gyermekei, hogy a történelmi sors, a nemzeti alkat gyakran jogos bírálata mellett, egyszer görcső alá vegyék a magunk lényegének ezt az elmaradását, fogyatékoságát is?

Mindez csupán kérdés és *vitapont*. Mert azt nem vitatom, hogy a „Gazdátlan évszak”-nak nemcsak a nyelvi eszközök fokozatos elsajátítása, uralása szempontjából emelkedő a vonala. Kiss a költő hivatására vonatkozó jó és rangos gondolatok, a szerelmi témának az előzőeknél mélyebb, egyénibb, újszerűbb hangszerelésű megszólaltatása után, a kötet végén a remény, egy eléggé elvont és távoli, de az olvasónak mégis jó érzést kölcsönző bizakodó hang megütésével, alapjában optimista távlatot nyit. A „hogyan”-ok és „miért”-ek különböző utakon, lehetőségeken való elképzelése után, úgy érezzük, a záróciklus utolsó verseiben, a „Nyelvemre levelet tépek”-ben s „Örök Betlehem”-ben egy pontban futnak össze a költő és olvasó álmái: egy gazdagabb, nemezebb, őszintébb evilági élet akarásában, melyet a költő is megvalósítani siet a maga eszközeivel. A záróversek után úgy érezzük, hogy Kiss Benedek első kötete, melyben a magunkénál fiatalabb nemzedék ad hangot érzéseinek, gondjainak, problémáinak, ha tán a mienkétől némileg eltérő felfogással

is, de nyílt sisakkal, biztató ígérlet, hasznos és termékeny magvakat ígérő vetés, amelyet – saját szkepszisünk ellenére sem – szabad, lehet értetlen kézzel, érzéketlen szívvel tudomásul nem vennünk, emlékezetünkéből kirtanunk.

(Móra)

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

AZ ANGOL IRODALOM A HUSZADIK SZÁZADBAN

Az angol (továbbá az ír és a skót) irodalom közelmúltjáról és jelenéről van hivatva képet adni a *Báti László és Kristó Nagy István* által szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjtemény, amely a modern angol líra, széppróza és drámairás huszonnyolc prominens alakjáról tartalmaz egy-egy esszét; a munkatársak között találjuk Kéry Lászlót, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Lengyel Balázst, Nagy Pétert, Sükösd Mihályt s több más jeles irodalomtörténészünket, kritikuskunkat. (Sajnálatos viszont, hogy az új angol irodalom olyan kiváló ismerői, mint pl. Szentkuthy Miklós, Szobotka Tibor, Szász Imre, Ungvári Tamás, Szili József – nem szerepelnek a szerzők között.)

Az író- és költőportrékat Báti Lászlónak az elmúlt hatvan-hetven esztendő angol szellemi életéről nyújtott áttekintése vezeti be; Báti a kiadványban önálló tanulmány formájában nem tárgyalt jelentősebb gondolkodók, esztéták és írók (Hulme, a „vorticista” Wyndham Lewis, Henry Green, Compton-Burnett, Joyce Cary stb.) munkásságát is megvilágítja alapos tárgyismeretet eláruló írásában.

Egy esszégyűjtemény, amely egy huszonhat tagú kollektíva munkájának eredménye, természetesen nem lehet egyformán magas színvonalú. „Az angol irodalom a huszadik században” legsikerültebb darabjai Vajda Miklóstól (J. Conrad), Benedek Andrásztól (W. S. Maugham), Egri Pétertől (J. Joyce), Géher Istvántól (Dylan Thomas) és Mihályi Gábortól (S. Beckett) valók, – a két leggyengébb írás Hegedüs Gézáé (G. B. Shaw-ról) és Katona Annáé (H. G. Wells-ről). Hegedüs „elemzése” Shaw Szent Johannájáról roppant lapos és banális (I. kötet, 78. lap, 1. bekezdés); hogy Shaw „az udvari bolond csörgősipkáját vette fel”, ez is poros köz-

hely, s a puffogó jelzők, hangzatos szuperlatívuszok burjánzása sem válik javára Hegedüs Shaw-cikkének. Egyetlen lapon (I. kötet, 80. lap) a következő himnikus kifejezéseket találjuk: „lángelme”, „szellemóriás”, „emberfeletti nagyság”, „halhatatlanul friss”, „mesterségbeli tökély”, „múlhatatlan lélek-nemesítő erő.” Katona Anna Wells-írásáról sem lehet sok kedvezőt mondani; a szerző még önellentmondásokba is belebonyolódik. Az I. kötet 127. lapján azt írja, hogy Wells munkáinak „egyik jellemzője a prózaiság; a lírát, a költészetet nem tartotta sokra, *nem is volt érzéke iránta.*” A 129. lapon viszont már úgy vélekedik az „Emberek a Holdban” című Wells-regényről, hogy abban a „*költői részletek* ragadják meg” az olvasót.

A szerzők többsége elmélyülten vizsgálja az általuk bemutatott írók és költők regényeit, novelláit, színműveit és költeményeit; kiváltképpen emlékezetesek azok a passzusok, amelyeket Szegedy-Maszák Mihály „a francia *nouveau roman* (N. Sarraute, M. Butor) világát előre vetítő” Virginia Woolf-műveknek, Kéry László E. M. Forster „Út Indiába” című regényének, Passuth László Graham Greene „Hatalom és dicsőség”-ének, Nagy Péter Lawrence Durrell „Alexandriai négyes” című tetralógiájának és Mihályi Gábor Beckett Godot-jának szentelt.

A legkevésbé hálás Taxner Ernő feladata volt; Taxner az gyakor erősen túlbecsült (Nobel-díjjal is kitüntetett), ma már jócskán megfakult fényű Galsworthy-életművet dolgozta fel. Báti bevezetője figyelmeztet arra a veszélyre, hogy egyes tanulmányok írói „a szívükhöz közel álló alkotók iránt talán megértőbbek a kelleténél, arcképükön csak a szép és előnyös vonásokat hangsúlyozzák.” Taxner azonban teljesen elfogulatlan képet rajzol Galsworthyról és a Forstye-ciklusról, amelyet „nem tarthatunk egyenértékűnek Thomas Mann és Martin du Gard családragényeivel”, egyrészt mert „az író pszichológiája gyakran naív, elavult”, másrészt mert a terjedelmes regénysorozat egyes részeinek írásakor Galsworthy „tudatosan törekedett a legszélesebb, kevésbé igényes olvasóközönség izlésének a kielégítésére”, s ez műve minőségére nem hatott jótékonyan.

A Kristó Nagy István által összeállított bibliográfia gondos, de nem kifogástalan; Kassák Lajosnak a „William Clissold világa” című Wells-regénnyel foglalkozó tanul-

mányigényű recenziójára („Nyugat”, 1927. évf.) nem történik utalás, pedig Kassák nem mellékes kérdést érint ebben az írásában, – szemére vetve az angol írónak, hogy új regényének eszmevilága a fasiszta ideológiához jár közel. Vargha Kálmán finom Virginia Woolf-esszéjéről és Doromby Károly gazdagon dokumentált Graham Greene-publikációjáról ugyancsak kár volt megfeledkezni.

„Az angol irodalom a huszadik században” című munka – a jelzett apróbb hiányosságok ellenére, s annak ellenére, hogy G. K. Chesterton, J. C. Powys, a három Sitwell és a „Szélvihar Jamaicában” című nagyszerű regényt megíró Richard Hughes tevékenysége nem kapott kellő hangsúlyt – a magyar olvasók világirodalmi tájékozódását igen hasznosan elősegítő irodalomtörténeti munkák egyike.

(Gondolat)

DÉVÉNYI IVÁN

Miroslav Krleža:

KÁLVARIA

Hosszú, termékeny életpályának minden szakaszán megjelenik a prózaíró és költő Krleža mellett a drámaíró is. Ha ennek a lezártnak még egyáltalában nem nevezhető drámai életműnek szakaszait vizsgáljuk, akkor négy etapot határozhatnánk el. Az első a korai, a szecessziós szakasz: ide tartoznak Krleža „szimfóniái” és „rapszódiai”, valamint a *Legenda* című Krisztus-dráma. A második az expresszionista szakasz, míg a harmadikat az „új tárgyilagosság” és a „lélektani realizmus” szakaszának nevezhetnők, csúcspontján a *Glembay-trilógiával*. De amint Európa 1945 utáni irodalmában és művészetében újra előretörték az eltemetettnek hitt avantgardista kísérletek, úgy Krleža, ez a kereső-kutató, próteuszi átváltozásokra is képes nagy író szintén rálépett az „új avantgarde” útjára: ezt bizonyítja *Put u raj* (Út a Paradicsomba) című, nemrég megjelent, magyarra még le nem fordított fantasztikus és „abszurd” drámája. 1970-ben sikeres horvát film is készült belőle.

Az előttünk fekvő *Kálvária* – művészi magyar tolmácsolását Csuka Zoltán szakavatott tollának köszönhetjük – írónk expresz-

zionista korszakának, az 1920 körüli éveknek terméke. Eredeti címe *Golgota* volt, és nyelvi-stiláris eszközeivel, formai megoldásaival, illetve formabontó törekvéseivel a tizes-húszas évek német expresszionista drámaívaival, Reinhard Johannes Sorge, Reinhard Goering, Georg Kaiser darabjaival rokon.

Tudjuk, a német expresszionizmusnak is volt erős politikai töltése, s az egyik expresszionista drámaíró, Ernst Toller, a Bajor Tanácsköztársaság vezetői közt állt. Mégis: a legtöbb német expresszionista megelégedett egy baloldali színezetű, ámde többé-kevésbé apolitikus humanizmussal, az „O Mensch!” (Ó ember!) ideáljának hangoztatásával. Krleža expresszionista drámája íróját azonban a forradalmi elkötelezettség művészenek mutatja. Az *elkötelezett* mellett a *művész* szót is hangsúlyoznunk kell. Krleža szuverén módon bánik mindazzal, amit német példaitól tanult, és amit azután ő teljesen és maradéktalanul sajátjává lényegített.

Ernst Toller és a Bajor Tanácsköztársaság nevét irtuk le az előbb. Ezzel kissé már arra a *történeti* háttérre is utaltunk, amelyen Krleža tragédiája – mert a *Kálvária* valóban *tragikus* alkotás! – kibontakozik. 1917 és 1921 közt felkelések és forradalmak sora söpör végig Európán. A teljes győzelem csak a lenini októbernek adatik meg, a többi forradalom, hosszabb-rövidebb sikerek vagy félsikerek után elbukik. Forradalmi lendület és naivitásból, vagy gyávaságból fakadó oportunitizmus, fantasztikus ábrándok és tudatos árulás, lázas aktivitás és megalkuvó félrehúzódság: mindez jelen volt ezekben a törekvésekben, és siettette bukásukat. Megint csak egy német példa: Vilmos császár lemondása és menekülése után 1918. november 9-én Berlinben először a szociáldemokrata Scheidemann, majd néhány órával később a kommunista Liebknecht proklamálta a köztársaságot. A köztársaság fogalmán azonban mindegyik mást értett, s így következett be az a megdöbbentő és véres eseménysorozat, amelynek során a szociáldemokraták a volt császári katonaság tevékeny közreműködésével likvidálták Liebknechtet és mozgalmát, a spartakistákat.

Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg emlékének Krleža verset szentelt, s tulajdonképpen a *Kálvária* is tiszteletadás azoknak, akik egy ellentmondásos korban a forradalom harcosáivá, vértanúivá váltak. A berlini és müncheni események, a magyar 1919 bukása: mindezeknek fájdalommal benne lük-

tet a dráma szaggatott mondataiban. De valami más is. A nevek, a tengerparti helyszín, a „volt császár” említése félreérthetetlenül délszláv környezetre utalnak, az egykori Habsburg-monarchia tengerparti vidékére, főleg Pulára, a nagy hadikikötőre. Itt a hajógyári munkásság valóban felkelést szervezett, a felkelést azonban elfojtották, hiszen a királyi Jugoszláviának nem állt érdekében egy „kommunista góc” megtűrése. A helyzet tragikumát még súlyosbította, hogy a szlávok-lakta Isztria nemskára az egyre inkább fasizálódó Olaszország hatalma alá került, s csak 1945-ben nyerte el politikai és társadalmi szabadságát.

Krleža 1920-ban, amikor drámáját írta, csak a bukást, tragédiát, golgotát láthatta. Ezért érthető, hogy elkötelezettsége ellenére sok pesszimizmussal nézi a történeteket. A főhős, a munkászvezér és ugyanakkor munkásáruló Kristijan nemcsak demagóg agitátor és kétszínű besúgó, hanem maga is az események áldozata. Sokatmondóak azok a szavai, amelyeket feleségéhez intéz, miután visszatért az ellenforradalmi terror áldozatainak temetéséről, ahol ő mondta a demagóg szólamoktól hemzsegő gyászbeszédet. Most, asszonya előtt, így nyilatkozik meg: „Nagyszerű, pompás nap volt ez a mai! Ezért a napért érdemes volt megszületni és élni! Testem minden porcikája teljes nagyságában érzékeli ezt a napot! Nemrégiben még olyan yira feszült és homályos volt minden, s nem lehetett tudni, mi lesz. De a mai nap csupa diadal! Most már semmi sem akadályozhat meg, hogy fel, a felszínre törjek! Most egymagam állok, s milliók az enyéim, tömegek vannak a birtokomban, kezemben tartom a zászlót, és minden szabad – min-

den olyan yira, oly hatalmas erővel szabad!”

Olyan képlet áll itt előttünk, amely szintén jelen volt az 1920 körüli években. Kristijan szavait elmondhatta volna Gabriele d’Annunzio, a Fiumét Horvátországtól puccsal elszakító költő-politikus, akinek seregében ott nyüzsgöttek a korai fasizták mellett az anarchista ultra-forradalmárok is. Sőt, Kristijan alakjában Krleža mintha kissé festő-barátjának, Petar Dobrovicnak alakját is megrajzolta volna. A Baranyai Köztársaság kikiáltása ugyan egy évvel a dráma megírása után történt, s Dobrovic nem volt olyan kétes jellem, mint Kristijan, a cezaromániás gesztusok azonban szintén megvoltak benne. Mai szemmel olvasva, a *Kálvária* szinte úgy hat, mint a Baranyai Köztársaság allegóriája.

Krleža műve tehát több, mint modern dráma: egy egész vajudó kornak keresztmetszete és tükrökepe. A nagy horvát írónak kedvelt művészi eszköze, hogy a valóság szövetéből kiemel egyes elemeket, ezeket aztán beleépíti, valósággal belekombinálja a maga epikai vagy drámái művébe. Nem ír ugyan „kulcsdrámákat” vagy „kulcsregényeket”: a legtöbb esetben mégis fel lehet ismerni, milyen események, milyen személyek, milyen körülmények indították meg vagy fejlesztették tovább az alkotás folyamatát. Így válik a *Kálvária* is egy forradalmakat-szülő és forradalmakat-elvetelő korszaknak művészi hitelességű dokumentumává. Örülünk, hogy magyar fordítása megjelent. Talán valamelyik színházunk egyszer előadására is gondol.

(Magyar Helikon)

ANGYAL ENDRE

MÁJUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

BERTHA BULCSU: Interjú Takács Imrével

BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika

FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték

MARAFKÓ LÁSZLÓ: Fábry Zoltán leveleiből

POMOGÁTS BÉLA: Pákolitz Istvánról

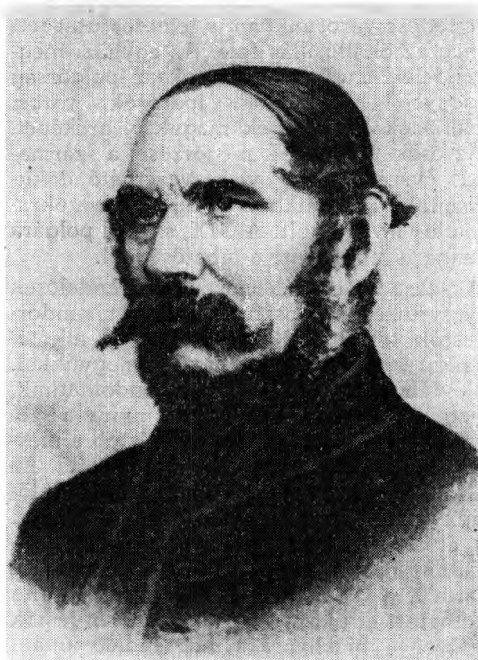
TAKÁCS IMRE versei

THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora – regény

TÜSKÉS TIBOR: Takács Imre költészete

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

4

Bartalits Mihály arcképe. Fénykép után

A Bartalits készítette apostolszobrok

„Utoljára hagytam a déli homlokzat legfőbb ékességeit, az apostolszobrokat, melyek most a pécsi szeminárium udvarán vannak felállítva. Bartalits Mihály művei. Darabjuk 100 forintba került. Összesen 13 720 forintot kapott értük Bartalits. Az őket helyükre felvontató Schultz Ferenc ácsmesternek 4000 pengő forintot fizettek. 1854. október 26-án kezdték felhúzásukat és már november 12-én Girk György pécsi püspök be-szentelte őket . . .

A szobrok 24 cm magas talapzatukkal együtt 4 m-nél egy kevéssel magasabbak. Mindegyik egy-egy darab budafai sárgás homokkőből készült. Sajnos olajtestékkal át-mázolták őket, mi igen ártott épségüknek.”

(Dr. Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház le-írása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője, 1916. 3-4.)

A XIX. század folyamán a képzőművészet fejlődése városunkban is jelentős utat tett meg az önállósulás felé. Az egyházi megrendelők mellett feltűntek a polgárság igényei: kereskedők, iparosok, városi előljárók készítették magukról arcképet. Az ősök portréinak megőrzése, a származás évszázadokra visszavezethető dokumentálása hazánkban eddig az arisztokrácia kiváltsága volt. A XIX. század polgára maga is élni akart e lehetőséggel.

A század elején a portré-megrendelések nagyrészt még osztrák és német vándorfestők teljesítették. E művészek alkotásait csak ritkán látták el kézjegyükkel. Névtelenségükről arra gondolhatunk, hogy munkásságukat nem annyira a személyes alkotás vágya, mint inkább a mesterség iparszerű művelése irányította. Ez abból is következett, hogy a megrendelőnek többnyire megvoltak a maga igényei s elvárta, hogy a fizetett festő ahhoz alkalmazkodjék. Így önálló művészi gondolat a XIX. század portréfestészetében alig juthatott kifejezésre. Az ismeretlen festők művei – bizonyára a megrendelő kívánsága szerint – a legtöbb esetben gondosan feltüntetik az ábrázolt nevet, rangját, gyakran pedig utalnak arra az eseményre, amelynek alkalmából a kép született. A magyarázó szöveg többnyire a festmény előlapját ékíti. Múzeumunk egész sor ilyen festménye talán nem is annyira képzőművészeti, mint várostörténeti értéke miatt fontos. Ismeretlen alkotók művei őrizték meg számunkra Szentmiklóssy János börgyáros, Csepregi (Chapringer) Zsigmond vegyész, Ebergényi Farkas főkapitány, Irányi Dániel városi követ, Lickl György karmester, Weidinger Gusztáv építész, Mutschenbacher Ödön jogtanácsos s még számos pécsi polgár és egyházi férfiú arcképét. – Ha csupán a múzeumban lévő festményeket vennénk figyelembe, már abból is arra következtethetnénk, hogy e műfaj városunk képzőművészetének ez időben eléggé kedvelt és gyakran művelt ága volt. Emellett tudjuk, hogy mind a polgári családok, mind a közhivatalok és egyházi intézmények birtokában számos portrét őrzött meg a kegyelet, vagy a művészi érték tisztelete.

Az ismeretlen portréfestők mellett városunk néhány művészt név szerint is magáénak vallhat már e korban. Pécssett szü-

letett Weber Xavér Ferenc, aki előbb kereskedő volt, s azután kezdett festészetet tanulni a pécsi Nachod (?) nevű festőtől. 1865–67 között a müncheni akadémián Wagner Sándornál és K. Pilotynál folytatta tanulmányait. Weber Xavér nem tért vissza Pécsre, végleg Münchenben maradt, s ott mint az akadémia megbecsült tanára működött élete végéig.

A nagyatádi születésű Mücke József Ferenc a század második felében telepedett le Pécssett. Bécsi tanulmányai után először Pesten, majd Eszéken és Zágrábban festett portrékat, életképeket és történelmi jeleneteket. Pécssett az egyetemi templom falfestményeire kapott megbízást, emellett portrékat festett. A Múzeumban lévő „Dr. Johan Béla arcképe” és „Jankó János kárászi esperes arcképe” c. művei realista törekvéséről tanúskodnak.

Sokat dolgozott Pécssett – már a század első felében – Boros Nepomuk János, Szekszárdon élő festő, aki apja mesterségét folytatta. Főleg a pécsi egyházmegye meghívására jött városunkba s oltárképeket, templomi freskókat, valamint a püspökök portréit festette (Scitovsky, Klimó, Szepessy). Szerény tehetségű, de igen termékeny festő volt, mintegy 700 képéről tudunk.

Pécsről indult művészi útjára a XIX. századi magyar festészet egyik legjelesebb alakja: Madarász Viktor. A szabadságharc után városunkban tanult jogot, miközben Pósa Gusztávnál gyakorolta a festészet mesterségét. Az itt töltött időre utal néhány, a múzeumban őrzött festménye, így pl. Madarász Manó arcképe, vagy a Madarász Aranka hagyatékából származó, nagyméretű, egészalakos Guttenberg festmény. Madarász tehetsége többre volt hivatott, mint amit a korszakban számára városunk nyújthatott volna. Művészléte Párizsban bontakozott ki, ahol 14 esztendő telt. Péccsel való kapcsolata hazatérte után is fennmaradt, erről tanúskodnak a Czvetkovits házaspárról, az 1870-es években készült portréi.

A művészetek nagy mecénása a XIX. század folyamán Pécssett még mindig az egyház volt. A dóm – úgyszólván minden korszaknak (s minden püspökének) lehetőséget nyújtott arra, hogy művészet-szeretetét ízlésének, felfogásának s anyagi erejének határai között bizonyítsa – így

Kiss György: Szepessy Ignác szobra. 1893

Weber Xavér Ferenc: Kislány arcképe

a XIX. században két alkalommal is. 1807-ben, Polláck Mihály, a Nemzeti Múzeum későbbi építője vezetésével kezdődtek, és még 1830 körül is tartottak a monumentális átépítés munkálatai. Polláck a kivitelezést a pécsi Windisch János kőművesmesterre és Gianone Péter – ugyancsak helyi – kőfaragómesterre bízta. A gotikus stílusúvá formált, egységes és tetszetős székesegyház homlokzatát Bartalits Mihály nagyméretű apostolszobrai uralták. A kissé hűvös, klasszicista felfogású művész egyik legnagyobb megbízásának tett eleget a tizenkét monumentális méretű szobor kifaragásával. Bartalits egyike volt azon keveseknek, akik ekkor már művészi hivatásukból élhettek. Drezdában, Münchenben és Budapesten folytatott tanulmányai után pécsi megbízásai lehetőséget teremtettek ahhoz, hogy itt végleg megtelepedjék. Első munkái között tartjuk számon az Egyetemi Könyvtár Klimó termének fából faragott hat portrészobrát. Állandó, folyamatos munkát számára a siremlékmegbízások jelentettek. Ezek a klasszicista stílusú, többnyire figurális alkotások a pécsi és siklósi köztemetőben kerültek elhelyezésre. Élete alkonyán, 1878-ban állították fel „Piéta” szobrát a Havihegyen. A Janus Pannonius Múzeum a pécsi belvárosi templomhoz készült két szobor gipsztervét őrzi István és Szt. László királyokról. A tizenkét apostolszobor 1882-ig, a székesegyház újabb átépítéséig volt eredeti helyén, majd a Papnevelde (ma Gyógyepedagógia) udvarán állították fel őket, átadva a csendes enyészetnek. Bartalits – szerencséjére – már nem érte meg szobrainak eltávolítását, 1879-ben meghalt. Az újabb szoborsorozatot a románkorra átigazított székesegyház homlokzatára a baranyai, szászvári születésű Kiss György készítette el. Kiss György, miként Bartalits is, a müncheni akadémián tanult. Termékeny alkotó volt: részt vett az Operaház és az Országház figurális szobrászati díszítésében és Budapesten került köztérre „Csirkefogó” és „Veres Pálné” szobra is. Berzsényi Dánielt ábrázoló műve Szombathelyre került. A pécsi székesegyházhoz az apostolszobronk kívül több más megbízásnak is eleget tett (medaillonokban lévő szentek figurái, timpanon dombozmű). Nagyarányú vállalkozása volt a pécsi Szentháromság-szobor. A pestisjár-

ványok idején emelt emlékmű – noha egyszer már újjal cserélték fel – a századfordulóra ismét erősen megkopott. Kiss György műve 1908-ban készült el. Motivumaiban visszatért az első szobor emlékéhez és három oldalas, figurákkal, virágfüzérekkel gazdagon borított obeliszket tervezett. Kiss György alkotta a székesegyház előtti téren elhelyezett Szepessy Ignác püspök szobrát, amelyet főművei közé sorolhatunk. Elegáns, finom megjelenése, nemes arányai, mértéktartó formálása ma is városunk legjobb köztéri alkotásai közé emelik.

Az egyházi megbízások sorában kétségtelenül a század legnagyobb művészeti eseménye volt a székesegyház 1882-ben elkezdődött újabb átépítése, amelynek eredményeképpen kialakult a dóm mai formája. Az átalakítás szükségességét az építető Dulánszky püspök Pécs polgárai előtt megfelelő érvekkel nemigen tudta bizonyítani, így az általános ellenzést, a kedvezőtlen közhangulatot a legkiválóbb művészek foglalkoztatásával akarta meggyőzni. A korabeli sajtó híreiből mégis azt látjuk, hogy a művészeti közvélemény általános megütközéssel fogadta a pécsi püspök terveit. A kiváló hírű művészek – Schmidt Frigyes építész – a bécsi akadémia tanára, Andreae Károly, Beckerath Mór és Bamberger Gusztáv festők – mind idegenek voltak. Abban az időben, amikor a magyar festészetnek és szobrászatnak – ha helyben csak kevés számban is – de Pesten már jeles képviselői éltek, az idegenből hívott művészek megbízása a hazaiak számára sértő és elmarasztaló volt. Olyannyira, hogy a tiltakozások eredményeképpen végül az alkotók sora magyarokkal is kiegészült: Lotz Károly, Székely Bertalan, Zala György és Kiss György kaptak megbízásokat jelentős freskókra és szobrászati művekre. Ehelyütt nincs mód arra, hogy a székesegyház gazdag díszítését elemezzük, csupán megjegyezzük, hogy hazai művészeink feladatukat magas szinten oldották meg. Az országos – mi több – európai hírű művészek ittléte pedig megpezsdítette a helyi képzőművészeti életet s kedvezően hatott arra a kis csoportra, amely Zsolnay Vilmos vezetésével a pécsi kerámigyárban fejtette ki alkotói tevékenységét.

KIÁLLÍTÁS nyílt március 5-én a Képcsarnok Vállalat rendezésében Pécsen Kós Lajos grafikusművész alkotásaiból. A kiállítást Martyn Ferenc nyitotta meg. (Képünkön: Kós Lajos: Villon-illusztáció).

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ fennállásának 75. évfordulója alkalmából március 18-án délelőtt jubileumi társulati ülést tartott, majd Czenner Mihály színháztörténész megnyitotta a „Pécs színháztörténete” c. kiállítást. Este díszelőadáson mutatták be Illyés Gyula: Bölcsek a fán c. komédiáját Dobai Vilmos Jászai-díjas főrendező rendezésében.

A MADÁCH SZÍNHÁZ előcsarnokában kiállításon mutatták be februárban a Pécsről elszármazott Swierkiewicz Róbert metszeit, miniatúráit és kellék-terveit.

JELENKOR-EST lesz Nagyatádon április 9-én a Józsei Attila Kollégium intézeti napja alkalmából. Az esten Arató Károly, Bertók László, Pákolitz István és Takáts Gyula képviseli iolyóiratunkat.

MÁRCIUS 6-ÁN Osztópán község ált. iskolájának színjátszó csoportja a Művelődési Házban bemutatta Takáts Gyula „Tündérial és a háló” c. balatoni verses halászfregéjét.

MÁRCIUS 9-ÉN nyílt meg a Fészek klubban Lantos Miklós fotókiállítás. A Magyar Fotóművész Szövetség nevében Tillai Ernő fotóművész, Ibl-díjas építész mondott megnyitót.

„JEL” címen megjelent Pákolitz István válogatott verseinek kötete.

A SZABADKAI Képzőművészeti Találkozó Szalonja és a Szocialista Szövetség Községi Választmánya Női Szakosztálya „Szobrok és gobelinek” címen kiállítást rendezett Szabadkán magyarországi és jugoszláviai képzőművészek alkotásaiból. A március 7-én tartott megnyitón Duro Stipic, a Szocialista Szövetség Községi Választmánya elnöke mondott beszédet. A kiállító művészek: Fürtös Ilona (Pécs), Honty Márta (Kaposvár), Vera Dajht-Kralj (Zágráb), Kustár Zsuzsanna (Nagykanizsa), Venija Vuncinic Turinski (Belgrád), Tobolka Etelka (Újvidék) és Zs. Kovács Diana (Pécs).

MÁRCIUS 1-ÉN rendezték a kaposvári TIT Színházban Galambosi László szerzői estjét Perjés Klára, Papp Árpád és Sipeki Tibor közreműködésével.

MŰVÉSZETI PÁLYÁZAT

Janus Pannonius halálának 500. évfordulója alkalmából

A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Pécs mj. város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa Elnöksége a magyarországi humanizmus legkiválóbb költője, Janus Pannonius halálának 500. évfordulója alkalmából pályázat útján megbízásokat ad irodalmi, képzőművészeti és zenei pályaművek készítésére.

A pályázat kiírásának célja, hogy a nagy humanista szellemét folytató irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotások létrejöttét elősegítse.

Pályázni lehet vers, elbeszélő költemény, novella, egyfelvonásos dráma, kisregény, műfordítás, ill. rajz, akvarell, olaj, kispasztika, valamint kórusmű, szóló, kamarazenei és zenekari mű témájának, tématervének vagy vázlatának beküldésével.

A megbízásokról és a pályadíjak odaítéléséről – a művészeti szövetségek javaslatának figyelembevételével – a pályázatot hirdető szervek képviselőiből alakult bizottság dönt.

A megbízásokra és pályadíjakra a pályázatot hirdető szervek 120 000 Ft-ot biztosítanak.

A megbízás alapján készült minden mű pályázati részvételi díjban részesül. A legjobb alkotások külön pályadíjat is kapnak. Ezek nagyságát – a műfajtól és az elkészült alkotás művészi színvonalától függően – állapítja meg a bizottság. A zenei művek pályadíja magában foglalja a szövegíró díját is.

Pályázni csak eredeti, új alkotásokkal lehet. A megbízási és pályadíjak nem érintik a művek tulajdonjogát és szerzői jogdíját.

A tématerveket, vázlatokat 1971. június 1-ig lehet beküldeni Baranya megye Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 9.).

A megbízásokról a Bizottság 1971. augusztus 1-ig dönt.

A kész zenei, irodalmi és képzőművészeti alkotásokat 1972. január 31-ig kell beküldeni: az irodalmi műveket Pécs város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 1.), a képzőművészeti alkotásokat a Baranya megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 9.), a zenei műveket pedig a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa Kulturális Bizottságának (Pécs, Színház tér 1.).

A díjak odaítéléséről a pályázatot hirdető szervek 1972. április 4-ig döntenek.

Pécs, 1971. március 14.

Baranya megye Tanácsa
Végrehajtó Bizottsága

Szakszervezetek Baranya
megyei Elnöksége

Pécs mj. város Tanácsa
Végrehajtó Bizottsága